

**United Nations Trust Fund
for Human Security**

Strategija razvoja Opštine Bosansko Grahovo 2016-2020

juni 2015.

SADRŽAJ

SADRŽAJ	2
POPIS KORIŠTENIH SKRAĆENICA	4
UVOD	5
METODOLOGIJA KREIRANJA STRATEGIJE RAZVOJA	7
SOCIO EKONOMSKA ANALIZA OPŠTINE BOSANSKO GRAHOVO	9
1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I PRIRODNE KARAKTERISTIKE	9
1.1. Ključne historijske činjenice važne za identitet mjesta	9
1.2. Geografsko-komunikacijske karakteristike, prirodne odlike i resursi područja	9
2. DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE	11
2.1. Ukupan broj stanovnika	11
2.2. Struktura stanovništva (starosna i spolna)	11
2.3. Prostorni raspored stanovništva	12
2.4. Prirodni priraštaj stanovništva	13
2.5. Migracije stanovništva	13
3. PREGLED STANJA I KRETANJA U LOKALNOJ EKONOMIJI	15
3.1. Broj i struktura poduzeća i poduzetničkih radnji	15
3.2. Kretanje prihoda i rashoda, te prosječne plaće po granama djelatnosti	20
3.3. Spoljnotrgovinska razmjena i najznačajniji izvozni proizvodi	21
3.4. Veće investicije u privredi	22
3.5. Turistički potencijal i turistička infrastruktura	23
3.6. Poljoprivredni potencijali i proizvodi	24
4. PREGLED STANJA I KRETANJA NA TRŽIŠTU RADA	29
4.1. Zaposlenost/nezaposlenost (broj, spolna, obrazovna i starosna struktura)	29
4.2. Penzioneri (broj, spolna struktura, struktura po vrsti penzije)	30
5. PREGLED STANJA I KRETANJA U OBLASTI DRUŠTVENOG RAZVOJA	32
5.1. Obrazovanje	32
5.2. Kultura i sport	34
5.3. Zdravstvena i socijalna zaštita	34
5.4. Stanovanje	36
5.5. Civilna zaštita	37
5.6. Socijalna, imovinska i lična sigurnost građana	38
5.7. Osjetljive ranjive grupe (ratni vojni invalidi)	38
5.8. Civilno društvo	39
6. PREGLED STANJA JAVNE INFRASTRUKTURE I JAVNIH USLUGA	41
6.1. Stanje prometne infrastrukture	41
6.2. Stanje tehničke infrastrukture pogledu pokrivenosti i kvalitete elektroenergetske mreže, telekomunikacija, interneta, RTV signala	43
6.3. Stanje komunalne infrastrukture i usluga u pogledu dostupnosti i u pogledu kvalitete	44
6.4. Stanje administrativnih usluga lokalne samouprave	49
7. STANJE OKOLIŠA	50
7.1. Stanje zraka(kvalitet i upravljanje)	50
7.2. Stanje vodnih resursa (korištenje, zaštita i upravljanje)	50
7.3. Stanje zemljišta (korištenje, zaštita i upravljanje)	51
7.4. Stanje šumskih eko sistema (korištenje, zaštita i upravljanje)	51
7.5. Upravljanje otpadom	55
7.6. Upravljanje prostorom i okolišem te stanje gradskog zelenila	56
7.7. Zaštita prirodnog (posebno biodiverziteta) i kulturno-povijesnog naslijeđa	56
7.8. Utjecaj lokalne ekonomije na okoliš	57
7.9. Utjecaj okoliša na javno zdravlje	57

8.	STANJE PROSTORNO-PLANSKE DOKUMENTACIJE	58
9.	ANALIZA BUDŽETA	59
9.1.	Pregled učešća poreskih i neporeskih prihoda u ukupnom budžetu	59
9.2.	Kretanje poreznih prihoda	62
9.3.	Pregled rashoda budžeta	63
9.4.	Kretanje odnosa kapitalnih i administrativnih izdataka	64
9.5.	Kreditna zaduženost i kreditni potencijal	65
10.	SWOT ANALIZA	67
11.	VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI	70
12.	SEKTORSKI PLANOVI	72
12.1.	Plan lokalnog ekonomskog razvoja	72
12.1.1.	Fokusiranje	72
12.1.2.	Razvojni ciljevi ekonomskog razvoja	74
12.1.3.	Programi, projekti i mjere	77
12.1.4.	Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima	77
12.2.	Plan društvenog razvoja	85
12.2.1.	Fokusiranje	85
12.2.2.	Razvojni ciljevi ekonomskog razvoja	86
12.2.3.	Programi, projekti i mjere	88
12.2.4.	Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima	89
12.3.	Plan zaštite životne sredine	96
12.3.1.	Fokusiranje	96
12.3.2.	Razvojni ciljevi ekonomskog razvoja	98
12.3.3.	Programi, projekti i mjere	99
12.3.4.	Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima	100
13.	Operativni dio	105
13.1.	Plan implementacije integrisane strategije razvoja za 2014. – 2016	105
13.1.1.	Akcioni plan za projekte koji se implementiraju u prvog godini	109
13.2.	Finansijski plan implementacije strategije razvoja za 2014.-2016	114
13.2.1.	Detaljan finansijski plan za projekte koji se implementiraju u 2016.	121
13.3.	Plan razvoja organizacijskih kapaciteta i ljudskih potencijala	132
13.4.	Praćenje, ocjenjivanje i ažuriranje strategije razvoja	134
	PRILOZI	137
P1	Kalendar ažuriranja Strategije	137
P2	Sinteza integrirane strategije razvoja	139

Popis korištenih skraćenica

BDP	Bruto domaći proizvod
BiH	Bosna i Hercegovina
BH MAC	Centar za uklanjanje mina u BiH
DD (d.d.)	Dioničko društvo
DOO (d.o.o.)	Društvo s ograničenom odgovornošću
EU	Evropska unija
F BiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FZS	Federalni zavod za statistiku
FZZPR	Federalni zavod za programiranje razvoja
ha	Hektar
ILDLP	Projekat integriranog razvoja
IOM	Međunarodna organizacija za migracije
JLS	Jedinica lokalne samouprave
JKP	Javno komunalno preduzeće
JP	Javno preduzeće
JU	Javna ustanova
K.O.	Katastarske opštine
KM	Konvertibilna marka
KUD	Kulturno umjetničkodruštvo
MSP	Malo i srednje poduzetništvo
OPS	Operativni plan sigurnosti
ORT	Opštinski razvojni tim
NVO	Nevladine organizacije
RK	Registar klijenata
RPG	Registar poljoprivrednih gazdinstva
SPOFBIH	Socioekonomski pokazatelji po opštinama u FBiH
SZI	Socijalna zaštita i inkluzija
ŠGP	Šumsko gospodarska područja
ŠPD	Šumsko privredno društvo
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih naroda
UNHCR	Visoki komesarijat Ujedinjenih naroda za izbjeglice
UNICEF	Fond Ujedinjenih naroda za djecu
UNTFHS	UN Fond za ljudsku sigurnost

Strategija integrisanog razvoja opštine Bosansko Grahovo 2016.–2020. godine (u nastavku Strategija) predstavlja ključni strateško-planski razvojni dokument čija svrha je poticati budući rast i razvoj zajednice. Strategija je obuhvatila planiranje razvoja društvenog, ekonomskog i okolinskog sektora, kao i prostornog uređenja. Izrađena je kao okvir za definisanje zajedničkih ciljeva, poticanje lokalnih snaga, ali i kao odgovor na izazove budućeg razvoja opštine i sveukupnog života u njoj. Usklađena je sa strategijama i politikama na višim nivoima vlasti, prvenstveno sa Strategijom razvoja Federacije BiH 2010.-2020., Strategijom socijalnog uključivanja 2010., ali i s drugim sektorskim strategijama na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou.

Strategija razvoja opštine Bosansko Grahovo 2016.–2020. je rađena u okviru aktivnosti projekta "Primjena koncepta ljudske sigurnosti u cilju stabilizacije zajednica u Kantonu 10" koji finansira UN Fond za ljudsku sigurnost (UNTFHS - *UN Trust Fund for Human Security*). Projekt implementiraju UN agencije u BiH: UNDP - Razvojni program Ujedinjenih naroda; UNHCR - Visoki komesarijat Ujedinjenih naroda za izbjeglice; UNICEF - Fond Ujedinjenih naroda za djecu, IOM – Međunarodna organizacija za migracije, u partnerstvu sa kantonalnim i opštinskim vlastima. Projektni ciljevi su sljedeći: Jačanje kapaciteta kantonalnih i opštinskih vlasti za pružanje socijalnih usluga s ciljem smanjenja lične i društvene nesigurnosti; Jačanje kapaciteta unutar obrazovnog sistema, kantonalnih i opštinskih vlasti u sprječavanju diskriminacije i nasilja; Unaprjeđenje spremnosti kritičnih područja u Kantonu 10 da odgovore na rizike i prijetnje sigurnosti zajednice; Unaprjeđenje jednakog pristupa mogućnostima za zapošljavanje i ekonomskoj održivosti u prioritetnim područjima.

Poštujući principe i ciljeve projekta UNHSTF, kao i principe strateškog planiranja standardizovane Metodologije za integrisano planiranje lokalnog razvoja (MiPRO), strateški dokument opštine Bosansko Grahovo izrađen je od strane radnih tijela koje je imenovao načelnik opštine uz učešće predstavnika javnog, privatnog i nevladinog sektora. Operativno, na čelu izrade dokumenta bio je Opštinski razvojni tim (ORT) koji je istovremeno bio i koordinaciono tijelo zaduženo za vođenje participativnog procesa izrade integrisane strategije razvoja opštine. Operativni tim formiran je Rješenjem o uspostavljanju Opštinskog razvojnog tima broj 02-28-1052/14 od 02.07.2014. godine i radio je u sastavu:

1. Miroslav Blićar – ORT koordinator
2. Dragan Vukobrat – član tima,
3. Nikola Čeko – član tima,
4. Stevan Lukač – član tima,
5. Dragiša Kovačević – član tima,
6. Todor Galić – član tima,
7. Marina Kudra – član tima,
8. Siniša Bilbija – član tima,
9. Jovan Zivlak – član tima,
10. Vojo Marić – član tima,
11. Anđelko Trtić – član tima.

Strategija ima za cilj da informiše javnost i ulagače o trenutnom stanju u opštini, kao i razvojnom putu opštine. Praktično, Strategija je vodič za izradu detaljnih planova, programa i projekata u tri

ključna sektora, a osigurava podlogu za praćenje napretka, ohrabruje saradnju i dogovor u planiranju različitih nivoa vlasti i društveno-ekonomskih partnera. Predstavlja temelj za postizanje ravnoteže između kvalitete lokalnog razvojnog planiranja i prihvatljivosti i izvodljivosti planova.

Proces izrade Strategije sastojao se od tri ključne faze, Faza izrade Strateške platforme, Faza izrade Sektorskih planova i Faza Operativnog planiranja koja završava sa definisanjem kapaciteta (tehničkih i ljudskih) koji će pratiti implementaciju Strategije i razvoj, i istovremeno unapređivati proces. Izrađena je za period od 5 godina, s detaljno isplaniranim programima i projektima po prioritetima, za operativni period od tri godine. Takođe, u Strategiji je izrađen i detaljni akcioni plan za prvu godinu implementacije, u sva tri ključna sektora. Ovakav koncept nije samo osnova za korištenje opštinskih i drugih domaćih izvora sredstava, nego i dobra osnova za pristup eksternim izvorima sredstava, poput IPA programa Europske unije, ali i drugih programa podrške u Bosni i Hercegovini.

Pri izradi Strategije vodilo se računa o ključnim principima strateškog planiranja integrisanog razvoja, kao što su održivi razvoj, socijalna osjetljivost i sugurnost građana, participacija, horizontalnoj intersektorskoj usklađenosti te vertikalnoj usklađenosti Strategije sa strategijama i planovima na drugim nivoima, standardizaciji, transparentnosti, ali najviše o realnoj analizi stanja i planiranju baziranom na takvoj analizi.

Dodatna vrijednost ovog dokumenta je u tome što se u Strategiji integrirao Program jačanja sistema socijalne zaštite i inkluzije djece kojeg na prostoru BiH provodi UNICEF koristeći pri tom SZI (Socijalna zaštita i inkluzija) modelom. To je integrirani pristup za jačanje sistema socijalne zaštite i inkluzije na svim nivoima vlasti, putem jačanja kapaciteta profesionalaca i procesa donošenja odluka zasnovanog na dokazima. SZI model podržava procese kreiranja i realizaciju inovativnih usluga koje proizilaze iz primjene integrisanog pristupa socijalnoj zaštiti i inkluziji na lokalnom nivou i koje su uspostavljene za dobrobit ugrožene djece i njihovih porodica. Podrazumjeva prvenstveno izradu socijalnih politika, a istovremeno jača socijalne usluge i rad na terenu s najugroženijim grupama, uz stalnu reviziju i ažuriranje lokalnih baza podataka o stanju i potrebama ciljnih grupa. Osigurava niz programskih alata stručnim radnicima na svim nivoima vlasti i u različitim sektorima.

Također, u Strategiju razvoja integriran je i Operativni plan sigurnosti (OPS) opštine Bosansko Grahovo za period 2015 – 2020. koji je uvažavajući činjenicu da je sigurnost jedna od najvažnijih pretpostavki i uvjeta za ukupni ekonomski i društveni razvoj jednog društva, pokrio oblast sigurnosti u najširem smislu. Sigurnosni problemi i izazovi zahvaćeni analizom i operativnim planom u OPS između ostalog uključuju: kriminal, nasilje nad djecom, rodno zasnovano nasilje, narušavanje javnog reda i mira, nesreće uzrokovane prirodnim katastrofama, krađe, narkomanija, zaostale mine i NUS, infrastrukturni problemi i izazovi itd.

Oba ova programa (SZI i OPS) u opštini Bosansko Grahovo će biti podržana u okviru projekta "Primjena koncepta ljudske sigurnosti u cilju stabilizacije zajednica u Kantonu 10".

Opštinskom razvojnom timu je pružena tehnička pomoć u procesu izrade Strategije, za koju svrhu su kroz projekt "Primjena koncepta ljudske sigurnosti u cilju stabilizacije zajednica u Kantonu 10" angažirana tri individualna konsultanta. Za ekonomski razvoj angažiran je Elvedin Miljković, dipl. ecc., za područje društvenog razvoja Aleksandar Bundalo, dipl. menadžer (Business Administration) i za područje zaštite okoliša angažirana je Prof.dr.sc. Vildana Alibabić.

U izradi strateškog plana razvoja opštine Bosansko Grahovo korištena je standardizovana Metodologija za integrirano planiranje lokalnog razvoja (MiPRO), prihvaćena i preporučena od strane entitetskih vlada te saveza opština i gradova oba entiteta. MiPRO je u potpunosti usklađena s postojećim zakonskim okvirom kojim je definisano planiranje razvoja na lokalnom nivou, gdje je opštinska uprava nosilac procesa izrade i implementacije strategije, uz maksimalno uključivanje i svih drugih aktera života u lokalnoj zajednici. Nadalje, MiPRO je u potpunosti usuglašena s vodećim principima i pristupima strateškom planiranju koje promoviše Evropska unija.

Vodeći principi na kojima se zasniva Strategija su održivost i socijalna uključenost. Održivost kao princip integrira ekonomski i okolinski aspekt, dok princip socijalne uključenosti podrazumijeva jednake šanse za sve i pravičnost u smislu identifikacije potreba i interesa marginaliziranih i socijalno isključenih grupa stanovništva. Strategijom je obuhvaćen vrlo bitan aspekt sigurnosti građana kroz rješavanje ekonomskih, socijalnih i drugih razlika koje posebno ugrožavaju socijalno ugrožene grupe u Kantonu 10. Strategija je obuhvatila pitanje razlika između nerazvijenih i razvijenih regija, što može potaknuti osjećaj zajedništva koji, opet može zamijeniti tenzije i nesigurnost u društvu i potaknuti osjećaj sigurnosti i pravičnosti.

Strategiju karakteriziraju integracija (što znači da su ekonomski, društveni i okolinski aspekt posmatrani kao neodvojivi dijelovi jedne cjeline) i participacija (svi zainteresovani akteri su angažovani i doprinijeli su izradi Strategije).

Opština se angažovala u procesu izrade Strategije vođena uvjerenjem da strateško planiranje predstavlja ključni instrument za preoaktivno i odgovorno upravljanje lokalnim razvojem. Proces izrade Strategije, inicijativa je od strane načelnika Opštine i podržan je od strane Opštinskog vijeća, a započeo je potpisivanjem Memoranduma o razumijevanju između Opštine Bosansko Grahovo i Razvojnim programom Ujedinjenih naroda 2014. godine (UNDP) o učešću u programu "Primjena koncepta ljudske sigurnosti u cilju stabilizacije zajednica u Kantonu 10".

Proces je operativno vodio Opštinski razvojni tim (ORT), ali se u procesu izrade nastojalo uspostaviti mehanizme za snažno građansko učešće, dominantno kroz rad Sektorskih grupa i Partnerske grupe – konzultativnog tijela kojeg su činili predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora, u čemu se donekle uspjelo. Poseban naglasak je stavljen na uključivanje i adekvatno prepoznavanje potreba potencijalno ranjivih kategorija stanovništva.

Polazna točka za izradu Strategije bila je analiza postojećih strateških dokumenata, nivo njihove realizacije, te stupnja razvijenosti ljudskih resursa neophodnih za izradu i implementaciju strategije. Ova analiza nadograđena je analizom relevantnih kvantitativnih i kvalitativnih podataka iz primarnih i sekundarnih izvora koji su u opštini Bosansko Grahovo dosta oskudni, što predstavlja jedan od značajnih problema za kvalitetno strateško planiranje. Upravo najvažniji dio Strategije predstavlja Strateška platforma koja obuhvaća socioekonomsku analizu, strateške fokuse, viziju razvoja i strateške ciljeve razvoja. Stratešku platformu Strategije dominantno je radio ORT.

Drugi dio Strategije čine Sektorski planovi (društveni, ekonomski i ekološki) kojeg su radile, za tu svrhu formirane sektorske radne grupe, a formirane od predstavnika javnog, privatnog i nevladinog sektora. U društveni sektorski plan, pored strateških programa, projekata i mjera proizišlih iz procesa izrade Strategije, integrirana su dva posebna programa. Prvi je Program socijalne zaštite i inkluzije, a drugi je Operativni plan sigurnosti opštine Bosansko Grahovo za period 2015 – 2020. Oba ova programa paralelno su su provodila u opštini, a u Strategiji razvoja integrirana su kao programi kod sektorskog plana za društveni razvoj na način da su Programom 3: Poboljšanje zdravstvene zaštite obuhvaćeni projekti kreiranja politike socijalne zaštite i inkluzije, dok su programom 4: Provođenje plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo obuhvaćeni projekti iz OPS.

Model SZI predviđa tri faze operacionalizacije. U prvoj je predviđeno uspostavljanje osnovnih komponenti SZI modela u lokalnoj zajednici kroz kreiranje nacrtu općinskog akcionog plana za socijalnu zaštitu i inkluziju djece, u drugoj njegova realizacija i osnaživanje kapaciteta usluga i u trećoj preuzimanje svih funkcija SZI modela na lokalnom nivou od uspostavljene općinske SZI komisije i njenih partnera na lokalnom nivou. Završna faza odražava potpuno vlasništvo lokalnih ustanova nad SZI procesom i realizacijom SZI modela koje im omogućava da razviju i pružaju usluge socijalne zaštite i inkluzije za djecu i njihove porodice.

OPS rađen je također, MiPRO metodologijom, na način da je urađena analiza stanja u oblasti sigurnosti, a na temelju analize stanja urađeno je programiranje i operativni plan. Svi programi/projekti iz OPS koji nisu bili u programima/projektima strategije razvoja, integrirani su u startegiji razvoja kao program u društvenom sektoru.

U završnom dijelu procesa, ORT je na bazi principa integracije, ujedinio i uskladio sektorske dokumente, te izradio okvirne planove implementacije, kao i trogodišnje i detaljne jednogodišnje planove implementacije, uključujući i plan razvoja organizacijskih kapaciteta i ljudskih potencijala neophodnih za proces implementacije Strategije. Kako bi se omogućila učinkovita implementacija Strategije, finansijski okvir Strategije i opštinski budžet trebaju se u potpunosti uskladiti u narednim godinama.

OPŠTINSKI RAZVOJNI TIM

1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I PRIRODNE KARAKTERISTIKE

1.1. Ključne istorijske činjenice, važne za identitet mjesta

Nekako na tromeđi Bosne, Dalmacije i Like, okruženo planinskim masivima Dinare i Šatora, na 827m n.n. smjestilo se Bosansko Grahovo koje se prema istorijskim činjenicama spominje još u vrijeme rimskog carstva. Iz tog vremena bilježe se dva naselja Salvia i Stridon u području Bosanskog Grahova, a u prilog naseljenosti još u rimsko doba govori arheološko nalazište Rimska stela iz Bastasa kod Bosanskog Grahova kojeg detaljno opisuje Škegro u djelu Rimski spomenici iz Bosne i Hercegovine, 2003. godine, za koju se smatra da je izrađena između drugog i trećeg vijeka, od lokalnog majstora. Arheologija je zabilježila i postojanje stećaka u selu Prazine, a za Bosansko Grahovo vezuju se kule Momčilova kula i Crna kraljica za koje se pretpostavlja da su sagrađene u 14. vijeku u vrijeme kralja Tvrtka Kotromanica. Iz istog perioda spominje se rudnik boksita u Bastasima, a po narodnoj pjesmi tu su u 17. vijeku radili Saksonski rudari iz Njemačke. Međutim, nijedan od ovih nalazišta nije detaljno istražen, osim Rimske stele. U kasnijoj istoriji, Bosansko Grahovo proživljava isto što i većina BH gradića iz bližeg okruženja, seobe naroda, uništavanje, žestoke borbe u svjetskim ratovima, naročito u vrijeme Narodno oslobodilačke borbe iza koje je ostao spomenik Gradina – veličanstvena pojava proletera, kakvih je bilo mnogo u ovom mjestu. U prethodnom ratu dogodilo se kompletno iseljavanje stanovništva, a procjene su da je uništeno preko 95% dobara.

1.2. Geografsko-komunikacijske karakteristike, prirodne odlike i resursi područja

Opština Bosansko Grahovo nalazi se u jugozapadnom djelu BiH i obuhvata površinu od 780 km², a u sastavu je Kantona 10 (Livno), Federacija BiH. Teritorija opštine graniči sa opštinama Drvar, Glamoč, Livno i Kulen Vakuf u Federaciji i opštinama Srb, Knin i Kijevo u Republici Hrvatskoj, a od obale Jadranskog mora udaljena je svega 80 km (Šibenik).

Geografska širina i dužina Opštine Bosansko Grahovo je 44° 11' 00" S i 16° 22' 00" I. Područje opštine je okruženo planinama Uilica nadmorske visine 1602m, Jadovnik 1650m, Šator 1872m i Dinara sa vrhom Veliki bat 1851m. Između ovih planina smještena su dva kraška polja, Grahovsko polje nadmorske visine do 850m, dužine 29km i širine 4km i Livanjsko polje, nadmorske visine od 700-800m sa površinom koja pripada općini od 10.000ha, dužinom od 13km i širinom 8km. Nadmorska visina u centru Bosanskog Grahova je 860m.

Opština je povezana asfaltnim magistralnim putevima prema Kninu (16km), Drvaru (18km) i prema Livnu (36km) što čini mrežu od 70km magistralnih puteva. Status magistralnog puta ima i makadamski put Resanovci – Lička kaldrma (12km). Skoro sva naseljena mjesta su asfaltnim putevima povezana sa centrom opštine, ali su u prilično lošem stanju. Kroz područje opštine prolazi željeznička pruga (Donji Tiškovac) Bosanski Novi – Knin dužinom 1700m sa željezničkom stanicom u Bosanskom Drenovcu, koja međutim slabo saobraća. Preko centra Kantona 10, opština B. Grahovo povezana je sa susjednim područjima. Od Banja Luke udaljeno je 160km, od Splita 118km, a od Mostara 190km.

Gestrateški nema veliki značaj, a to je odredilo manji značaj u užoj i široj regija, ipak mogućnosti za daljni razvoj čini ga izuzetno privlačnim kako za život, za odmor i poslovne poduhvate.

Posebno se pri tom ističe Livanjsko i Grahovsko polje koje je vrlo pogodno za sve poljoprivredne aktivnosti, naročito za stočarstvo. Na području Grahovskog polja značajno je nalazište gline za proizvodnju cigle i crijepa koje je eksploatisano više od 50 godina, a danas nije u funkciji proizvodnje. Na Livanjskom polju (obuhvatu opštine Bosansko Grahovo) nalazi se značajno nalazište treseta, "Ždralovac" površine 10.000ha čije se rezerve cijene na oko 3 miliona tona, što se smatralo

najvećima nalazištem ove sirovine na prostoru bivše države (Jugoslavije). Ispod naslage treseta značajna su nalazišta gline.

Ipak za Grahovo je najvažnije šumsko bogatstvo i obilje pašnjaka, i livada. Pod šumama se nalazi 29.558ha prostora, gdje prevladavaju bukva, smrča, jela i bor. Hidrografski postoje značajni izvori pitke vode, među kojima su dominantni izvori rijeka Unca i rječica Gudaje, Korane i Struge. Pored Šatorskog jezera, značajna su još dva prirodna (Pečenačko u Grahovskom polju i Nuglašica u Livanjskom polju), te dva vještačka jezera u Borovači i Preodcu. Klima u B. Grahovu, iako je dosta blizu Jadransko more, je kontinentalna sa dugim i jakim zimama i kratkim i toplim ljetima, sa velikim brojem sunčanih dana u toku godine. Prosječne godišnje padavine su 1990mm a prosječna temperatura 5,6 °C.

Slika 1. Geografski položaj opštine Bosansko Grahovo unutar Kantona 10 i Kantona unutar BiH

(http://bs.wikipedia.org/wiki/Kanton_10)

Opština Bosansko Grahovo sa površinom 780 km², okružena planinama Uilica, Jadovnik, Šator i Dinara (vrh Veliki bat 1851m) sa nadmorskom visinom između 1602 i 1872m, geografski u blizini Jadranskog mora (80km), broji svega 2.024 stanovnika što je čini jednom od najnenaseljenijih opština u BiH. Prostire se na značajnim šumskim resursima (29.558ha), na Grahovskom i Livanjskom polju koje čine izvrsnu osnovu za razvoj poljoprivrede (50096ha), uključujući obilje pašnjaka i livada. Ima dobre vodne resurse, kulturnu i arheološku baštinu i solidnu povezanosti sa okruženjem. Osim toga raspolaže sa značajnim nalazištima gline i treseta.

Međutim, jedna je od najnerazvijenijih opština u BiH. U tom smislu posebno je važno stvoriti strateški koncept razvoja na bazi prirodnih resursa, sa posebnim akcentom na razvoj šumarstva, poljoprivrede, a naročito stočarstva. Ne smije se zanemariti prirodni krajolik, naročito planinski, kojim se stvaraju pretpostavke razvoja turističkih djelatnosti, uz proizvodnju hrane sa mogućim karakteristikama ekološkog.

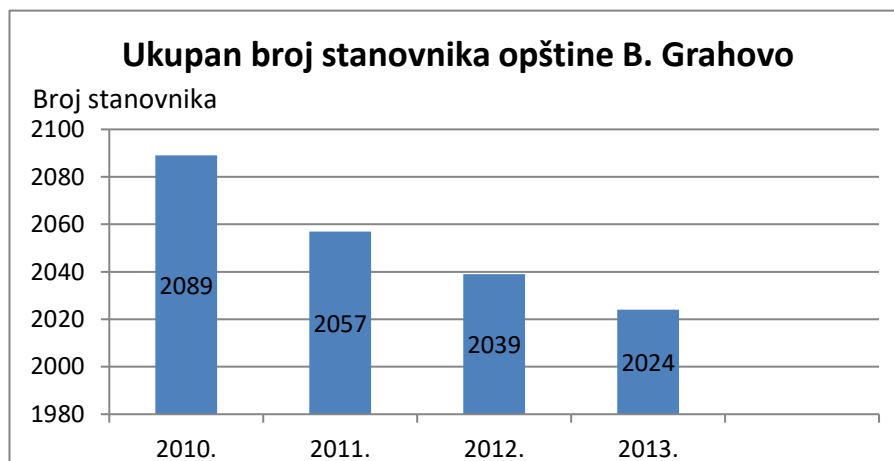
2.1. Ukupan broj stanovnika

Po površini velika, po naseljenosti opština B. Grahovo je među posljednjim u BiH. Prema popisu iz 1991. U Grahovu je živjelo oko 8.311 stanovnika (svega 11 stan./km²), a danas se procjene broja stanovnika razlikuju prema različitim izvorima. Federalni zavod za statistiku (www.fzs.ba) procjenjuje 2.024 stanovnika u 2013. godini, dok je u preliminarnom popisu stanovništva iz 2013. godine objavljen broj popisanih stanovnika od 3.091 (Statistički bilten 195/2013). Prema ovom B. Grahovo sudjeluje sa 3,4% ukupnog stanovništva Kantona 10. Međutim, prema procjenama opštinske administracije broj stanovnika koji živi u opštini Bosansko Grahovo nije viši od 1.500.

U ljetnjem periodu veliki broj Grahovljaka provodi godišnji odmor u rodnom mjestu, pa se broj stanovnika udvostruči. Grahovljaci sada nastanjeni širom svijeta obnovili su dijelom svoja domaćinstva, a veliki broj njih pokazuje zanimanje za dalju obnovu i ulaganja u privredu. Po slobodnoj procjeni dijespora Opštine broji oko 15.000 ljudi. Najbrojnija populacija je naseljena u Republici Srbiji oko 30%, slijede SAD sa 20%, Kanada, Velika Britanija, Australija i Evropska unija. Broj raseljenih Grahovljaka u Republici Srpskoj je oko 2.000.

Iz zvaničnih podataka FZS primjećuje se da se broj stanovnika tokom poslednje četiri godine neznatno smanjuje (slika 2).

Slika 2. Ukupni broj stanovnika opštine Bosansko Grahovo od 2010. do 2013.

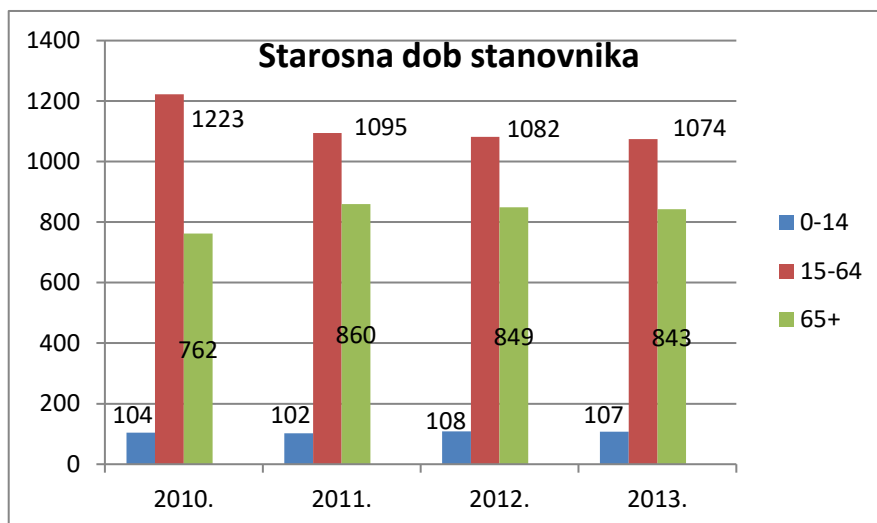

Izvor: www.fzs.ba

2.2. Struktura stanovništva (starosna, spolna, etnička)

Prema starosnoj dobi dominira radno – sposobna populacija (15-64 godina) sa 54% u promatranim godinama, međutim zastupljenost populacije starosti od 65 godina i više je zabrinjavajuće visoka, iznosi 40%, a vrlo je zabrinjavajuća činjenica da u vrlo niskom udjelu ima djece do 18 godina, svega 5%. Kada je udio starije populacije viši od udjela mlađe populacije, prema UN kriterijima, takvo naselje svrstava se u red naselja sa starom populacijom. U popisu stanovništva iz 1991. godine udio mlađe populacije bio je 18%, a starije 15%.

Slika 3. Starosna struktura stanovništva

Izvor: www.fzs.ba

S obzirom na spolnu strukturu, ranije je (1991.) neznatno dominirala ženska populacija sa 51%, dok danas nema podataka o spolnoj strukturi u B. Grahovu.

Značajne promjene u odnosu na prijeratni period dogodile su se u etničkoj strukturi stanovništva. Prema popisu iz 1991. u Grahovu je živjelo 7.888 Srba (94,9%), 226 Hrvata, 12 Bošnjaka i 185 ostalih. Danas preciznih podataka nema, ali se u općini raspolaže sa učešćem srpske populacije u omjeru sigurno višem od 90%.

U Strateškom planu razvoja opštine B. Grahovo 2005.-2010. navodi se da je opštinski registracioni centar zabilježio ukupno 3.458 stanovnika na dan 31.12.2003. godine je, od toga je raseljenih 179. Etnički tada je zabilježeno Srba 3.258 i Hrvata 200, što znači da su Srbi dominantni sa učešćem od 94% (izvor podataka opština).

2.3. Prostorni raspored stanovništva (po naseljenim mjestima/mjesnim zajednicama, u urbanim i ruralnim dijelovima)

Na području Opštine Bosansko Grahovo, prema Sistemskom spisku naseljenih mjesta u FBiH i prema preliminarnim rezultatima poslednjeg popisa stanovništva, domaćinstava i stanova ima 35 naseljenih mjesta. U tablici 1 je popis naselja sa pripadajućim brojem popisanih stanovnika i domaćinstava.

Tablica 1. Naselja, broj stanovnika i broj domaćinstava u 2013. godini

Naselje	Stan.	Dom.	Naselje	Stan.	Dom.	Naselje	Stan.	Dom.
Bastasi	24	14	Jaruga	≤10	≤3	Pržine	70	31
Bosansko Grahovo	876	293	Kesići	80	28	Radlovići	≤10	≤3
Crnac	≤10	≤3	Korita	22	≤3	Resanovci	108	42
Crni Lug	111	36	Luka	60	20	Stožišta	19	5
D. Peulje	47	17	Maleševci	61	28	Ugarci	223	71
D.Kazanci	611	22	Malo Tičevo	≤10	8	Uništa	177	45

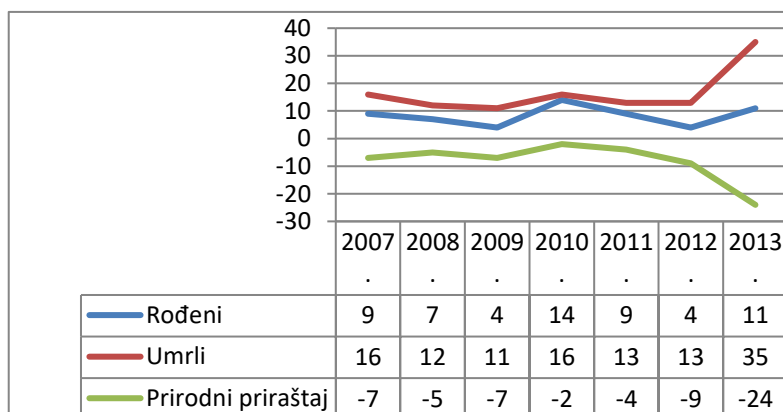
D.Tiškovac	37	18	Marinkovci	59	22	Veliko Tičevo	29	11
Duler	21	7	Mračaj	≤10	≤3	Vidovići	24	9
G.Kazanci	104	45	Nuglašica	90	40	Zaseok	24	9
G.Peulje	40	21	Obljaj	114	43	Zebe	108	45
Grkovci	85	28	Pečenci	73	27	Pržine	70	31
Isjek	26	11	Peći	222	83			

Izvor: www.fzs.ba

2.4. Prirodni priraštaj stanovništva

U periodu od 2007. do 2013. bilježi se negativan prirodni priraštaj kroz sve godine promatranja (od -2 do -24). Ovaj podatak je zabrinjavajuće i direktno utiče na smanjenje broja stanovnika. Na prirodni priraštaj utiče rađanje (natalitet) i umiranje (mortalitet), a razlika među njima predstavlja prirodni priraštaj. Svake godine u grahovu umre između 11 i 35 osoba, a rodi se najviše 11. Mali broj stanovnika, veliki udio populacije starije od 65 godina i najviše iseljavanje stanovništva (emigracije) razlozi su negativnog prirodnog priraštaja. Problem za mlade ljude je pronaći posao, što ih automatski odvodi iz Grahova i onemogućuje da sklope brakove.

Slika 4. Prirodni priraštaj stanovništva 2007-2013

Izvor: www.fzs.ba

2.5. Migracije stanovništva

Prema jedinim dostupnim podacima o migracijama iz Statističkog biltena Migracije stanovništva FZS objavljenom za 2013. godinu, Bosansko Grahovo je napustilo više ljudi, nego što se doselilo (tablica 2), a stanovništvo najviše odlazi u RS i u inozemstvo. Stanovništvo odlazi tražeći priliku za zapošljavanje, a vrlo negativan migracijski saldo ugrožava budućnost opštine koja ionako broji jako malo stanovnika.

Ukoliko se promatra 2013. kao referentna godina, može se doći do zaključka da će broj onih koji napuštaju općinu narasti u 2020. na 560, a onih koji su se doselili pasti na 336.

Tablica 2. Saldo migracija za Bosansko Grahovo u 2013. godini

Doseljeno/odseljeno	Ukupno	FBiH	RS	DB	Inozemstvo
Doseljeni	48	8	40	0	-
Odseljeni	80	10	42	1	27
Saldo migracija	-32	-2	-2	-1	27

Izvor: www.fzs.ba

Broj stanovnika u opštini Bosansko Grahovo smanjeno je za 75% u odnosu na popis stanovništva iz 1991. godine. Opština je po gustoći naseljenosti sa 2,5 stanovnika najslabije naseljena u BiH, izrazito je ruralna, sa nepovoljnom starosnom strukturom (40% starijih od 65 godina), i iako je najviše radno sposobnih (od 16-64 godine, 54%) opština spada u red opština sa starim stanovnicima. Naročito zabrinjava vrlo nizak udio mlađih do 18 godina kojih je 5%.

Negativan prirodni priraštaj (prosječno -8,2 za zadnjih 7 godina) i negativan migracijski saldo (-32 za 2013.) ukazuju na mogućnost daljeg raseljavanja radno sposobne populacije. Zbog toga je razvoj u opštini Bosansko Grahovo neophodan, već životno važan za populaciju koja sad boravi u Grahovu.

U tu svrhu potrebno je razviti program zadržavanja mladih u opštini, kao i program privlačenja investicija koja bi ponudila radna mjesta i ključni razlog ostanka u opštini.

3. PREGLED STANJA I KRETANJA U LOKALNOJ EKONOMIJI

3.1. Broj i struktura poduzeća i poduzetničkih radnji

U devedesetima, u općini Bosansko Grahovo bilo je 17 subjekata iz oblasti ugostiteljstva, drvne industrije, tekstilne, metaloprerađivačke, prehrambene itd. Prema statističkim podacima smatra se da je bilo uposleno oko 3.250 zaposleni. Najviše je zapošljavao Drvni kombinat (sa finalnom preradom drveta u namještaj koji se izvezio u SAD), 611 zaposlenih. DPŠ "Borovača" zapošljavala je 410, Borac tvornica obuće 405, Treset prirodni humus 180, Ciglana 157, UNIS tvornica ležajeva 115 radnika, a ostali su radili u uslužnim djelatnostima, administraciji, transportu i obrazovanju. Samo trgovina i ugostiteljstvo zapošljavali su 315 radnika.

Privatizacija

U Opštini je izvršena privatizacija preko Kantonalne agencije za privatizaciju. Sva društvena preduzeća i objekti su privatizovani dok Opština nema uvid u način kako je to urađeno. Ono što Opština posjeduje su Ugovori agencije sa kupcima i upis novih vlasnika u Katastarskim knjigama. Status preduzeća i podatak o tome da li i koje preduzeće ili objekat rade nisu poznati. U tablici 3 daje se pregled privatizovanih preduzeća i procjena sadašnjeg stanja s obzirom na aktivnost.

Tablica 3. Lista preduzeća i objekata obuhvaćenih privatizacijom sa upisom novog vlasnika.

RB	Raniji naziv i posjednik	Novi naziv i posjednik	Procjena statusa
1.	TURO "Grahovo", OOUR "Gradina"- motel "Gradina"	Ivković Ivo - Livno	Ne radi
2.	"UNIS" OOUR TLM	Čivčija Zlatan - Bosansko Grahovo	Ne radi, nema podataka o statusu
3.	"Borac" Tvornica obuće	JAS commerce d.o.o. Livno - Livno	Ne radi, Preduzeće u stečaju
4.	OOUR "Jadovnik", pilana i tvornica stolica	DI "Konstruktor"- Grahovo d.o.o. B.Grahovo	Ne radi, hale i pogoni devastirani
5.	Trgovačko preduzeće "Dinara", stovarište	Krunoslav Vrdoljak - zabrišće Livno	Preduzeće aktivno, broj zaposlenih nepoznat
6.	ONI - Transportno preduzeće	Brajko Franjo	Preduzeće aktivno, broj zaposlenih nepoznat
7.	OOUR "Borovača", skladište	Stjepan Budimir, Maglaj	Ne radi, vlasništvo prenešeno na obitelj
8.	DTUP Grahovo, Trgovačko i ugostiteljsko preduzeće	Razni posjednici lokala i objekata	U funkciji tri lokala u centru grada, privatizovani bez tačno utvrđene lokacije
9.	ONI Sreska ciglana, B.Grahovo	IGM "Ciglana-Grahovo" d.o.o. Bosansko Grahovo	Ne radi, preduzeće u stečaju
10.	Ugostiteljsko preduzeće "Gradina", motel "Borovača"	JAS commerce d.o.o. Livno - Livno	Ne radi, oba objekta koja su bila u funkciji ne postoje, u stečaju
11.	OOUR "Rasadnik" Pržine, B.Grahovo	Na proizvodnim pogonima sada funkioniše JP "Hercegbosanske šume" d.o.o. Kupres	Radi, broj zaposlenih nije poznat
12.	R.O. "Treset" Ždralovac B.Grahovo	"Finvest-Ždrakovac" d.o.o. Bos. Grahovo	Radi, status i broj zaposlenih nije poznat

13.	Trgovačko preduzeće "Dinara", objekat u Crnom Lugu	Trkulja Dalibor	Ne radi, status nepoznat
14.	OOOUR "Zadrugar"	Zemljoradnička zadruga osnovana kao svojina grupe građana 2001. godine	Prestala sa radom stečajnim postupkom

Izvor: Opština Bosansko Grahovo

Prema podacima Porezne ispostave Livno trenutno je u Bosanskom Grahovu registrirano 60 pravnih lica, dok FZS iznosi podataka da je u 2013. godini registrovano ukupno 70 pravnih lica, od čega najviše u prerađivačkoj industriji 16 (22%), potom u poljoprivredi, lovu i šumarstvu 7 (10%) i trgovina na veliko i malo 5 (5%) što se vidi u tablici 4, uz napomenu da su podaci u tabeli iz raniji godina (2005.-2011.) nepotpuni.

Tablica 4. Broj pravnih lica od 2005-2013. god

Vrsta	2005.	2006.	2007.	2008.	2011.	2012.	2013.
Poljoprivreda, lov i šumarstvo	21	-	4	4	12	6	7
Vađenje ruda i kamena	1	0	0	0	0	3	4
Perađivačka industrija	1	1	1	1	0	13	16
Proizvodnja i opskrba električnom energijom, plinom i vodom	-	-	-	-	-	2	1
Građevinarstvo	-	-	-	3	1	3	3
Trgovina na veliko i malo i održavanje	1	1	2	-	-	6	5
Transport, skladištenje i komunikacije	-	-	-	1	1	2	2
Ugostiteljstvo	1	1	-	2	2	4	4
Javna uprava i odbrana	-	-	-	-	-	2	3
Obrazovanje	1	1	1	1	1	1	1
Zdravstvo i socijalni rad	-	-	-	-	-	2	2
Ostale društvene, socijalne i osobne uslužne aktivnosti	-	-	-	-	-	22	22
Ukupno	26	-	8	12	17	66	70

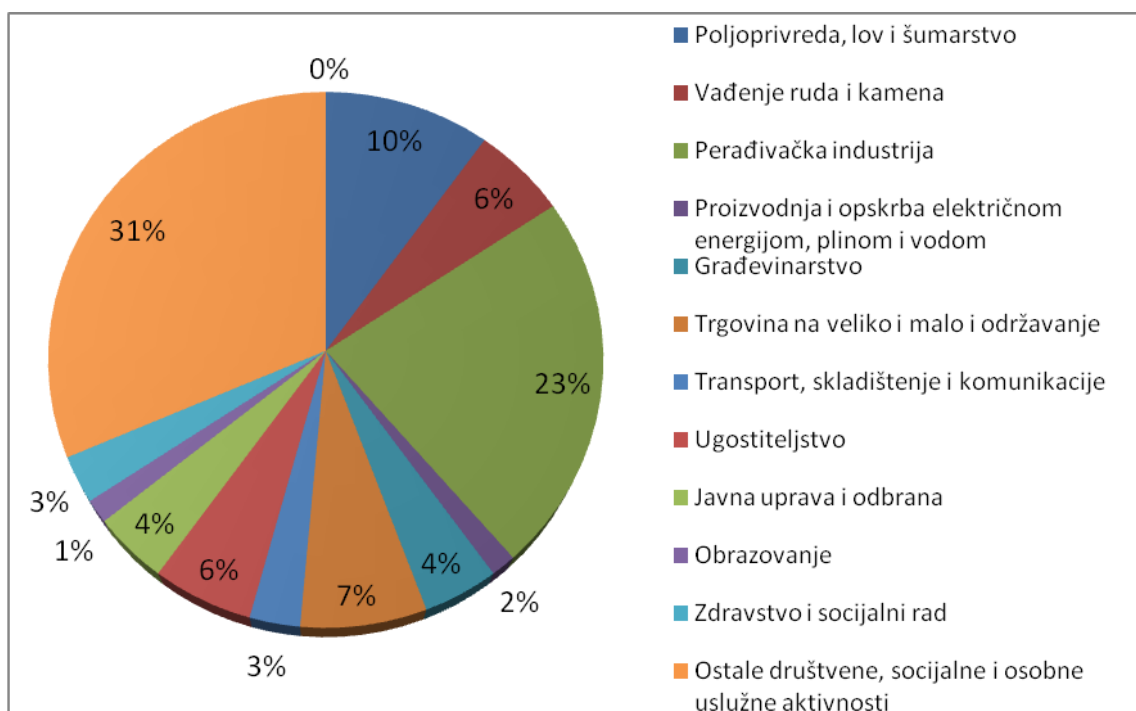
Izvor: www.fzs.ba

Najviše je zastupljena drvoprerađivačka industrija sa niskim stupnjem finalizacije (poluproizvodi), osim proizvodnje cijepanih proizvoda. Budući razvoj ovog sektora temelji se na podizanju većeg stupnja finalizacije do finalnog proizvoda.

U 2012. godini primjetan je nagli rast povećanja broja pravnih lica što je uzrokovano masovnom registracijom obrtnika radi apliciranja za sredstva kod Federalnog zavoda za zapošljavanje. Preduzeća i dalje postoje prema statistici, ali na terenu nisu aktivna.

Slika 5. Postotak udjela pravnih osoba po djelatnostima u 2013. god.

Izvor: www.fzs.ba

Međutim, situacija na terenu je znatno drugačija od ovih podataka koje iznosi zvanična statistika. U Bosanskom Grahovu trenutno ne radi niti jedan privredni subjekt, osim jedne manje pilane. Ciglana, UNIS, Borac i ostala poduzeća imaju različit status, od stečaja do toga da nema nikakvih zvaničnih informacija (tablica 3). U poslijeratnom periodu provedena je bezuspješna privatizacija nekoliko firmi, međutim one danas ne rade. Zaposleni uglavnom rade u šumskoj upravi, opštinskoj upravi, carini, distribuciji, PTT, obrazovanju, policiji i privatnom sektoru (ugostiteljstvo i trgovina) i mikro (jedno) i malim (jedno) poduzećima. Veliki potencijal opštine su nalazišta treseta, šljunka i pjeska.

Privredni subjekti

Rudarstvo

Nalazišta treseta, gline, šljunka i pijeska

Eksplatacija treseta može se odvijati na eksploatacijskom polju "Ždralovac", koje ima površinu od 800ha. Koncesiju na treset prema starom zakonu o rudarstvu dobio je GD Finvest "Ždralovac" d.o.o. koji se do prije par godina bavilo pakovanjem, a sada vrši eksploataciju i transportuje (izvozi) rinfuzno, trenutno zapošljava oko 15-tak radnika.

Eksploatacijsko polje opekarske gline „Vidovići“ zahvaća površinu od 120ha. Nalazi se neposredno pored pogona ciglane. Regionalni položaj eksploatacijskog polja može se cijeliti kao izuzetno dobar, jer je ciglana bila jedini proizvođač opekarskih elemenata na širem prostoru. GD „IGM Ciglana GRAHOVO“ d.o.o. se do prije par godina bavilo eksploatacijom, sada ne radi. *Pokretanjem proizvodnje navedenog preduzeća se ovo eksploatacijsko polje može odmah koristiti.*

Šljunci i pijesci se mogu eksploatirati na lokalitetu Gornji Kazanci, gdje su provedena detaljna geološka istraživanja, eksploataciju na jednom nalazištu izvodi preduzeće "Kelić" d.o.o. iz Livna takođe koncesijom danom na osnovu starog zakona o rudarstvu. Postoji mogućnost vađenja šljunka na još bar dvije lokacije, na separaciji pijeska koja je aktivna, trenutno je zaposleno oko 4-5 radnika.

*Ciglana u Vidovićima je jedno od preduzeća koje je nakon rata privatizovano, remontovano i 2006. godine krenulo sa proizvodnjom opekarskih proizvoda. Preduzeće "IGM CIGLANA-GRAHOVO" je bilo dio njemačkog koncerna "UNIPOR". U periodu optimalne proizvodnje dnevno je u prosjeku izlazilo između 600 i 800 paleta gotovih proizvoda koji su plasirani manjim dijelom na domaće tržište, a veći dio na tržište Hrvatske i Crne Gore, u tom periodu ciglana je zapošljavala 55 radnika, trenutno je u stečaju, nema zaposlenih i *pokretanje ovog preduzeća bi se moglo smatrati strateškim interesom za opštinu B.Grahovo.**

Drvena industrija

Trenutno radi 7 preduzeća koja se na neki način bave preradom drveta i to 4 preduzeća su sa mješovitom proizvodnjom rezane građe i cijepanih proizvoda, a 3 preduzeća se bave samo sa proizvodnjom cijepanih proizvoda. U prosjeku u svakom preduzeću ima oko 8 zaposlenih za koje ne postoje podaci da li su prijavljeni. Što se tiče otpada iz ovih preduzeća prije par godina je u Grahovu bilo aktivno preduzeće "CRYSTAL" koje je odvozilo otpad za proizvodnju peleta, ali ono više ne radi. Sada u par preduzeća je organizovan otkup otpada koji se transportuje u fabriku peleta u Drvaru. *U sektoru drvne industrije razvoj bi trebao ići u pravcu finalizacije proizvoda, te otvaranje još par preduzeća koja bi se bavila preradom drveta.*

Tekstilna industrija

Prije rata ovaj sektor je bio zastupljen kroz preduzeće "Borac" čiji su pogoni devastirani, te nakon loše privatizacije i likvidacije preduzeća koje je izvršilo privatizaciju postoje samo dvije nedovršene hale za čiji trenutni status nema izvještaja. Bilo je par pokušaja obrtnika da kroz domaću radinost i proizvodnju tradicionalnih tekstilnih proizvoda pokušaju oživjeti ovaj oblik industrije, međutim radi nedostatka potražnje proizvoda obrti su prestali sa radom. *U ovom sektoru je potrebno raditi na privlačenju investitora radi zapošljavanja ženske radne snage koja pretežno i radi u ovom sektoru.*

Metaloprerađivačka industrija

Metaloprerađivačka industrija je prije rata bila zastupljena kroz Tvornicu metalnih dijelova UNIS. Prostor koji je koristila tvornica je devastiran i privatizovan od strane gore pomenutog preduzeća "CRYSTAL" koje se bavilo proizvodnjom peleta. Možda bi trebalo osmisliti neki podrške obrtnicima i maloj privredi koja bi u budućnosti oživjela ovaj sektor.

Trgovina i ugostiteljstvo

Trenutno su aktivna 2 trgovačka preduzeća, 1 ugostiteljsko preduzeće i 7 samostalnih ugostiteljskih radnji. U ovom sektoru je trenutno zaposleno 24 radnika. Takođe postoji i objekt koji je do prije dvije godine radio kao "MOTEL GRADINA" koji bi da je aktivan u jednom dijelu mogao pratiti razvoj turizma uz ulaganja u privatni smještaj i turističku ponudu.

Prehrambena industrija

Prehrambena industrija nije bila ranije, trenutno stanje je takvo da postoji proizvodnja mlijeka sa djelimično organizovanim otkupom mlijeka oko 50 %. Takođe, i proizvodnja mesa u obliku tova jagnjadi i junadi po poljoprivrednim gazdinstvima. *Trebalo bi imati u planu razvoj prerade mlijeka do finalnog proizvoda kroz pokretanje jedne mljekare manjeg kapaciteta za proizvodnju autohtonog sira i kajmaka, te klaonice koja bi se bavila preradom mesa u proizvode i poluproizvode. Ako se ima u vidu da trenutno na prostoru opštine Bosansko Grahovo egzistira 135 registrovanih poljoprivrednih gazdinstava smatra se da bi se na postojećim gazdinstvima mogla povećati proizvodnja i da bi se registrovalo još oko 35% novih gazdinstava, odnosno to bi značilo veći prihod postojećih i upošljavanje novih radnika.*

GDP (bruto domaći proizvod)

U tablici 5 prikazan je GDP (bruto domaći proizvod) za opštinu Bosansko Grahovo za 2010. - 2013. godinu gdje se jasno vidi tendencija laganog rasta.

Tablica 5. GDP u opštini Bosansko Grahovo u 2010. - 2013. godini

Bosansko Grahovo	Stanovništvo	GDP (000 KM)	GDP po glavi stan. u KM	GDP po glavi stanov. u KM FBiH=100
2010.	2.089	15.385	7.365	111,9
2011.	2.057	15.948	7.753	113,7
2012.	2.039	16.369	8.028	114,7
2013.	2.024	16.800	8.300	115,5

Izvor: FZZPR i SPOFBiH, u 2010/2013.god

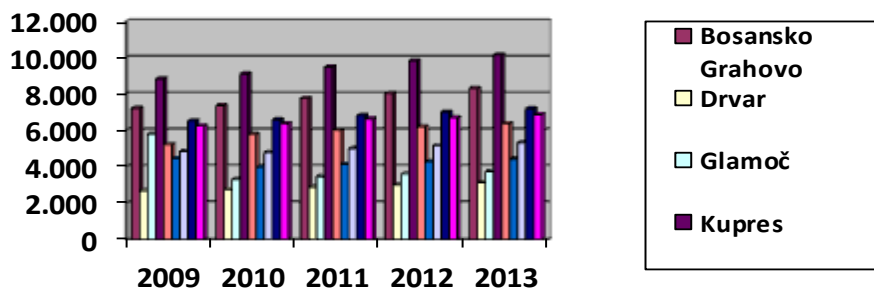
U tablici 6 prikazani su podaci o visini GDP u Kantonu 10 po općinama u 2013. godini iz čega se jasno vidi pozicija Bosanskog Grahova u visini GDP.

Tablica 6. GDP u Kantonu 10 po općinama u 2013. godini

Općina	Stanovništvo	GDP (000 KM)	GDP po glavi stan. u KM	GDP po glavi stanov. u KM FBiH=100
Bosansko Grahovo	2 024	16 800	8 300	115,5
Drvar	10 710	33 601	3 137	43,6
Glamoč	4 489	16 800	3 742	52,1
Kupres	3 312	33 601	10 145	141,1
Livno	31 659	201 605	6 368	88,6
Tomislavgrad	26 655	117 603	4 412	61,4
Kanton 10	78 849	420 009	5 327	74,1
FBiH	2 337 200	16 800 380	7 188	100,0

Izvor: FZZPR i SPOFBiH, u 2013.god

Slika 6. Kretanje BDP po stanovniku u Kantonu 10 za period 2009. – 2013. godina

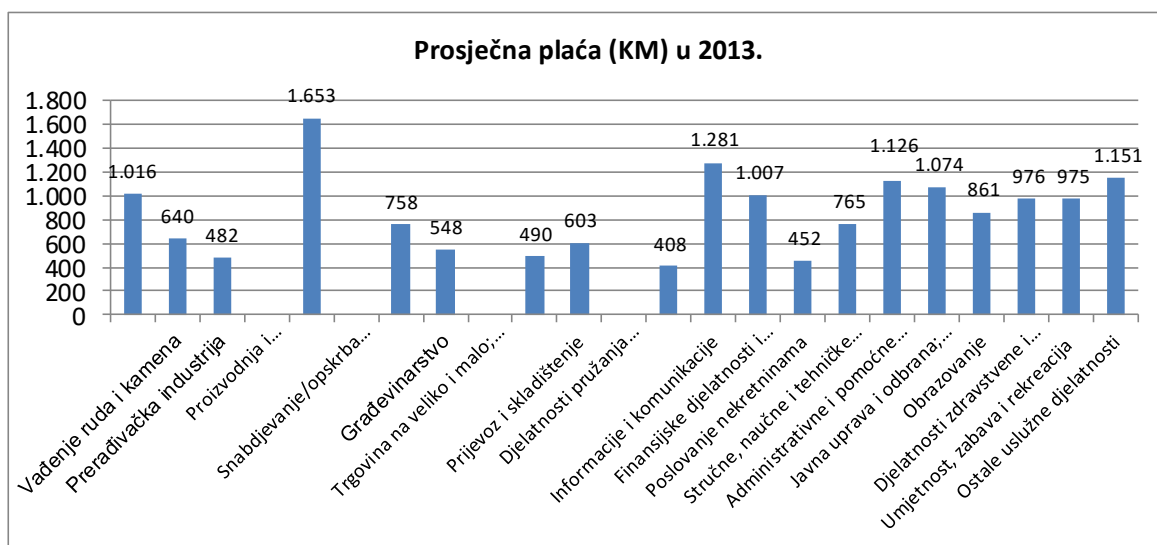
Izvor: FZZPR i Makroekonomski pokazatelji po kantonima

Grafički prikaz (slika 6) uspoređuje kretanje BDP-a po stanovniku u šest opština Kantona 10, na nivou kantona, FBiH i BiH. Evidentna je izrazita nejednakost između općina što je posljedica razlike u broju stanovnika, znatno zaostajanje Kantona 10 u odnosu na više nivoe vlasti i blagi rast u zadnje tri godine.

3.2. Kretanje ukupnih prihoda i rashoda, te prosječne plaće po granama djelatnosti

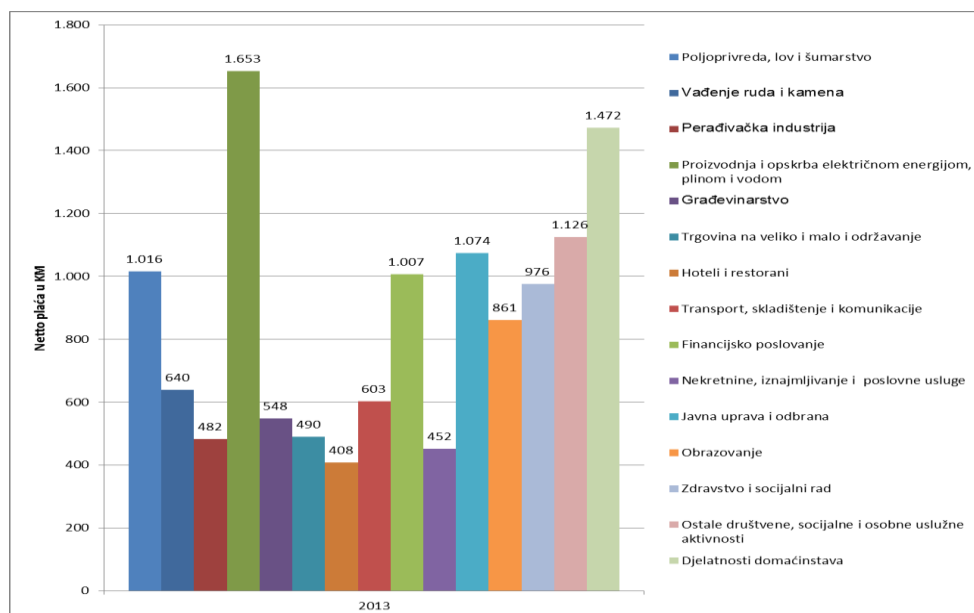
Prosječna neto plaća prema podacima Federalnog razvoja za programiranje razvoja u opštini Bosansko Grahovo u 2013. godini iznosi 977,00 KM. Prosječne plaće po granama djelatnosti za području opštine Bosansko Grahovo prikazane su grafički na slici 7, a na slici 8 na kantonalnom.

Slika 7. Prosječne plaće po vrstama djelatnosti u 2013. godini u opštini Bosansko Grahovo

Izvor: www.fzs.ba

Slika 8. Prosječne plaće po vrstama djelatnosti za Kanton 10

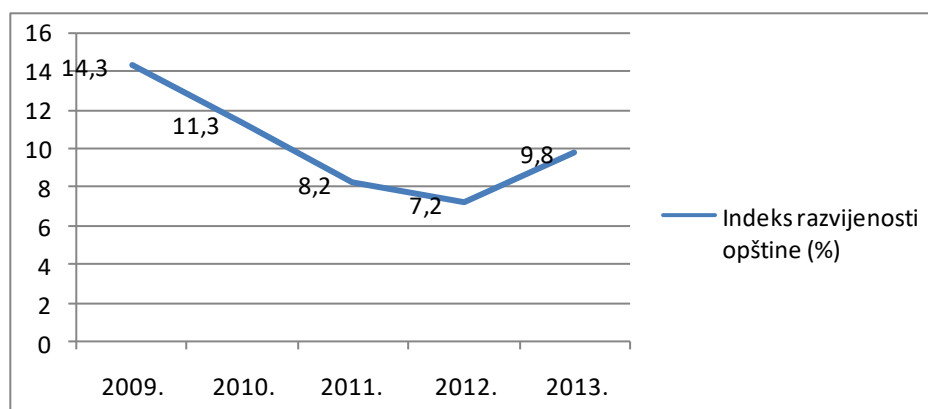
Izvor: www.fzs.ba

Trenutno je zaposleno 349 osoba što predstavlja 3,7% od ukupnog broja zaposlenih u Kantonu 10 (9.360). Prosječna plaća je u 2012. godini bila 969,00 KM i za 155 KM je bila veća od prosjeka Kantona (814 KM), dok je u 2013. prosječna plaća bila nešto viša (977 KM), s manjom razlikom od kantonalnog prosjeka (838 KM).

2011. godine prosječna plaća u Grahovu iznosila je 991,32 KM, što je bilo više za 121,0 KM od federalnog prosjeka. Prosjek plaća je dosta visok jer je većina zaposlenih u sektoru javne uprave, policijskih struktura, elektroprivreda, šumarija, pošta gdje su primanja iznad prosjeka.

U Bosanskom Grahovu izrazito je mali broj stanovnika i broj registrovanih pravnih subjekata, većina djelatnosti uopšte ne postoji. Prema kriterijima Federalnog zavoda za programiranje opštine su rangirane dvije grupe prema indeksu razvijenosti. Izrazito su nerazvijene opštine koje imaju indekse razvijenosti ispod 50% prosjeka FBiH i nedovoljno su razvijene opštine koje imaju indeks razvijenosti između 50% i 75% prosjeka FBiH. Kako Bosansko Grahovo ima indeks razvijenosti 9,8% ona ulazi u kategoriju izrazito nerazvijenih opština. Iz Kantona 10 u ovu kategoriju ulazi Glamoč sa indeksom razvijenosti 8,5% i Drvar (39,1%). U nastavku je prikazan indeks razvijenosti opštine Bosansko Grahovo za posljednje tri godine.

Slika 8. Indeks razvijenosti opštine Bosansko Grahovo za 2011. do 2013. godinu

Izvor: www.fzs.ba

3.3. Spoljnotrgovinska razmjena i najznačajniji izvozni proizvodi

Analizom uvoza i izvoza dolazi se do spoznaje da je pokrivenost uvoza izvozom pozitivna, odnosno da se skoro dvostruko robe više izveze nego uveze iz opštine Bosansko Grahovo, a udio u izvozu na nivou Federacije BiH je samo 0,01% u 2013. godini i iznosi 1.734.000 KM.

Tablica 7. Uvoz i izvoz u Bosansko Grahovo od 2010. do 2013. godini

Bosansko Grahovo	Izvoz u 000 KM	Učešće u izvozu %	Uvoz u 000 KM	Učešće u uvozu %	Pokrivenost uvoza izvozom %	Saldo robne razmjene u KM
2010	1.256	0,03	999	0,01	125,73	257
2011.	1.621	0,03	769	0,01	0,00	852
2012.	2.117	0,04	603	0,01	351,12	1.514
2013.	1 734	0,03	840	0,01	206,43	894

Izvor: SPOFBIH, maj 2014

Evidentan je kontinuiran porast porast izvoza do 2012. godine koji je u 2013. godini smanjen za 12%. Smanjenje izvoza pratilo je povećanje uvoza za 39% u 2013. godini. Najvećim dijelom izvoz se odnosio na izvoz rezane građe i cijepanih proizvoda što je u narednim godinama umanjeno.

Tablica 8. Uvoz i izvoz u Kanton 10 u 2013. godini po općinama

Naziv Općine	Izvoz u 000 KM	Učešće u Izvozu %	Uvoz u 000 KM	Učešće u Uvozu%	Pokrivenost uvoza izvozom %	Saldo robne razmjene u KM
Bosansko Grahovo	1 734	0,03	840	0,01	206,43	894
Drvar	11 991	0,22	703	0,01	1705,69	11 288
Glamoč	4 859	0,09	192	0,00	2530,73 4	667
Kupres	3 846	0,07	3 978	0,04	96,68	-132
Livno	8 974	0,16	12 757	0,13	70,35	-3 783
Tomislavgrad	49 262	0,89	144 972	1,47	33,98	-95 710
K-10	80 666	1,45	163 442	1,66	49,35	-82 776
Federacija BiH	5 547 955	100,00	9 832 913	100,00	56,42 -	- 4 284 958

Izvor: SPOFBiH, maj 2014

3.4. Veće investicije u privredi i gospodarstvu

Veće investicije u Bosanskom Grahovu, pogotovo u privredi nisu zabilježene. Međutim, investirano je u vodovodnu mrežu, rekonstrukciju i asfaltiranje puteva, elektrifikaciju i drugo. U tablici 9. prikazan je pregled investicija tokom posljednjih 5 godina.

Tablica 9. Pregled infrastrukturnih investicija od 2010.do 2014. godine

Vrsta investicije	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Rekonstrukcija i asfaltiranje puta	323.265	77.524	-	-	32.900
Izgradnja elektro kapaciteta	375.234	-	118.700	209.243	100.273
Vodovodna mreža	95.679	114.728	54.864	53.618	40.099
Društveni kapacitet	-	-	38.540		24.980
Ukupno	794.178	192.252	212.104	262.861	198.252

Izvor: Opština Bosansko Grahovo

U odnosu na ulaganja u iz ranijeg perioda koji se dešavao zbog povratka, infrastrukturne investicije bilježe pad i kreću se na nivou oko 200 hiljada KM posljednje 4 godine, s tim da se dio ovih sredstava (tablica 9) dobila od grantova Japanske vlade, dio sa drugih nivoa vlasti u FBiH i dio iz opštinskog budžeta. Najviše je uloženo u elektrifikaciju područja, a potom u rekonstrukciju i asfaltiranje puteva.

U periodu do kraja 90-tih godina opština Bosansko Grahovo imala je izrazito razvijenu privrednu aktivnost sa 3.250 zaposlenih u 17 privrednih subjekata najviše u oblasti drvne industrije, te proizvodnja treseta prirodnog humusa i cigle. Razvoj se velikim dijelom bazirao na iskorištavanju prirodnih resursa drveta, treseta, šljunka i pijeska, a osim toga bila je razvijena tekstilna i metalna industrija. Danas, provedenom privatizacijom, preduzeća se nalaze u stečaju ili ne postoje što je uslovalo izuzetno niska privredna kretanja sa 349 zaposlenih najvećim dijelom u javnom sektoru. Iako prema visini prosječne plaće (977 KM) koja je veća od prosječne plaće na nivou Kantona u 2013. godini, te kontinuiranim porastom GDP-a u odnosu na Federalni prosjek, (115,5 KM) opština spada u red izrazito nerazvijenih opština sa indeksom 9,8%. Pozitivan bilans spoljnotrgovinske razmjene najviše je uslovljen izvozom šumskog sortimenta sa niskim stupnjem finalizacije. U 2013. godini primjetno je smanjenje izvoza za 12% i povećanje uvoza za 39%.

Prema procjenama lokalne uprave, stvarno stanje na terenu, nije u suglasnosti sa statističkim, stoga je jedan od primarnih zadataka opštine jačanje opštinskih resursa u smislu preciznog i pravovremenog prikupljanja podaka o stanju u opštini, potom i njihove obrade te načina komuniciranja sa kantonalnim institucijama, naročito zavodom za statistiku.

Neophodno je identificirati stvarno stanje i definisati koji su postojeći privredni resursi ključni za pokretanje procesa razvoja, s tim da se pokrenu manje investicije koje će postepeno povećavati broj zaposlenih i razvijati privredu i kvalitetu života. Raditi na razvoju poslovnog ambijenta za pokretanje postojećih i privlačenje novih preduzeća i investicija stvaranjem poticajnih mjera, olakšica i promocije potencijala, bolje koordinacije sa privrednim sektorom, kao i stvaranjem neophodne prostorno-planske i infrastrukturne osnove. Razvoj bazirati na postojećim prirodnim resursima iskorištavanja drveta i mineralnih sirovina sa većim stupnjem finalizacije koristeći dosadašnje iskustvo i tradiciju.

3.5. Turistički potencijali i turistička infrastruktura

Turizam u opštini Bosansko Grahovo nije dovoljno razvijen. Trenutno ne postoje adekvatni turistički, smještajni i kadrovski kapaciteti za razvoj turizma. Postoji vikend naselje u mjestu Preodac uglavnom u vlasništvu gostiju iz Hrvatske koji u ljetnim danima dolaze u planinski ambijent radi osvježnja. Poznato je i izletišta Borovača udaljeno od gradića 9 kilometara. Najznačajniji turistički potencijal predstavlja pećina Ledenica, koja je nakon Postojinske jame najvrijedniji i najpopularniji objekat ove vrste u cijeloj nekadašnjoj državi. Dobila je ime po ogromnim količinama leda koje se nalaze u njoj. Pećinu čini 13 dvorana i izuzetno je bogata pećinskim nakitom.

Kapacitete za smještaj nudila su dva motela, "Gradina" sa 18 ležajeva i "Borovača" sa 20 ležajeva, oba privatizirana i neaktivna. Trenutno postoje neregistrirani privatni smještaji kapaciteta do 50 ležajeva.

Međutim brojni interesantni ostaci arheološkog i kulturnog naslijeđa (ostaci iz vremena Japoda, stećci, Gradina, kule Momčilova kula i Crna kraljica i dr.) mogu privući turiste, ali najviše potencijala ima u planinskom okruženju, šumama, planinskim jezerima za razvoj avanturističkog, aktivnog

planinskog i lovnog turizma. Potrebno je aktivirati zone infrastrukture zimskog turizma za Šator – Vranjuša. Međutim, pored infrastrukturnih ulaganja i ulaganja u kapacitete neophodno je razvijati turističku ponudu, i pogotovo u ovom području razvijati program međupštinske saradnje. Na stranici kantonalne turističke institucije nema nikakvih informacija ni ponude za Bosansko Grahovo.

Turizam bi se trebao razvijati u pravcu oživljavanja turističke ponude Pećine “Ledenice”, rodne kuće Gavrića Principa, eko sela, planina Šator, Dinara, Uilica i Jadovnik, odnosno planinarenja za što ima pionirskih pokušaja od entuzijasta koji se i sami bave ovim hobijem. Takođe akcenat treba dati na razvoj lovnog turizma za šta opština B.Grahovo ima velike mogućnosti. Trenutno na terenu opštine djeluje aktivno jedno lovačko udruženje (“LD RISOVAC”) koje nema koncesiju na lovište, samo godišnja gazdovanja, jer zbog neuređenosti ove oblasti zakonom već duži niz godina u FBiH lovstvo ima kočnicu u razvoju. Iako se susreće sa mnogim problemima, turizam treba fokusirati u pravcima lovnog turizma, planinarenja i ekološkog mjesta što bi uslovljalo upošljavanje domaćih kapaciteta i razvoj opštine.

Opština Bosansko Grahovo posjeduje atraktivne prirodne i kulturne potencijale za razvoj turizma posebno u dijelu lovnog, aktivnog planinskog i avanturističkog turizma. Pećina “Ledenice”, šumski kompleks sa planinom Šator i planinskim jezerima, te eko selo daje mogućnost za stvaranje privlačne turističke ponude. Iako posjeduje potencijale, opština ima jako loše razvijen turizam zbog nepostojanja turističkih i kadrovskih kapaciteta. Smještajni kapaciteti su veoma loši, dva postojeća hotela nisu u funkciji, te se smještaj može pronaći u nekoliko privatnih i neorganiziranih smještaja. Sve ovo uslovljalo je mali broj posjetilaca i boravišta na prostoru općine.

S toga je neophodno raditi na razvoju turizma bazirajući se na postojećim prirodnim i kulturnim potencijalima i kapacitetima uz razvoj smještajnih kapaciteta baziran na organizovanju i promociji raspoloživih privatnih smještaja. Zbog nedostatka sredstava, u početku bazirati razvoj turizma i turističke ponude u smjeru planinarskog i avanturističkog, te lovnog turizma. Raditi na mogućnosti razvoja ciklo turizma sa tendencijom udruživanja sa susjednim općinama kroz zajedničke turističke proizvode i ponude s ciljem raznovrsnosti ponude i zadržavanja turista duže vrijeme na prostorima općine pri čemu će se postojeći kapaciteti staviti u funkciju. Ponudu više bazirati na seoskom turizmu pri čemu će se proizvodi iz domaćinstava kao autohtona i gastro ponuda nuditi turistima i posjetiteljima čime će se jačati ruralna područja i poticati dodatna finalizacija proizvoda u domaćinstvima. Formirati turističke agencije/zajednice, samostalno ili u suradnji sa susjednim općinama s ciljem bolje promocije i kadrovske osposobljenosti za planski i organizovan razvoj turizma na prostoru opštine.

3.6. Poljoprivredni potencijali i proizvodi

Opština Grahovo ima povoljne geografske karakteristike, klimatske uvjete i prirodne resurse za razvoj poljoprivrede, naročito stočarstva. U tablici 10 uspoređena je površina različitih kategorija poljoprivrednog zemljišta sa opštinama Kantona 10. Povoljan odnos Grahovo ima kada su u pitanju oranice, gdje je na drugom mjestu iza Glamoča. Problem je u udjelu kultivisanog zemljišta i u tome da se zemljište ne obrađuje.

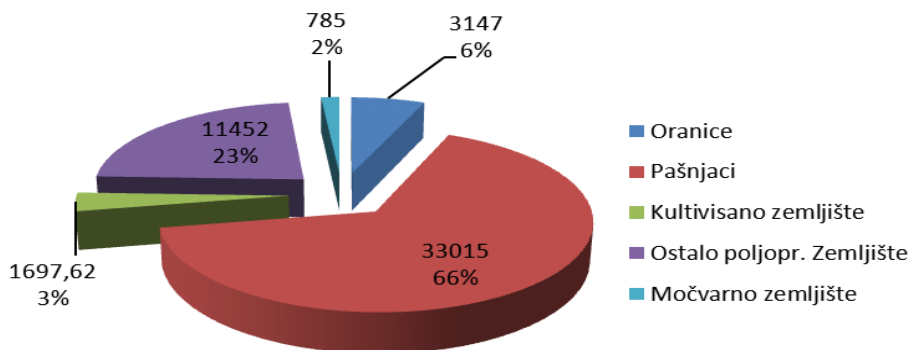
Tablica 10. Poljoprivredno zemljišta opštine Bosansko Grahovo u usporedbi sa ukupnom površinom Kantona 10

Opština	Oranice (ha)	Pašnjaci (ha)	Kultivisano zemljište (ha)	Ostalo poljopr. zemljište (ha)	Močvarno zemljište (ha)	Ukupno (ha)
Bosansko Grahovo	3147	33015	1697.62	11452	785	50096,62
Drvar	0	3987.19	2814.64	3701.74	63.76	10567.33
Glamoč	2160.68	7254.95	5629.15	1713.65	295.18	17053.61
Kupres	1501.35	19045.40	2368.22	1100.20	74.50	24089.67
Livno	1461.48	18815.90	12671.07	3441.50	183.09	36573.04
Tomislavgrad	860.68	5977.34	13097.08	4021.33	0	23956.43
					UKUPNO	126750.80

Izvor: www.fzs.ba

Naveće površine obuhvataju pašnjaci 33.015 ha (66%), ostalo poljoprivredno zemljište 11.452 ha (23%), te oranice 3.147 ha (6%). Dio zemljišta 785 ha (2%) nalazi se u kategoriji močvara. S obzirom na velik potencijal pašnjaka, stočarstvo u buduće treba predstavljati jedan o strateških pravaca razvoja općine.

Slika 9. Pregled poljoprivrednog zemljišta prema kategoriji (ha)

Izvor: Služba za obnovu, urbanizam, stambeno-komunalne i imovinsko pravne poslove

Prema pokazateljima iz tablice 11 gdje se navodi površina koja se obrađuje prema kategorijama korištenja, u Grahovu se ne obrađuje prosječno 87,33% zemljišta, s tim da je obrađena površina porasla u 2013. godini.

Iako ima mnogo neobrađenog zemljišta, primjetna je tendencija povećanja obradivosti zemljišta, te se u planskom periodu treba razmišljati o mjerama poticanja koje će imati za cilj uređenje i stavljanje u funkciju neobrađenog poljoprivrednog zemljišta. Povećanje obrađenog zemljišta prati tendenciju zakupa poljoprivrednog zemljišta na području opštine, a koristi se za uzgoj raznih vrsta žitarica i ratarsku proizvodnju.

Tablica 11. Poljoprivredna površina po kategorijama korištenja u opštini Grahovo za period 2011. – 2013.

God.	Ukupno obradivo ha	Obrađeno	Ostalo na oranicama	Ugari	Neobrađene oranice i bašte (ha)	neobrađeno zemljište (%)
2011	3.147	73	-	-	3.074	97,7
2012.	3.147	198	-	-	2.949	93,7
2013.	3.147	924	-	-	2.223	70,6

Izvor: SPOFBiH, maj 2014

Tablica 12. Pregled površina prema vlasničkoj strukturi

Redn i broj	KULTUR A	UKUPNA POVRŠINA			DRŽAVNO VLASNIŠTVO			PRIVATNO VLASNIŠTVO		
		ha	a	m ²	ha	a	m ²	ha	a	m ²
1.	Njive	2.898	90	31	377	82	62	2.521	07	69
2.	Vrtovi	2	81	56				2	81	56
3.	Voćnjaci	50	73	20	2	37	60	48	35	60
4.	Livade	11.262	03	97	1.271	54	13	9.990	49	84
5.	Pašnjaci	33.019	59	98	31.186	09	98	1.833	50	00
6.	Šume	29.558	55	32	28.373	69	01	881	86	31
7.	Neplodno	721	70	33	591	77	78	130	00	00
UKUPNO		77.514	42	12	62.106	31	12	15.408	11	00

Izvor: Služba za obnovu, urbanizam, stambeno-komunalne i imovinsko pravne poslove

Evidencija poljoprivrednih gazdinstava i pravnih lica vrši se putem Registra poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i Registra klijenata (RK). U registru trenutno postoji upisano 135 poljoprivrednih gazdinstava. U 2014 godini evidentirano je 58 poljoprivrednih gazdinstava koji su podnijeli zahtjev za novčane podrške za uzgoj ovaca i visokosteonih junica, pčelinjih društava i proizvodnja mlijeka.

Stočarstvo

Uzgoj muznih krava, steonih junica i proizvodnja mlijeka

Stočarskom proizvodnjom većih kapaciteta bavi se 16 poljoprivrednih gazdinstava, a na navedenim gazdinstvima u prosjeku je zaposleno oko 3 člana poljoprivrednog gazdinstva. Prema zadnjim podacima na području opštine se nalazi 620 grla krava i steonih junica sa tendencijom rasta sa godišnjom proizvodnjom mlijeka od 1.800.000 do 2.000.000 litara. Otkupljivači mlijeka preuzmu oko 560.000 litara, a ostatak se potroši za prehranu na gazdinstvima i za podmladak. Neznatna količina mlijeka prodaje se lokalno i na tržišnici.

Uzgoj tovne junadi, proizvodnja mesa

Ovim oblikom stočarske proizvodnje većih kapaciteta bavi se 7 poljoprivrednih gazdinstava, a na navedenim gazdinstvima je zaposleno u prosjeku 2 člana poljoprivrednog gazdinstva.

Ovčarstvo

Ovaj oblik uzgoja stoke je u odnosu na broj radno sposobnog stanovništva u ruralnim područjima dosta razvijen, te bi u ovom pravcu trebalo planirati razvoj u budućnosti. Trenutno na terenu opštine Bos. Grahovo postoji oko 45 većih uzgajivača ovaca sa brojem od 50 do 280 grla. Ukupan broj odraslih grla je oko 4.600 komada, u prosjeku na gazdinstvima je zaposleno 2 člana. Do danas sva proizvodnja ima osiguran plasman na domaće tržište i smatramo da bi dvostruko veći kapacitet uzgoja ovaca bez problema imao siguran plasman, a ukoliko se u budućnosti za proizvođače otvori i evropsko tržište odnosno tržište susjedne Hrvatske, čak i trostruko veća proizvodnja bi imala osiguran plasman na susjedno tržište, kao što je bilo i prije 1990. godine.

Peradarstvo

Nimalo nije zastupljeno, bilo je par pokušaja uzgoja koka nosilja, ali zbog malog tržišta nije se širila proizvodnja koja se potpuno ugasila.

Pčelarstvo

Prema podacima nadležne Službe broj košnica na području opštine se kreće između 950 i 1.200 košnica. Ako se uzme u obzir da je prosječan prinos meda po košnici prema statističkim podacima 5kg, ukupna proizvodnja se kreće od 4.750-6.000 kg meda što prema sadašnjim cijenama iznosi oko 75.000 KM.

Na području opštine djeluje udruženje pčelara, ali nije značajno aktivno, odnosno odrađuje samo tehnička pitanja vezana za novčane podrške. Pčelarstvo bi trebalo da bude jedno od razvojnih grana, ako se uzme u obzir da na područje opštine Bos. Grahovo sa drugih područja u toku godine na ispašu se doveze i do 5 puta više košnica nego što imaju domaći proizvođači. Smatra se da bi trebalo ići sa podrškom povećanju proizvodnje meda radi popunjavanja ovog prostora koje sada popunjavaju pčelari iz drugih područja.

Biljna proizvodnja /ratarstvo i povrtlarstvo/

Biljna proizvodnja je povećana u zadnjih nekoliko godina ako se uzme u obzir činjenica da je povećan zakup zemljišta na području opštine, a odnosi se na proizvodnju hljebnih žita, proizvodnju žitarica za ishranu stoke, te ratarska proizvodnja u vidu proizvodnje krompira. Područje je povoljno za intenzivniju proizvodnju: pšenice, raži, zobi, krompira i još par povrtlarskih kultura, a takođe postoji i pilot projekt proizvodnje ljekovitog bilja i prerada samoniklog ljekovitog bilja. Po nekim procjenama i istraživanjima, na području Bosanskog Grahova ima oko 92 vrste ljekovitog i aromatičnog bilja, od čega su 20 % endemične vrste. Najpoznatiji endem je svakako runolist, koji je zaštićen na području cijele Europe, a uz njega su đurđevak, medvjedi luk, lincura. Uz samoniklo ljekovito bilje i sekundarni šumski proizvod, postoji jedno domaćinstvo koje planski uzgoja ljekovito bilje. Uzgoj organskog ljekovitog bilja se vrši na 4 dunuma zemlje. Uzgajaju se 4 vrste bilja: neven, menta pepelnica, kamilica i francuska lavanda. Moguć je uzgoj: ive, kunice, majčine dušice, nane, jaglaca, kačuna, kantariona, vrijeska.

U opštini nema odjela za poljoprivredu, koordinaciju i rad sa poljoprivrednicima. Osim toga, nema organizovanog udruženja poljoprivrednika, a evidentirano Udruženja Pčelarsko društvo Grahovo djeluje manjim intenzitetom.

Opština Bosansko Grahovo posjeduje veoma povoljne geografske i klimatske uslove, te prirodne resurse za razvoj poljoprivrede i stočarstva, naročito za proizvodnju mlijeka i ovčarstvo. Osim toga, zbog kvalitetnih pašnjaka i livada postoje veliki kapaciteti za razvoj pčelarstva. S obzirom na raspoloživost poljoprivrednog zemljišta po glavi stanovnika opština Grahovo ulazi u red bogatih opština (7ha/stan). Smatra se da su bogata ona područja koja imaju 0,65-0,99ha/stan. Od ukupnog zemljišta (50.096ha), 66% (33.015ha) čine pašnjaci, dok je 6% (3.147ha) oranica. Oko 13% oranica se obrađuje što predstavlja velik potencijal za razvoj biljne i ratarske proizvodnje koja je neophodna za proizvodnju sirovinske osnove za razvoj stočarstva. Osim toga, opština posjeduje velike kapacitete za razvoj ljekovitog bilja. U registar poljoprivrednih gazdinstava evidentirano je 135 gazdinstava što ukazuje na interesovanje i veliku mogućnost zapošljavanja stanovnika u oblasti poljoprivrede koja predstavlja važno strateško usmjerenje opštine Bosansko Grahovo.

S ciljem razvoja ekonomski i ekološki održive poljoprivredne proizvodnje, neophodno je formirati odjel za poljoprivredu u opštinskoj upravi i razviti plan ulaganja u daljnji razvoj poljoprivrede. Postojećim poljoprivrednim proizvođačima omogućiti komunalne i infrastrukturne pretpostavke za razvoj, te veterinarske usluge, savjetodavnu i finansijsku stimulaciju sa opštinskog nivoa. Potrebno je formirati udruženje poljoprivrednika koje će okupljati poljoprivredne proizvođače, organizirati radionice i štitići zajedničke interese, te davati prijedloge za unapređenje ove vrste proizvodnje. S ciljem detaljne analize ove grane djelatnosti važno je izraditi analizu i program razvoja poljoprivrede koji će definisati neophodne mjere za razvoj poljoprivrede u skladu sa EU standardima, zasnovane na intenzivnoj proizvodnji uz adekvatno korištenje raspoloživih prirodnih potencijala stvarajući pri tome održiva poljoprivredna gazdinstva i ravnomjeran razvoj.

4. PREGLED STANJA I KRETANJA NA TRŽIŠTU RADA

4.1. Zaposlenost/nezaposlenost (broj, spolna, obrazovna i starosna struktura)

Broj zaposlenih osoba u Bosanskom Grahovu kreće se prosječno 344 za tri praćene godine, a sa ovim brojem sudjeluje u ukupnom broju zaposlenih u Kantonu 10 sa samo 3%. U prosjeku radno sposobnih je 1.083, zbog čega je stopa zaposlenosti vrlo niska (prosječnih 16,79%), niža od prosjeka Kantona 10 (18,3%). Stepen nezaposlenosti, u prosjeku je 45,95% što je nešto niže od kantonalnog prosjeka (50,4%).

Tablica 13. Stepen zaposlenosti/nezaposleni u opštini Bosansko Grahovo za period 2011. – 2013. god.

Godina	Ukupno stanovništvo	Prosječan br.zaposlenih	Radno sposobno stanovništvo	Aktivno stanovništvo	Stepen zaposlenosti (%)	Stepen nezaposlenosti (%)
2011.	2.057	351	1.095	633	17,1	44,5
2012.	2.039	332	1.082	633	16,28	47,55
2013.	2.024	349	1.074	644	17,0	45,8

Izvor: SPOFBiH, maj 2014

U ukupnom broju evidentiranih nezaposlenih lica u 2011. godini 282, žene su sudjelovale s 36% (102), dok je taj omjer u 2012. bio 38% sa 117 nezaposlenih žena od ukupno 301 nezaposlenih. U 2013. na evidenciji 295 nezaposlenih je u augustu 2014.godine nezaposlenih na području opštine Bosansko Grahovo bilo 299, od kojih je 121 žena.

Pored ovih podataka u tablici 14 vidi se i broj nezaposlenih osoba prema stepenu obrazovanja.

Tablica 14. Nezaposlenost prema stepenu stručnog obrazovanja za Bosansko Grahovo

Godina	Ukupno	Stepen stručnog obrazovanja							
		VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV
2011.	282	4	5	83	-	1	73	4	112
2011. Ž	102	2	2	33	0	0	17	1	47
2012.	301	4	6	90	-	1	82	4	114
2012. Ž	117	2	2	40	0	0	23	2	48
2013	295	4	6	84	-	1	82	4	114
2013. Ž	108	3	1	36	0	0	20	1	47

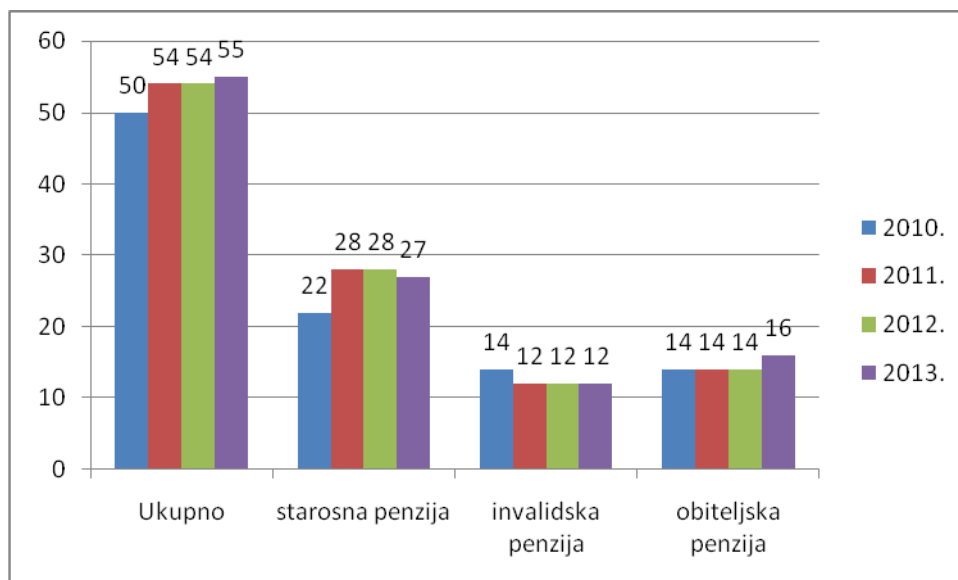
Izvor: SPOFBiH, maj 2014

Podaci iz tabela ne prikazuju realno stanje u opštini, jer se radi samo o licima koja se nalaze na evidenciji nezaposlenih, odnosno zaposlenih (prijavljenih). Najviše evidentiranih nezaposlenih osoba je iz kategorije SSS i kod žena i muškaraca i u svim godinama.

4.2. Penzioneri (broj, spolna struktura, struktura po vrsti penzije)

Broj penzionera u opštini Grahovo je u 2013. godini bio 55. Broj penzionera je praktično vrlo slabo promjenjiv u poslednje 4 godine što se vidi na slici 10.

Slika 10. Broj i vrsta penzija u periodu 2010. – 2013. godine u Bosanskom Grahovu

Izvor: SPOFBiH, maj 2014

Broj zaposlenih na jednog penzionera je 6,3 što predstavlja najveći omjer u Kantonu 10.

Prosječna penzija u decembru 2013. godine iznosila je 209,53 KM pri čemu je minimalna iznosila 201,48 KM iz kategorije invalidska. Tokom zadnje tri godine prosječna starosna penzija imala je lagani pad, dok je neznatno rasla u kategorijama invalidska i obiteljska za svega oko 6%.

Tablica 15. Prosječni iznos penzije po kategorijama i godima u opštini Grahovo

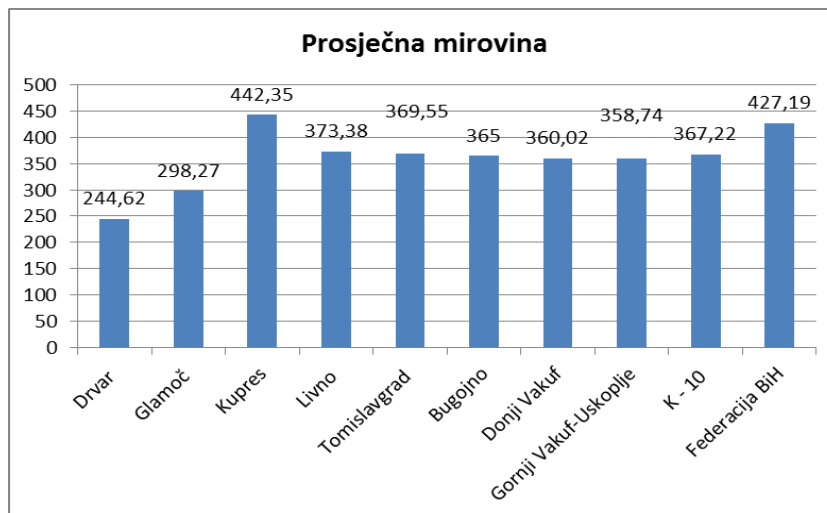
Godina	Broj zaposl. na 1 penzionera	Ukupna prosječna penzija (KM)	Prosječna starosna penzija (KM)	Prosječna invalidska penzija (KM)	Prosječna obiteljska penzija (KM)
2010.	7	207,49	202,92	189,90	232,26
2011	7	202,2	185,11	201,48	237,01
2012	6,1	203,96	188,50	201,48	237,01
2013	6,3	209,53	204,12	201,48	224,70

Izvor: SPOFBiH, maj 2014

U usporedbi prosječnih penzija sa ostalim opštinama Kantona 10 (slika 11), i prosječnom federalnom penzijom za 2013. godinu može se zaključiti da je prosječna penzija u Grahovu od 203,96 KM značajno niža od najniže prosječne penzije za Kanton 10 koja iznosi 244,62 KM za Drvar, od kantonalnog prosjeka 163,26 KM, a od federalnog za 223,23 KM što je dvostruko viša penzija.

Broj zaposlenih na 1 penzionera iznosio je 6,3 prema statističkim podacima u 2013 što predstavlja najveći omjer u Kantonu 10. Podatak je djelimično tačan iz razloga što svi penzioneri koji primaju penzije iz Republike Srpske (RS) imaju evidentirano mjesto prebivališta u RS, a nastanjeni su, odnosno žive u Bosanskom Grahovu.

Slika 11. Prosječna penzija po opštinama Kantona 10 i Federacije BiH

Izvor: <http://www.fzzpr.gov.ba/>

Opština se suočava sa velikom stopom nezaposlenosti od 45,95%. Broj nezaposlenih lica prema statističkim podacima iznosi 295, od čega je 114 ili 39% NKV stručne spreme. Mali je postotak lica sa VSS i VŠS (10 lica) u 2013. godini. Prema procjenama lokalne uprave broj nezaposlenih lica je veći, jer nisu sva evidentirana kod nadležnih institucija.

Prosječan broj zaposlenosti je oko 344 lica i nema velikih odstupanja kroz promatrane godine. Najveći razlog je velik broj zaposlenih u javnim institucijama (šumarija, policija, elektroprivreda, pošta, javna uprava) što ne daje pravu sliku zaposlenosti u realnom sektoru koji je u veoma teškoj situaciji.

Osnovni problemi u oblasti zaposlenosti/nezaposlenosti u opštini Bosansko Grahovo je ekstremno loš indeks razvijenosti, nepostojanje privrednih kapaciteta koji mogu zapošljavati, nerazvijena poljoprivreda, pa skoro i sve druge sfere društvenog života.

Stoga je pored pokretanja ekonomskih aktivnosti neophodno izvršiti snimanje stanja radne snage, te izraditi adekvatne programe za prekvalifikaciju i dokvalifikaciju u skladu sa potrebama tržišta rada. U suradnji sa mladim i stručnim ljudima, te obrazovnim institucijama za redovno obrazovanje i obrazovanje odraslih, raditi na razvoju programa zapošljavanja, te poticati mlade ljude na razvoj poduzetničkog duha i samozapošljavanje.

5. PREGLED STANJA I KRETANJA U OBLASTI DRUŠTVENOG RAZVOJA

5.1. Obrazovanje

Opština B. Grahovo raspolaže sa jednom osnovnom školom "Grahovo". U školskoj 2013/2014 godini upisano je 83 učenika u 9 odjeljenja. Nastava se obavlja po devetogodišnjem sistemu obrazovanja. U osnovnoj školi zaposleno je 16 prosvetnih radnika, od kojih je 50% ženska populacija.

Tablica 16. Osnovno obrazovanje 2012/2013

Godina	Broj škola	Broj odjeljenja	Broj učenika	Broj nastavnika	Broj stan.	Uč./1000 stanovnika
2010.	1	9	85	15	2.089	41
2011.	1	9	82	15	2.057	40
2012.	1	9	87	16	2.039	43
2013.	1	9	83	16	2.024	41

Izvor: SPOFBiH, 2014

Tablica 17. Opis opremljenosti školskog objekta OŠ Grahovo

Br. učenika po učionici	11	Voda za piće	da	Knjižnica	da	Omogućen fizički pristup djeci s posebnim potrebama	ne
Br. sanitarnih čvorova unutar objekta	12	Sportska dvorana u objektu	da	Br. računara po učeniku	10	Izvršena energetska revizija	ne

Izvor: SPOFBiH, 2014

U odnosu na protekli period poboljšani su uslovi rada, mada postoji još veoma bitnih nerješениh problema, neophodno je izvršiti zamjenu stolarije (zbog dotrajalosti stolarije zagrijavanje prostorija je otežano i visoki su gubici energije što povećava troškove), takođe je neophodno izvršiti sanaciju krova. Iako je u proteklom periodu urađeno dosta po pitanju opremanja kabineta i učionica još uvijek stanje ne zadovoljava pedagoške standarde.

Fiskulturna sala se nalazi u sklopu zgrade osnovne škole, mora se naglasiti da nije adekvatna za fizičku aktivnost učenika. Potrebno je izvršiti rekonstrukciju fiskulturne sale te nabaviti adekvatnu opremu.

Iako je obrazovanje pod ingerencijom K10, opština izdvaja dio sredstava iz budžeta a sve u cilju poboljšanja kvaliteta rada osnovne škole.

U Bosanskom Grahovu nema srednje škole, opština Bosansko Grahovo finansira prevoz učenika do susjedne opštine Drvar gdje učenici pohađaju srednju školu. Potrebna sredstva koja opština obezbeđuje kroz budžet za prevoz učenika na godišnjem nivou prikazana su u tablici 18.

Tablica 18. Finansiranje prevoza učenika srednjih škola do Drvara

2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
44.201 KM	44.667 KM	54.419 KM	48.925 KM	49.780 KM	44.516 KM

Vlada K10 doznačila je 2014. godine 8.000,00 KM za sufinansiranje prevoza učenika. Broj učenika koji putuju u srednju školu je 30, a broj učenika koji putuju iz seoskih područja je 17.

Opština takođe izdvaja sredstva za stipendiranje studenata s područja Grahova, budžetom predviđena sredstva za tu svrhu se kreću oko 3 – 3.500 KM.

Tablica 19. Broj i iznos opštinskih stipendija;

Visokoškolsko obrazovanje	2012.	2013.	2014.
Broj stipendija	5	3	3
Iznos stipendija (KM)	3.500	3.000	3.500

Do 1995 godine opština Bosansko Grahovo raspolagala je sa jednim vrtićem koji je devastiran '90-tih i do danas nije izvršena obnova. Danas, Opština Bosansko Grahovo je obuhvaćena programom UNICEF-a pod nazivom „Povećajmo mogućnost djeci za rano učenje“ preko kojeg je omogućeno besplatno predškolsko obrazovanje za djecu uzrasta 3-6 godina koje nije obavezno. Ukupno upisane djece u predškolsko obrazovanje jeste 25 djece.

Da bi se stvorili bolji i efikasniji uslovi za rad djece i nastavnog osoblja neophodno je uraditi obnovu dječijeg vrtića. Tako je u septembru 2013 godine NVO „Udruženje građanki Grahovo“ uz finansijsku pomoć IN Fondacije pokrenulo projekat pod nazivom „Kuća puna smijeha i tolerancije“ u sklopu čega je otvoren „Dnevni centar Gnijezdo“ Bosansko Grahovo. U dnevnom centru provode se aktivnosti usmjerene na jačanju povjerenja i samopoštovanja, razvoj socijalne i emocionalne kompetencije djece poticanjem njihove kreativnosti. Poseban aspekt rada daje se na savjetodavni, edukativni, kreativni i individualni rad djece sa osobljem, volonterima i stručnjacima.

Cilj projekta je da se kroz osnivanje održivog dnevnog centra i odgovarajuće radionice, individualni rad, druženje, društvene, zabavne i kreativne igre, rad sa stručnim osobljem i stručnjacima poboljšaju uslovi i kvalitet života i da se osigura kvalitetna podrška za djecu. U radu centra uključene su tri stručne osobe, 10 volontera, medicinski radnik i psiholog. IN Fondacija ima u planu tri godine da pruža finansijsku podršku Udruženju u provedbi ovog projekta, a poslije rad centra trebaju preuzeti lokalne ili kantonalne vlasti, što je bio slučaj sa drugim centrima otvorenim širom BiH iz ovog projekta.

Iz podataka o broju učenika vidi se trend istog broja upisanih učenika (42/1.000 stanovnika). Samo je u godini osnivanja osmogodišnjeg programa, 2002. kada je škola počela sa radom, broj učenika u svih 8 razreda bio je 54, od tada je uvećan za 30-tak učenika. Ovakav rezultat objašnjava se lošom ekonomsko-socijalnom slikom, negativnim saldom migracija i prirodnim priraštajem. Stanje u objektu Oš je zadovoljavajuće, osim u dijelu energetske učinkovitosti gdje bi trebalo zamjeniti krov i stolariju, a nedostaje potrebnih pomagala za rad. Srednje škole nema i oko 50 učenika putuje u Drvar što se finansira opštinskim budžetom u iznosu od prosječnih 47.750 KM godišnje. Nema ni vrtića, osim projekata koje provode IN i UNICEF gdje je u ograničenom periodu omogućeno predškolsko obrazovanje. Neophodno je poduzeti mjere u obrazovnom sistemu kreiranjem programa za zapošljavanje koji bi osigurali egzistenciju mladim porodicama i obezbjedili njihov ostanak na području opštine Bosansko Grahovo.

5.2. Kultura i sport

U Opštini nema značajnih kulturnih manifestacija, samo povremeno. Nema ni institucija koje se bave kulturom. Postoji Udruženje za razvoj kulture, ali je slabo aktivno. Od sportskih udruženja aktivno je Planinarsko društvo "Dinara" i od 2014. Karate klub "Grahovo".

Ranije je u Opštini djelovao Fudbalski klub "Grahovo", Košarkaški klub "Grahovo" i Šahovski klub. Od infrastrukture postojao je gradski stadion sa svlačionicom i pratećim objektima, košarkaško igralište i prostorije šahovskog kluba. Nijedan klub nije obnovljen, a prostorije koje su posjedovali su devastirane, kao i prostorije stadiona.

Opštinskim budžetom ne izdvaja se ništa za kulturu i sport već godinama.

5.3. Zdravstvena i socijalna zaštita

Zdravstvena zaštita

Na području Opštine Bosansko Grahovo zdravstvena zaštita građanima je pružana preko Doma zdravlja koji je imao svu adekvatnu opremu, lijekove kao i stručno osoblje koje se brinulo o zdravlju stanovništva. Prije 1990. godine u sklopu Doma zdravlja izgrađen je novi dio objekta kao proširenje postojećih kapaciteta Doma zdravlja, gdje je planirano porodilište sa ginekološkim ambulantama.

Danas, građani u Bosanskom Grahovu nemaju ni minimum zdravstvene zaštite i ostvaruju je u Drvaru ili drugim opštinama Kantona 10, u nekim gradovima RS, FBiH, kao i u susjednim državama Srbije i Hrvatske. Jedan period zdravstvena zaštita se odvijala u područnoj ambulanti sa jednim medicinskim timom, kao i stomatološkoj ambulanti sa stručnim osobljem koje su pružale zdravstvenu zaštitu građanima. U tom periodu bio je obezbijeđen minimum zdravstvene zaštite na području Opštine Bos. Grahovo, a sekundarna zdravstvena zaštita bila je obezbijeđena u Domu zdravlja Livno.

Prilikom obnove Doma zdravlja izvršena je djelimična rekonstrukcija objekta. Stavljena je krovna konstrukcija na objekat, vanjska stolarija i obnovljeno je jedno krilo zgrade u kojem su smještene tri ordinacije i čekaonica ukupne površine 120m². Služba zdravstvene zaštite, danas se odvija povremeno, u područnoj ambulanti i egzistira samo djelimično sa jednim vozilom, medicinskim tehničarom i bez stalnog doktora. Trenutno liječnici i pomoćno medicinsko osoblje dolaze u Bosansko Grahovo po unaprijed utvrđenom rasporedu u periodu 9.30-12.00 h iz Doma zdravlja Drvara i ne pružaju puni obim svih oblika primarne i preventivne zdravstvene zaštite. Broj srednjeg medicinskog kadra koji je sada zaposlen nije dovoljan, pa time ni pružanje kvalitetne zdravstvene usluge. Stomatološke usluge se ne pružaju građanima. Prostora ima dovoljno za smještaj stomatološke, ginekološke i drugih ordinacija, ali je potrebno obezbijediti stručno osoblje i adekvatnu opremu za rad u navedenim ordinacijama. Ambulanta u svom funkcionisanju nailazi na mnogobrojne probleme (materijalne, kadrovske, tehničke) i nisu rješivi bez spoljne pomoći.

Da bi bila obezbijeđena primarna zdravstvena zaštita potrebno je dva tima (lijekar, stomatolog) dva medicinska tehničara, vozač. Radno vrijeme u jednoj smjeni. Ostatak vremena službu u opštoj medicini trebalo bi organizovati kroz pripravnost (lijekar, medicinski tehničar, vozač). Stomatološku službu organizovati samo u prvoj smjeni.

Tačni podaci o korisnicima zdravstvenih usluga nisu poznati i u većini se radi o hitnim i lakim intervencijama. Povoljna okolnost je što su prema Zakonu o zdravstvenom osiguranju Kantona 10 sva djeca uzrasta od 0-7 godina osigurana od strane Ministarstva zdravstva, rada, socijalne skrbi i prognanih, ako nemaju osiguranje po drugom osnovu. Ovom odlukom obuhvaćena su djeca sva djeca i mladi do 25 godina, s tim da se redovno školuju.

Građani Bosanskog Grahova imaju minimalne zdravstvene usluge koje pruža Dom zdravlja Drvar u grahovskoj ambulanti, kao podružnoj. Liječnik dolazi po unaprijed utvrđenom rasporedu u periodu 9.30-12.00 h, jedan do dva puta sedmično. Građani odlaze po zdravstvene usluge u druge opštine K10 ili u RS, naročito oni sa težim oboljenima. Iako postoji prostor za Dom zdravlja kojem je saniran krov i postavljena nova stolarija te je osposobljeno 120m² prostora i opremljeno sa ambulantnom opremom, ambulanta ima probleme sa nedostatkom visokoobrazovanog medicinskog kadra, liječnika i ostalog medicinskog osoblja. Ruralna područja su apsolutno nepokrivena zdravstvenom uslugom. Nema apoteke, nema hitne službe, nema stomatologa, i može se konstatirati nedostatak svih vrsta zdravstvenih usluga. Da bi se proširile usluge neophodno je razviti strategije stalnog zaposlenja najmanje jednog liječnika opšte medicine i ostalog stručnog medicinskog osoblja i razviti plan opremanja ambulante koji bi zadovoljio buduće potrebe stanovništva.

Socijalna zaštita

U opštini nema Centra za socijalni rad već u okviru opštinske uprave djeluje služba za socijalni rad gdje je jedan zaposlenik.

Tablica 20. Pregledbrojakerisnikai socijalnih davanja od 2010. go 2014. godine

Vrsta pomoći	2010.		2011.		2012.		2013.		2014.	
	Br.	Uk. KM								
Stalna novčana pomoć	41	49.200	41	49.200	44	52.300	44	52.800	44	52.800
Naknada za opremu novorođenčeta	-	-	-	-	-	-	5	1.500	9	2.700
Naknada ženama majkama koje nisu u radnom odnosu	-	-	-	-	-	-	5	2.800	9	11.400
Lična invalidnina sa pomoći drugog lica i ortop. dodatkom neratnih invalida budžeta FBiH (K10)*	53	65.412 45.335 ret. is.	50	97.507	47 (17)	93.780 (3.230)	37 (13)	99.465 (13.800)	36 (13)	119.570 (3.450)
Smještaj u ustanove socijalne zaštite	2	11.659	2	12.658	1	2.355	0	-	0	-
Jednokratne novčane pomoći	43	5.922	53	9.200	66	9.100	67	10.850	43	6.364
Lična invalidnina III grupe sa ortopedskim dodatkom, III stepena civilnih žrtava rata	1	4.385	1	4.385	1	4.672	1	5.064	1	6.064

*K10- isplate iz budžeta Kantona 10

Izvor: Opština Bosansko Grahovo

Godišnjim budžetom planira se socijalno davanje u iznosu 5.000,00 KM (za 2013. godinu), ali oblasti socijalne zaštite su obuhvaćene i drugim budžetskim linijama. Planirano je u 2013. troškovi za pomoć građanima (10.000,00 KM), jednokratna novčana pomoć (4.000,00 KM) i vanredni rashodi u iznosu od 51.860,00 KM. Za rad Crvenog krsta nisu planirana sredstva. U tablici 20 prikazana su socijalna izdavanja koja uključuju opštinski budžet, ali i sredstva sa nivoa K10 i FBiH.

Direktna socijalna pomoć dolazi sa kantonalnog nivoa u iznosu od 150,00 KM na privatne račune korisnika.

Socijalno ugrožene kategorije su prvenstveno porodice sa većim brojem djece gdje su roditelji nezaposleni, penzioneri i povratnici u ruralne sredine. Prema podacima Udruženja žena Grahova, porodica u socijalnoj potrebi ima na opštini 190, a od toga je 30 u izuzetno teškom stanju.

U skladu sa zakonskim rješenjima Skupštine Kantona 10 Livno i Vlade Kantona 10. na području opština Kantona 10 pa ni na području Opštine Bosansko Grahovo ne vrši se isplata dječijeg dodatka.

Udruženje žena Grahova procijenilo je da Opštini Bosansko Grahovo ima 190 porodica u socijalnoj potrebi, od čega je 30 u izuzetno teškom stanju. Opština svake godine planira u budžetu sredstva za pomoć socijalno ugroženim kategorijama u iznosu od oko 70.000 KM po raznim osnovama. Najviše od toga isplaćuje se kao stalna novčana pomoć za 44 korisnika, u visini oko 50.000 KM godišnje što predstavlja mjesečnu pomoć od nešto više od 100 KM po korisniku. Takođe opština isplaćuje jednokratne novčane pomoći za 43-67 korisnika u zadnjih 5 godina u raznim iznosima, a u 2013. i 2014. dodijeljena je i pomoć za novorođenčad i majke bez zaposlenja u visini od 300KM mjesečno za po 9 korisnika po oba osnova.

Iako nisu velika, socijalna davanja opštine su na nivou 5-6% od budžeta. Između 37 i 53 korisnika u zadnjih 5 godina dobije pomoć po osnovu ličnih invalidnina sa pomoći drugog lica i ortopedskim dodatkom neratnih invalida budžeta FBiH u visini od 65-119 hiljada KM i između 13 i 17 korisnika dobije pomoć iz budžeta K10 po istom osnovu, u visini od 3- 13 hiljada KM po godinama.

5.4. Stanovanje

Prema podacima kojima raspolaže nadležni općinski odjel stanje u objektima individualnog stanovanja registrirano je 2.695 jedinica, dok je u kolektivnom stanovanju u opštini registrirano 405 stanova. Nema podataka o vlasničkoj strukturi.

Godine 2004. rađena je inventura stambenog fonda i objekata od javnog interesa, a rezultati su pokazali (tablica 21 i tablica 22) da je većina objekata rekonstruisana za povratak građana.

Tablica 21. Stanje stambenog fonda u aprilu 2004.

MZ	Broj kuća 1991.	Broj stanova 1991.	Broj porušenih kuća	Broj porušenih stanova	Broj rekonstruiranih kuća	Broj rekonstruiranih kuća
Grahovo	627	397	573	369	297	153
Peći	226	4	215	4	110	0
Maleševci	146	1	135	1	68	0
Preodac	97	6	87	6	22	0
Tiškovac	139	2	128	2	23	0
Crni Lug	683	1	661	1	286	0
Uništa	52	0	18	0	0	0
Ukupno	1970	411	1817	383	806	153

Izvor: Opštinska uprava, 2014

Tablica 22. Stanje objekata od javnog interesa u aprilu 2004.

Objekti	Stanje objekta 1991.	Oštećeni objekti	Izvršena rekonstrukcija
Škole	11	11	3
Dom zdravlja	2	2	1
Opština	1	1	0
Dom kulture	3	3	0
Pošta	5	5	2
Policajska stanica	1	0	1
Dječije obdanište	1	1	0
Rekonstruirano 29 % objekata do 2004.			

Izvor: Opštinska uprava, 2014

Prema podacima dobijenim od strane opštine od ukupnog broja stanova 411, obnovljeno je 246. Trenutni broj zahtjeva za obnovu kuća je 1.511 dok je do sada obnovljeno 1.063 kuće.

5.5. Civilna zaštita

Nadležnost Službe za civilnu zaštitu je organizovanje, priprema i provođenje zaštite i spašavanja ljudi, materijalnih dobara na području opštine, izrada procjene ugroženosti, ostvarivanje saradnje sa opštinskim službama za upravu u cilju međusobne koordinacije i usklađivanja zadataka i aktivnosti u cilju zaštite i spašavanja a zatim i saradnja sa NVO, obavljanje poslova i zadataka gašenja požara i spašavanja ljudi i materijalnih dobara ugroženih požarom.

Služba za civilnu zaštitu je u saradnji sa BHMAK izradila Plan protivminskog djelovanja 2010 godine kojim je utvrđena sumnjiva površina od 21,39 km² klasifikovano u tri kategorije: I kategorija 1,26 km², II kategorija 6,05 km² i III kategorija 14,02 km². Broj ugroženih zajednica 13 na području opštine. Plan je trebao biti relizovan do 2014. godine ali nije te će se isti plan za deminiranje koristi u narednom periodu.

Služba ima pripremljenih 20 projekata deminiranja miniranih površina razvrstanih prema prioritetima, a koji će se realizovati prema Planu protivminskog djelovanja i u skladu sa odobrenim sredstvima za deminiranje područja.

Služba za civilnu zaštitu je izradila Procjenu ugroženosti opštine od prirodnih i drugih nesreća 2012. godine kojom su obuhvaćene sve prirodne nesreće, tehničko-tehnološke nesreće koje mogu ugroziti opštinu Bosansko Grahovo.

Odlukom Opštinskog vijeća Bosansko Grahovo osnovan je Opštinski štab civilne zaštite čija je nadležnost da vrši poslove koji su mu zakonom o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalni dobara, prirodnih i drugih nesreća dati u nadležnost. Opštinski štab usmjerava, kordinira i rukovodi akcijama zaštite i spašavanja svih učesnika angažovanih na zaštiti i spašavanju na području opštine. Na osnovu Odluke o osnivanju Opštinskog štaba civilne zaštite na predlog opštinske službe civilne zaštite, Opštinski načelnik je donio Rješenje o postavljenju komandanta, načelnika i članova opštinskog štaba civilne zaštite.

U skladu sa svojim nadležnostima Opštinsko vijeće Bosansko Grahovo je na prijedlog Službe civilne zaštite donijelo Odluku o organizovanju i funkcionisanju zaštite i spašavanja kojom se osigurava jedinstvena organizacija i funkcionisanje zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća većih razmjera opštine, s ciljem sprečavanja opasnosti, smanjenjem broja nesreća i žrtava te otklanjanja i ublažavanja štetnih djelovanja prirodnih i drugih nesreća.

5.6. Socijalna, imovinska i lična sigurnost građana

Obzirom da je zbog starosne strukture na području opštine lična i imovinska sigurnost većim dijelom riješena kroz isplatu penzija od Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje Republike Srpske i Fonda PIO Mostar, to je sa tog aspekta lična i imovinska sigurnost građana na solidnom nivou.

Radno sposobno stanovništvo koje nema stalna redovna primanja po osnovu stalnog rada, uglavnom obavlja povremene i privremene poslove i na taj način obezbeđuje sredstva za ličnu i materijalnu egzistenciju.

5.7. Osjetljive/ranjive grupe (ratni vojni invalidi)

Na području opštine Bosansko Grahovo ne žive pripadnici kategorije ratnih vojnih invalida iz proteklog rata, niti je evidentiran ni jedan pripadnik tih osjetljivih/ranjivih grupa u nadležnim službama Opštine Bosansko Grahovo.

Prema izvještajima nadležne službe na području opštine nije registrovano nijedno maloljetno lice bez roditeljskog staranja, niti djece odgojno zanemarene i zapuštene, kao ni djece sa mentalnim i fizičkim smetnjama.

Odrasle osobe ometene u psihičkom i fizičkom razvoju nisu registrovane kod nadležne opštinske službe za socijalnu zaštitu.

Obzirom na starosnu strukturu na području opštine bilo bi za očekivati da na području opštine budu registrovane osobe bez obiteljskog staranja, kao i materijalno neosigurane osobe, ali kod službe za socijalnu zaštitu nije registrovana nijedna takva osoba.

Na području opštine nisu zabilježeni slučajevi osoba društveno negativnog ponašanja.

Za osobe i porodice u stanju socijalne potrebe kojima je usljed posebnih okolnosti potrebna pomoć, nadležna služba za socijalnu zaštitu obezbeđuje kroz razne oblike pomoći (tabela 20), pa je tako obezbeđena stalna novčana pomoć za 14 lica u toku 2005.godine, za 25 lica u toku 2006.godine, za

37 lica u toku 2007.godine, za 40 lica u toku 2009.godine, za 41 lice u toku 2011.godine, a ostalo se može vidjeti u tablici 20.

Novčane naknade za pomoć i njegu drugih osoba nisu obezbeđivane.

Služba za socijalnu zaštitu pored stalne novčane pomoći obezbeđivala je i drugu materijalnu pomoć za prosječno oko 6 lica ranije, a od 2010. do 2013. 2 lica su bila smještena u ustanovu socijalne zaštite do 2013.

Pored toga služba za socijalnu zaštitu opštine je obezbeđivala i zdravstveno osiguranje u 2011. godini za 36 lica, a isto je činila i u prethodnim godinama, kao i pružanje stručnih usluga za prosječno oko 65 lica.

Poteškoće s kojima se Služba za opštu upravu i socijalnu zaštitu susreće u svojim svakodnevnim aktivnostima, poput nepostojanje podzakonskih akata Županijskog Zakona o socijalnoj skrbi, predstavlja problem u provedbi samog zakona, a time uskraćuje određena prava potencijalnim korisnicima prava. Evidentan je i problem nedostatak podataka, jer nema niti jedan registrovan slučaj, niti djece niti odraslih, za različite ranjive grupe što je nerealno. Problem je i nepostojanje Ustanova za smještaj djece i mladeži, disciplinskog centra, skloništa za žrtve nasilja u obitelji, za osobe s intelektualnim poteškoćama. U Službi rade dva uposlenika i evidentan je nedostatak stručnog kadra za socijalne programe. Služba se takođe susreće sa problemima finansiranja od strane Opštine i Kantona, pa bi trebalo raditi na izradi programa koji bi bili podržani od strane viših nivoa vlasti kao i međunarodnih organizacija.

5.8. Civilno društvo (nevladine organizacije)

Prema izvještaju Ministarstva pravosuđa i uprave Kantona 10, na području Opštine Bosansko Grahovo registrovano je 1 KUD, 3 udruženja mladih i 22 druga NVO. U opštinskoj upravi nema precizne evidencije o broju i strukturi organizacija civilnog društva. Procjena je da ih je aktivno oko 15.

Tablica 23. Popis udruženja u Bosanskom Grahovu

Naziv organizacije	Područje djelovanja
Udruženje žena Grahovo	Pomoć ženama, djeci, starim i nemoćnim
Udruženje građana Struga	Pomoć građanima
Udružene žena Runolist	Pomoć povratnicima
Pčelarsko društvo Grahovo	Unaprjeđenje pčelarstva
Lovačko društvo Risovac	Unaprjeđenje lovstva
Lovačko društvo Grahovo	Unaprjeđenje lovstva
Izviđačko društvo Sova	Unaprjeđenje suživota s prirodom
OO CK Grahovo	Provođenje ideja pokreta
Udruga za očuvanje povijesnog i	Unaprjeđenje kulture

kulturnog identiteta Hrvata Bosanskog Grahova	
Udruga Don Juraj Gospodnetić	Udruga za očuvanje kulturne i povijesne baštine Hrvata
Kakarte klub Grahovo	Bavljenje mladih sportom
Udruženje za razvoj kulture Grahovo	Razvoj kulture
Planinarsko ekološko društvo Veliki bat	Unapređenje planinarenja

Izvor: Opštinska uprava, 2014

Pretpostavlja se 5 organizacija ima kapacitete za apliciranje i korištenje projektnih sredstava. Opština potiče građane da osnivaju organizacije civilnog društva (OCD) kako bi se povećao kapaciteti koji mogu aplicirati i primiti sredstva iz kantonalnog budžeta, pa je tako u zadnjih godinu dana registrovan veći broj udruženja, posebno udruženja koja okupljaju mlade. Međutim, sredstva su za sada na godišnjem nivou oko 10.000,00 KM iz budžeta u Kantonu 10. Na prostoru Opštine aktivno je udruženje žena NVO Žene Grohova koje ima značaj na široj regiji.

Društveni sektor u opštini Bosansko Grahovo je u poprilično lošem stanju. U ovom sektoru jednostavno nedostaju podaci u opštinskom organu uprave, nema evidencije o mnogim bitnim stvarima neophodnim za rad i pružanje usluga organa uprave. Obrazovanje se svodi na postojanje osnovne škole, nema predškolskog odgoja, nema srednjoškolskog obrazovanja, nema obrazovanja odraslih.

Zdravstvena i socijalna zaštita apsolutno su neuređene i ugrožavaju se sva moguća prava stanovništva i svodi se na rad jedne ambulante sa kratkotrajnim dnevnim radom ljekara iz Doma zdravlja Drvar. Stanovništvo je prisiljeno putovati u obližnje opštine po zdravstvenu uslugu, po lijekove, nema apoteke. Stanje socijalno ugroženih kategorija, civilne zaštite, sigurnost građana je loše. Minimalne aktivnosti od strane kantonalnih institucija apsolutno su nedovoljne.

Ova oblast zahtjeva hitne intervencije sa svih nivoa vlasti, u prvom redu Kantonalnih organa, ali je neophodno i prisustvo međunarodnih organizacija koje se bave pitanjima razvoja, ljudskih prava, obrazovanja, socijalnih pitanja i drugo.

6.1. Stanje prometne infrastrukture

Geoprometni položaj, konfiguracija terena i specifična prirodna vrijednost stvorile su pretpostavke za razvoj cestovnog, željezničkog i telekomunikacijskog prometa. Prema podacima FZS u opštini Grahovo razvijeno je ukupno 276 km puteva i 2,5 km željezničke pruge.

Tablica 24. Saobraćajna infrastruktura Bosanskog Grahova za 2012. godinu

Saobraćajna infrastruktura u km				
Željezničke pruge	Magistralni putevi	Regionalni putevi	Ukupno magistralni i regionalni	Lokalni putevi
2,5	76	56	132	204

Izvor: SPOFBiH, 2014

Opštinski organ ima evidenciju puteva koji su na prostoru opštine nekategorizirani i čija dužina iznosi 130km.

Nadležnost i upravljanje podijeljeni su federalni (magistralne ceste), kantonalni (regionalne ceste) i općinski (lokalne ceste) nivo. Opština Bosansko Grahovo je magistralnim putevima povezana sa Kninom u Republici Hrvatskoj, zatim Livnom i Drvarom u Federaciji BiH. Od magistralnih cesta kroz Grahovo prolazi:

- Magistralni put M 6.1: Srb (granica RH) – Resanovci – Bosansko Grahovo – Priluka - Livno – Karlov Han – Kolo – Posušje; udužini od 55.542km
- Magistralni put M 14.2: Bosanski Petrovac – Pasjak – Drvar – Resanovci – Bosansko Grahovo – Strmica (granica RH); u dužini od 4,507km zadionicu 2 i 17,679km za dionicu 3 (ukupno 22,18km)

Od regionalnih cesta kroz Grahovo prolazi R 409: Bosansko Grahovo-Rore (dužina 33,60km), regionalna cesta koja je izgrađena poslije posljednjeg i rata omogućuje se njome potpunije i brže aktiviranje prirodnih i stvorenih potencijala opštine. U tablici 24 dat je usporedni prikaz i cestovna mreža za Kanton 10, a na slici 12 mapa magistralnih i regionalnih cesta u Kantonu 10.

Najbliži autoput se nalazi u susjednoj R.Hrvatskoj (Autocesta A1 Zagreb – Split – Dubrovnik) i prolazi oko 30 km južno od granice BiH i Republike Hrvatske (granični prelaz Prisika – čvor Šestanovac). Najbliža morska luka je Luka Split je od Bosanskog Grahova udaljena oko 120km, dok je najbliži civilni putnički aerodrom Zračna luka Split kod Trogira.

Bitno je naglasiti da je prostorno planskom dokumentacijom Srednjobosanskog kantona definirana izgradnje brze ceste (slika 12), kojom bi se ovaj Kanton preko Kantona 10 povezala sa srednjim Jadranom. Nakon izgradnje brze ceste, postojeća magistralna cesta M -16 treba dobiti rang regionalne ceste. Kroz izradu Prostornog plana Kantona 10 potrebno je definirati daljnji pravac cestovne mreže i na to vezati ceste do Bosanskog Grahova, jer ga ova brza cesta zaobilazi, što je od lokalnog značaja.

Planira se Prostorno-planskim dokumentom Kantona 10, izgradnja lokalnog puta Uništa - Marići/Bosansko Grahovo; i lokalnog puta Bosansko Grahovo – Donji Tiškovac; Rekonstrukcija magistralnog puta Livno - Bosansko Grahovo – Drvar - Bosanski Petrovac.

Tablica 24. Prometna infrastruktura (km) u Kantonu 10 u kilometrima

Općina	Površina u KM ²	Željezničke pruge	Magistralni putevi	Regionalni putevi	Ukupno magistralni i regionalni	Lokalni putevi
Bosansko Grahovo	780	2,5	76	56	132	204
Drvar	589,3	25	37	92	129	43
Glamoč	1.033,60	0	26	57	83	110
Kupres	569,8	0	28	63	91	59
Livno	994	0	115	50	165	52
Tomislavgrad	967,4	0	80	56	136	113
K-10	4.934,10	50	362	353	715	431
Federacija BiH	26.106,70	695	2.008	2.689	4.697	8.132

Izvor: SPOFBiH, 2014

Slika 12. Magistralne i regionalne ceste na području K10

Izvor: Studija ranjivosti HBŽ, 2012

Slika 13. Mreža autocesta u BiH

Izvor: Studija ranjivosti HBŽ, 2012

Opština ima jedan dio unske pruge (pruga Knin – Bihać – Zagreb) u naselju Donji Tiškovac u dužini od cca 2.5 kilometara pod svojom ingerencijom. Najbliža željeznička stanica je MZ Strmica u susjednoj Republici Hrvatskoj.

Godine 2011, uložena su finansijska sredstva iz budžeta JLS u izgradnju i sanaciju saobraćajne infrastrukture u visini od 530.000,00 od GSM licenci.

Broj naseljenih mjesta čiji centri nisu asfaltnom cestom povezani sa centrom JLS Grahovo je 12.

Osnovna značajka nerazvijenih prostora je slab prirast osobnog i kolektivnog dohotka, prisustvo visokog stepena nezaposlenosti i visok stepen migracije prema vani, i to obično mlađe i najvitalnije populacije. Upravo Bosnu i Hercegovinu, a posebno Bosansko Grahovo, karakteriziraju ova obilježja, a povezanost sa okruženjem ima presudan značaj.

6.2. Stanje tehničke infrastrukture pogledu pokrivenosti i kvalitete elektroenergetske mreže, telekomunikacija, interneta, RTV signala

Stabilna PTT mreža postoji u gradu i pojedinim prigradskim naseljima (Obljaj). Za sada, prema podacima opštinske uprave 7 mjesnih zajednica ima pristup telefoniji i internetu. Što se tiče mobilne telefonije HT ERONET, MTEL i BH TELECOM ima na Kantonu 164 instalirane bazne stanice koje pokrivaju cijeli teritorij.

Snabdijevanje električnom energijom sastoji se od prijenosne mreže visokog napona 220kv, 10kv, 30 kv te niskonaponskih mreža i dio je jedinstvenog elektroenergetskog sistema BiH. Poslove distribucije električne energije do krajnjih kupaca obavlja javno poduzeće elektroprivrede Hrvatske Zajednice Herceg- Bosne Mostar odnosno JP HZHB Mostar.

Kroz pregled vršnog opterećenja i potrošnje el. energije na području opštine Grahovo konstatirano je da je potrošnja rasla od 2.900 GWh u 2007. godini do 3,254GWh u 2010. godini, očekuje se rast do 2015. od 3,593GWh.

6.3. Stanje komunalne infrastrukture i usluga u pogledu dostupnosti i u pogledu kvalitete

Vodosnabdijevanje

Sistemom za vodosnabdijevanje upravlja JKP "Grahovo". Centralni dio dijela opštine Bosansko Grahovo i gradsko naselje je riješeno izgradnjom vodovoda Peći – Bosansko Grahovo u dužini 12 km, kao i izvorišta Grmušino vrelo koji je izgrađen 1968. godine.

Postojeći sistem javnog vodosnabdijevanja sa izvora vode: Peći, Studeno vrelo Bijelo vrelo pokriva oko 1500 stanovnika (oko 50% ukupnog broja). Nepoznata je izdašnost navedenih izvora posebno u ljetno doba. Sve vodozahvatne strukture na izvorima su relativno stare: vodozahvatni objekti na izvorima Peći i Studeno vrelo izgrađeni su 1968, dok je vodozahvat na izvoru Bijelo vrelo izrađen 1936.g.

Javni vodovodni sistem u Opštini može se podijeliti na dva podsistema:

- 1) podsistem 1: Izvor vode Peći koji opskrbljuje veći dio urbanog područja Bosanskog Grahova i naselja Risanovci, Vidovići, Kesići i Zebe te
- 2) Studeno vrelo i Bijelo vrelo koji opskrbljuju manji dio Opštine Bosansko Grahovo.

Izvor Peći nalazi se oko 11 km od grada. Prosječna minimalna izdašnost je oko 2 L/s, primarno opskrbljuje sela Risanovci i Zebe (sjevernoistočni dio Opštine) i dio urbanog područja. Vodozahvatna struktura Peći je ujedno i vodosprema s kapacitetom od 40m³, koji je opremljen dodacima za hloriranje vode. Glavne dovodne cijevi prema selima Risanovci i Zebe izgrađene su 1968.g. a zamijenjene 2011. s PE cijevima (dužine od 5.000 m) zajedno sa odvajanjem prema Risanovcima (dužine od 7.800 m) kako bi smanjili gubitke vode u primarnoj dovodnoj mreži.

Drugi primarni dovod prema gradu Bosansko Grahovo izgrađen je 1968., a zamijenjen je između 2007.-2011. PE cijevima (dužine oko 11 km). Najnovijih 500m, voda se crpi iz pumpne stanice "Podgradina" u rezervoar "Gradina" putem čelične ispusne cijevi. Pumpna stanica Podgradina izgrađena je 1968 i djelimično obnovljena 1999.g. Pumpna stanica je opremljena s dvije pumpe kapaciteta od 12 L/s. Tehničke karakteristike pumpi nisu poznate, a stanje u kojem se nalazi pumpna stanica ocijenjeno je kao loše. Kapacitet rezervoara "Gradina" iznosi V=180m³.

Drugi podsistem je korištenje vode zahvaćene sa izvorišta Studeno vrelo i Bijelo vrelo. Nema podataka o njihovom kapacitetu (prema procjenama prvi oko 0,08 L/s a drugi 0,5 L/s). Voda sa Studenog vrela se pumpa do rezervoara "Grmuša" uz kapacitet od V=150m³. Dužina potisnog cjevovoda iznosi oko 2.000 m. Sa drugog izvora Bijelo vrelo, voda se dovodi do rezervoara "Grmuša" pomoću gravitacionog cjevovoda dužine 3.000m. Oba ova izvora presuše u vrijeme najvećih potreba za vodom (u ljetnom periodu).

Kvaliteta vode

Rezultati ispitivanja kvalitete vode sa izvora Peći pokazuju da je kvaliteta voda dobra s obzirom na fizičke, hemijske i mikrobiološke kriterije, tj. u skladu su sa standardima. Podataka o kvaliteti voda sa druga dva izvora nema. Međutim u njihovoj blizini nema ljudskih aktivnostipasesmatra da su dobre kvalitete. Nijedan od navedenih izvora nema definirane zone sanitarne zaštite i prema tome, ne provode se mjere zaštite izvora.

Vodovodna mreža

Ne postoje podaci o vodovodnoj mreži, u smislu opisa lokacije, klase i vrste materijala cijevi, godine izgradnje, profila itd. Prema procjenama, vodovodna mreža u gradu Bosansko Grahovo sastoji se od 70 km (uglavnom AC) cijevi različitih promjera različite starosti. Zbog činjenice da je većina cijevi stara i loše održavana, gubici vode u sistemu su česti i znatni. Zbog velikih gubitaka u mreži, kao i redukcija vode, a ponekad i prekida u vodosnabdijevanju, postoji mogućnost ulaska onečišćenja u cijevi i pogoršanja kvalitete vode u dovodnoj mreži. Nedavni rezultati analize kvalitete vode u sistemu, koju

je proveo Zavod za javno zdravstvo K10, datuma 17.01.2013., potvrdili su prisutnost fekalnih koliformnih bakterija u vodovodnoj mreži kod tri analizirana uzorka.

Procjenjuje se da je trenutno oko 1.590 stanovnika/530 domaćinstava priključeno na vodovodnu mrežu, međutim, vodomjeri nisu instalirani i ne postoje mjerljivi podaci o zahvaćenju vodi, potrošenoj vodi i gubicima vode u sistemu.

Prema informacijama opštinske uprave Bosansko Grahovo karakteristike sistema vodosnabdijevanja opisane su u tablici 20. Primjećuje se da su gubici vode rekonstrukcijom vodovoda smanjeni na 10% u 2012. godini, da 50% stanovnika nije priključeno na javni vodovod, i nalazi se putem privatnih bunara ili drugačije, javno poduzeće ima problem sa naplatom koja je vrlo niska, iz razloga što je stanovništvo nezadovoljno sa kontinuiranim snabdijevanjem pitkom vodom, jer se u ljetnom periodu obavezno uvodi redovna redukcija u snabdijevanju vodom u trajanju do 6 mjeseci međutim s obzirom na cijenu po m³, skuplja je nego u ostalim opštinama Kantona. Za primjer, u Kupresu je cijena 0,80 KM, Livnu 0,89 KM, Tomislavgradu 1,0KM/m³.

Tablica 25. Vodovodna mreža, potrošnja vode i projekcija potreba količina vode

Opis	2005.	2006.	2007.	2011.	2012.
Vodovodna mreža na području JLS (km)	13,5	13,5	13,5	13,5	
Investicija u vodovodnu infrastrukturu	-	-	-	-	-
Nivo investicija u rekonstrukciju vodovodne infrastrukture (KM)		250.000,00		250.000,00	
Br. potrošača vode sa javnog vodovoda					
% gubici vode	60	60	60	40	10
Br. domaćinstava u JLS bez priključka na vodovod (%)	70	60	55	50	50
% domaćinstava u JLS koja imaju kvalitetno regulirano vodosnabdijevanje pitkom vodom (%)	30	40	45	50	50
Br. domaćinstava u JLS koja nemaju pristup vodovodu (%)	70	60	45	50	50
Prosječna cijena m ³ vode (KM)	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00
% naplate usluga vodosnabdijevanja	40	40	40	35	35

Izvor: Opštinske službe Bosansko Grahovo

Opština Bosansko Grahovo uradila je projektnu dokumentaciju za vodosnabdijevanje što se može konstatirati kao snaga u rješavanju vodosnabdijevanja stanovništva. Izrađeni projekti su prikazani tablicom 26.

Tablica 26. Izrađeni projekti u oblasti komunalne infrastrukture u Opštini Bosansko Grahovo

Projekt	Projektant	Godina
Izvedbeni projekt "Vodoopskrba Peći" – PS Gradina-Resanovići-Zebe"	KIV-ING d.o.o., Banja Luka	2009.
"Radni izvještaj za iskorištavanje hidro-geoloških uvjeta izvora vode Gudaja"	d.d. Rudarski Institut Tuzla	2002.
"Preliminarno istraživanje izvora voda u Bosanskom Grahovu"	Geotehnički fakultet Varaždin, Univerzitet u Zagrebu	1997.
"Privremeno rješenje za vodoopskrbu Bosanskog Grahova sa izvora vode Gudaja"	KIV-ING d.o.o., Banja Luka	2011.
"Analiza opcija za izvore vode u općini Bosansko Grahovo"	COWI- IPF konzorcij	2013.
"Unapređenje sistema opskrbe pitkom vodom u Općini Bosansko Grahovo"	IPA 2011-WBIF-Program podrške infrastrukturnim projektima- Tehnička pomoć 3 EuropeAid/131160/C/SER/MULTI/3C	2014.
Glavni projektpodsistema za vodosnabdijavanje Bosanskog Grahova sa izvorišta Gudaja (od rezervoara Vračićdorezervoara Gradina)	Institut za hidrotehniku, Građevinskog fakulteta u Sarajevu	2014.

Projektom WATSAN planirana je izgradnja vodovodne mreže u dužini od oko 15 km sa kaptažnim rezervoarom na izvorištu i pumpnim stanicama za snabdijevanje stanovnika opštine Bosansko Grahovo pitkom vodom sa Izvorišta Gudaja i rekonstrukcija rezervoara na "Gradini", a investicija je u vrijednosti oko 2.300.000,00 KM i koja će obezbjediti kvalitetno i kontinuirano snabdijevanje građana pitkom vodom..

Kroz aktivnosti ŠGO za ŠGP Bosansko Grahovsko predviđena je zaštita objekta "Peći" koji obuhvaća prostore oko izvorišta Peći i njenog površinskog perimetra s pritokama, kao objekta bogato izvorište pitke vode kojima se drenira vodotok. Primarni cilj je zaštita površina u neposrednom okruženju izvorišta, a kao sekundarni cilj, širi pojas umjerene zaštite od eventualnih bujičnih pojava, površine 355,3 ha. Takođe, istim planom predviđena je zaštita i objekta "Gudajske drage" koji obuhvata prostore oko izvorišta gornjeg toka Gudaja s pritokama, površine 396,1 ha. Oko izvorišta pitke vode određiće se vodozaštitne zone sa posebnim mjerama prilikom gazdovanja šumama u ovim zonama.

Kanalizacijska infrastruktura

Na području opštine Bosansko Grahovo kanalizaciona mreža se nalazi samo u gradskom naselju Bosansko Grahovo, kao kombinirani sistem ukupne dužine od oko 3,5 km. Mreža se počela graditi oko 1950.g. a planirani radovi su završeni početkom 1980-tih. Trenutno nema industrijskih aktivnosti i nema industrijskog otpada. Postojeći kanalizacioni sistem prikuplja otpadne urbane vode iz grada, dok stanovništvo koje živi u naseljima izvan grada Grahova ima septičke jame.

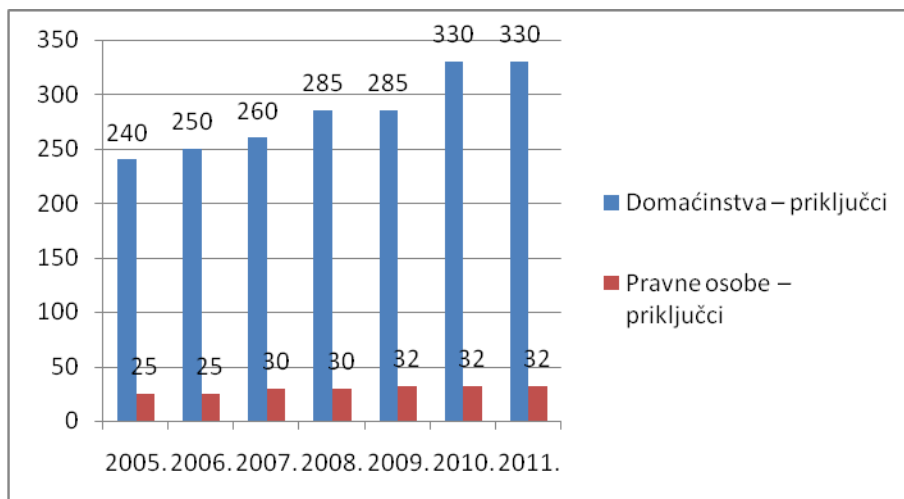
Ne postoje podaci/katastar kanalizacione mreže. Glavni kolektor prolazi kroz gradsko središte prema jugoistoku i ispušta se direktno u polje bez prečišćavanja što može imati negativne posljedice na podzemlje vode i obližnje izvore. Postojeći kanalizacioni ispus nalazi se blizu lokacije djelomično sagrađenog postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda.

Trenutno Opština ne mora izgraditi postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda, jer prema preliminarnim rezultatima samo 876 stanovnika živi u gradu a naselja/aglomeracije ispod 2000 ES nisu u obavezi da prečišćavaju otpadne vode prema Okvirnoj direktivi o vodama Europske unije i domaćim zakonskim propisima.

Ranije djelimično izgrađeno postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda nalazi se 2,5 km jugoistočno od gradskog sjedišta uz cestu prema Livnu, a rijeka Korana je recipijent za prečišćene otpadne vode. Sve urbane otpadne vode bi se mogle iz grada gravitaciono odvesti do prečišćavača. Agencija za vodno područje sliva Jadranskog mora preporučuje da će biti neophodno sekundarno prečišćavanje u budućim planovima obnove/izgradnje postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u B. Grahovu sa standardima za otpadne vode u skladu sa Uredbom o ispuštanju otpadnih voda u prirodne recipijente i sisteme javne kanalizacije (Službene novine Federacije BiH br. 4/12).

U novije vrijeme izgrađena je prva faza kanalizacionog sistema kojeg čine 1000m kolektorske cijevi 1200mm promjera i kanalizaciona mreža cca 5000 m dužine i promjera 125 do 800mm, te je predviđeno radi poboljšanja i proširivanja tog sistema, a da bi se izbjegla zagađivanja tla, vode i zraka, u nizvodnim prostorima uraditi i drugu fazu kanalizacionog sistema. Kolektor otpadne vode izgrađen prije rata na lokalitetu "Pašića polje" je u toku ratnih događanja devastiran i nije u funkciji. Kanalizaciona mreža je u lošem stanju, pogotovo u centralnom dijelu gradskog naselja. Kanalizacijska mreža ovim je proširena na dužinu od 4,3 km, a poslednjih godina nema većih investicija.

Slika 14. Broj priključaka na kanalizacijsku mrežu

Izvor: Opština Bosansko Grahovo, 2014

Ono što karakteriše najveći broj naseljenih mjesta na području Kantona 10, vrijedi i za Bosansko Grahovo. To je nepostojanje objedinjenog sistema za prikupljanje (i tretman) otpadnih voda, te činjenica da se otpadne i oborinske vode najčešće prihvataju mješovitim sistemom kanalizacije i najkraćim mogućim putem odvede do najbližeg recipijenta.

Precizni podatci o broju priključaka na kanalizacijsku mrežu ne postoje.

Procjena troškova ulaganja u rekonstrukciju preostalog dijela vodovoda su 1.500.000,00 KM, a za rekonstrukciju i drugu fazu kanalizacione mreže oko 1.200.000,00 KM.

Procjena ulaganja u rekonstrukciju je urađena od strane Opštinske službe.

Lokalni prijevoz

Nema organizovanog lokalnog prevoza putnika, osim organizovanog prevoza đaka Osnovne škole i srednjoškolaca do Drvara koje se podržava sredstvima iz budžeta Opštine Bosansko Grahovo. Ovim prevozom obuhvaćeno je 25 đaka Osnovne škole i 36 učenika Srednjeg obrazovanja.

Grijanje

Nema sistema za grijanje. Svaka stambena jedinica ima svoje individualno ložište i uglavnom se grijanje vrši sa pećima na drva.

Parkinzi

Nisu definirani, nije organizirana naplata.

Problem naplate parkinga može se riješiti obliježavanjem parking mjesta u gradskoj zoni i Odlukom o naplati Opštinskog vijeća Opštine Bosansko Grahovo za pružanje te vrste usluga.

Rasvjeta

Rasvjeta je postojala u užem dijelu opštine, a investiranjem iz Opštinskog budžeta i grantovima viših nivoa vlasti izvršena je izgradnja uličnih rasvjeta u skoro svim naseljenim mjestima na području opštine. Postotak pokrivenosti užeg dijela B.Grahova je porastao sa 15% iz 2005. godine kada je iz sredstava opštinskog budžeta investirano 35.000,00 KM u izgradnju rasvjete, na 40% u 2011. godini kada je ponovo investirano 120.000,00 KM. Na održavanje se na godišnjem nivou izdvajalo 2.500,00 KM do 2011., kada se izdvojilo 6.198,66 KM.

Groblja

Opština B. Grahovo ima 2 gradska groblja, a groblja su formirana i po lokalitetu naseljenih mjesta. Održavanje i upravljanje groblja provode mještani. Ne vrši se naplata grobnih mjesta.

Geoprometni položaj Bosanskog Grahova, konfiguracija terena i specifična prirodna vrijednost stvorile su pretpostavke za razvoj cestovnog, željezničkog i telekomunikacijskog prometa. Do sada razvijeno je ukupno 276 km puteva i 2,5 km željezničke pruge (koja se ne koristi). Stabilna PTT mreža postoji, a stabilno je snabdijevanje električnom energijom i broj potrošača raste. Na prostoru Opštine aktivna su sva tri mobilna operatera.

Opština Bosansko Grahovo bogata je vodnim resursima i prema preliminarnim istraživanjima, ukupni kapacitet izvora koji se mogu koristiti za vodosnabdijevanje je 82 L/s, a koristi se samo 2,5 L/s. Zbog velikih gubitaka vode u sistemu smanjuje se i kvaliteta i količina vode, zbog čega dolazi do nestašica vode i/ili problema s pritiskom u centru grada, posebno u višim zonama mreže. Osim toga, postoje također velike sezonske demografske varijacije, broj stanovnika se povećava ljeti čak 2-3 puta a to se podudara sa periodom suše i manjim količinama vode zbog čega dolazi do još većih nestašica vode i/ili problema s pritiskom.

Trenutno, 51% stanovništva u općini koristi vodovodni sistem kojim upravlja JKP "Grahovo" sa izvora Peći, Studeno i Bijelo vrelo kojii maju dobar kvalitet. Ne postoji postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda. Hloriranje vode se vrši samo na vodozahvatnim objektima na izvoru Peći. Opština je izradila obiman niz dokumenata kojim se rješava pitanje vodosnabdijevanja, a izgledno je da će se kroz projekt WATSAN ovaj problem riješiti. Treba raditi na zaštiti izvorišta i na uvođenju redovnog monitoringa kvaliteta i što je najvažnije u ovom trenutku, riješiti problem upravljanja ovim resursima kroz unapređenje rada JKP Komunalac.

6.4. Stanje administrativnih usluga lokalne samouprave

Lokalna uprava funkcionira kroz rad 6 odjeljenja u opštinskom organu.

1. Služba opšte uprave i inspekcijskih poslova,
2. Služba za privredu, finansije i budžet
3. Služba za obnovu, razvoj, urbanizam, stambeno–komunalne i imovinsko-pravne poslove,
4. Služba uprave za civilnu zaštitu,
5. Stručna služba Opštinskog vijeća.

U lokalnoj upravi zaposleno je 23, od čega je 6 sa VSS, 4 sa VŠS, 11 sa SSS, 1 VK i 1 NK. Prema etničkoj pripadnosti 22 su srpske nacionalnosti i 1 hrvatske nacionalnosti. Opštinska administracija smještena je u objektu koji je nefunkcionalan, odnosno nije u cjelosti rekonstruisan, rekonstruisan je samo jedan sprat zgrade dok druga dva ne mogu da se koriste. Broj prostorija u kojima su smještene kancelarije je nedovoljan, a njihov raspored nefunkcionalan. Zbog manjka prostora pojedine službe rade zajedno u istim prostorijama, npr. katastar i matični ured. Nema dovoljno ljudskih ni tehničkih kapaciteta.

Opština raspolaže sa 28 računara u funkciji. Izvršeno je umrežavanje službi za upravu, a obučenost službenika za rad sa informativnom tehnologijom nije na zadovoljavajućem nivou.

U godini 2014 broj zaprimljenih predmeta je iznosio 3429. Od toga Opštinsko vijeće 291, Opštinski načelnik 590, Služba za opštu upravu i socijalnu zaštitu 1727, Služba za privredu, finansije i budžet 338, Služba za obnovu, razvoj, urbanizam, stambeno–komunalne i imovinsko-pravne poslove 372, Služba za civilnu zaštitu 111. Oko 10% predmeta ostane godišnje neriješeno i prenose se u narednu godinu. Većina predmeta koji se vode kao neriješeni su predmeti koji su na reviziji van organa uprave i predmeti na koje je izjavljena žalba i nalaze se na rješavanju kod drugostepenih organa.

Opština se susreće sa dva glavna problema i to: problemom neadekvatnog prostora i sa problemom neobučenosti kadrova. Od tri sprata zgrade opštine, dva nisu renovirana tako da neke službe imaju zajedničke kancelarije, katastar i matični ured, što otežava rad i umanjuje kvalitet usluga koje ove službe pružaju. Da bi se usluge organa lokalne samouprave prema građanima što kvalitetnije i efikasnije pružale, 2009 godine otvorena je šalter sala – Centar za pružanje usluga građanima sa radom od 07-15 sati, te time ubrzalo rješavanje zahtjeva od strane korisnika usluga.

Iako samo 10%, od svih prispjelih predmeta u 2014. godini, nema se uvid koliko je neriješenih predmeta u prethodnom periodu, odnosno prije uvođenja elektronskog praćenja. U svrhu kvalitetnog rješavanja evidencije iz prethodnog perioda i drugih problema neophodna je i dodatna obuka kadrova kako bi bili u stanju što kvalitetnije pružati usluge stanovništvu. Pored pružanja usluga stanovništvu zaposleni u opštini bi trebali da budu u stanju komunicirati sa potencijalnim investitorima i višim nivoima vlasti u svrhu privlačenja sredstva u opštinu. Da bi se postigao napredak opština mora ulagati u fizičku infrastrukturu, dovršenje objekta, kao i unaprijediti ljudske kapacitete opštine da mogu odgovoriti na izazove koje pred njih postavljaju stanovništvo, potencijalni investitori kao i mogući donatori.

7. STANJE OKOLIŠA

7.1. Stanje zraka (kvalitet i upravljanje)

Na području Opštine ne postoji stalni monitoring kvaliteta zraka niti program mjerenja za određene polutante (SO₂, SO_x, CO₂, CO, O₃, NO₂, NO, NO_x i dr.).

Svi industrijski pogoni koji su postojali, nisu aktivni. Zagađenje zraka uglavnom potječe od sagorijevanja iz motornih goriva, te iz individualnih ložišta tokom zimske sezone. Po popisu, evidentirano je ukupno 1.114 domaćinstava i 1.914 stanova. Pod pretpostavkom da se većina u zimskom periodu griju na drvo, postoji zagađenje plinovima koji nastaju sagorijevanjem drveta (SO₂, SO_x, CO₂, CO, O₃, NO₂, NO, NO_x i dr.). Katastar emisije nije rađen, niti su preduzimate bilo kakve mjere po pitanju zaštite vazduha.

7.2. Stanje u pogledu vodnih resursa (korištenje, zaštita i upravljanje)

Na području opštine Bosansko Grahovo značajne su količine pitke vode, potok Gudaja, izvor Unca, izvor u Pećima te izvori u selu Donji Tiškovac i Mračaj i drugi manji izvori te podzemni vodotoci, ali opština nije dovoljno snabdjevena pitkom vodom. U hidrografskom pogledu Grahovsko polje je podjeljeno na slivove Crnog i Jadranskog mora. Vododjelnica je u mjestu Begovac, poznata u narodu pod nazivom Dijelovi. Vodotoci Struga, Unac, Mliništa i Gudaja pripadaju Crnomorskom slivu, a riječica Korana pripada Jadranskom slivu, kao i rijeka Butižnica koja kroz naselje Donji Tiškovac otiče prema rijeci Krki. Vodotok Struga ponire kod naselja Resanovci i otiče ka Bastaškom vrelu i Uncu.

Vodni resursi koji se koriste u vodosnabdijevanju su:

- pukotinsko-karstne sredine (vrela i izvori) – 33%, 9 izvorišta kapaciteta vodozahvata 3-150 L/s (područje Livna, Bosanskog Grahova i Kupresa);
- podzemne vode iz pukotinsko-karstnih sredina (bunari) – 67% (13 vodozahvata). Kapaciteti vodozahvata iznose 6,5-70 L/s (područje Tomislavgrada, Glamoča, Bosanskog Grahova i Kupresa).

Uglavnom su ova izvorišta čine zahvati podzemnih voda, bilo da su u pitanju kaptiranje vrela na kojima podzemne vode izdaju na površinu ili zahvatanja bušenim bunarima. U tablici 27 prikazana su izvorišta o kojima postoje dostupni podaci o izdašnosti. Naselja kojima se pokriva vodosnabdijevanje sa ovih izvorišta su središtu Bosanskog Grahova (Studija ranjivosti HBŽ,2012).

Tablica 27. Pregled izvorišta podzemnih voda sa kojih se vrši vodosnabdijevanje stanovništva

Naziv izvorišta	Minimalna izdašnost 20 - Godišnjeg ranga pojave (L/s)	Sliv u kom se izvorište
Pašića polje	25	Cetina Q = 1535 L/s
Mračaj	50	
Gudaja	40	

Izvor: Studija ranjivosti HBŽ,2012

Kod Resanovaca na sjeveru Grahovskog polja nalazi se ponor kroz kojeg vode Struge otiču ka Uncu (Bastasi).

U opštini Grahovo od značajnih vodotoka mogu se izdvojiti Šatorsko jezero dugačko 337 km, a široko 127 m, ima površinu od oko 3 ha i iz reda je glečerskih jezera sa dubinom od 8 m. Smješteno je na visini od 1.488 m nadmorske visine, ispod vrha Greda planine Šator. Pored ovog jezera postoje još

dva prirodna jezera Pečenačko u Grahovskom polju i u Nuglašici na Livanjskom polju i dva vještačka jezera u Borovači i Preodcu. Vještačko jezero u Borovači ima površinu od oko 1.1 ha, dok jezero u Preodcu zbog oštećenja na brani u sadašnjem trenutku ne egzistira. Iako ima značajne količine pitke vode (potok Gudaja, izvor Unca, izvor u Pećima, izvor u selu Tiškovac i Mračaj, drugi manji izvori i podzemni vodotoci) Grahovo u ljetnim danima oskudjeva s vodom.

Zaštita od voda

Glavni problem kod zaštite od voda u većini drugih opština je izraženi trend nelegalne i neplanske gradnje, koji direktno utiče na sisteme odbrane od poplava i njihovo funkcioniranje, kao i prirodna karakteristika prisustvo kraša. Međutim, za sada u Bosanskom Grahovu nema bespravne gradnje ili je svedena na minimum, nije bilo pojava opasnosti od voda. Nije zabilježeno nijedno klizište niti su evidentirane plavne zone i poplave.

7.3. Stanje zemljišta (korištenje, zaštita i upravljanje)

Opština Grahovo ima ukupnu površinu 780km², dok površina od 476km² ili 47665 ha je poljoprivredna, što čini 61%. U tabeli 28 prikazano je poljoprivredno zemljište prema katastru, ukupno i po strukturi.

Tablica 28. Poljoprivredno zemljište Bosanskog Grahova prema katastru

Ukupno (ha)	Obradivo ukupno (ha)	Oranice (ha)	Voćnjaci (ha)	Livade (ha)	Pašnjaci (ha)
47665	14.649	3.147	50	11.452	33.016

Izvor: Studija ranjivosti HBŽ,2012

Podataka o korištenju zemljišta nema, ali se pretpostavlja da se koristi u svrhu uzgoja za potrebe domaćinstava i u svrhu slabo razvijenog stočarstva.

Prema evidenciji u JLS mina ma je kontaminirano 2.100ha, što je 2,69% površine opštine.

7.4. Stanje šumskih eko sistema (korištenje, zaštita i upravljanje)

Gazdovanje šumama i šumskim zemljištem u državnom vlasništvu na području Kantona 10 vrši ŠGD Hercegbosanske šume. Kao temelj održivog gazdovanja šumama i izrade planova gazdovanja su šumsko gospodarske osnove (ŠGO). ŠGO se izrađuju u okviru svakog šumsko gospodarskog područja (ŠGP) od kojih je jedno Š.G.D. Hercegbosanske šume d.o.o. Kupres na šumsko gospodarskom području (ŠGP) Bosansko Grahovo u okviru kojeg je 5 gospodarskih jedinica (G) Uilica, Jadovnik-Grahovo, Jadovnik-Drvar-dio Međugorje-Nuglašica i Gnjat-Risovac Na teritoriji Kantona 10 ima šest ŠGD.

Prema Katastru šuma i šumskog zemljišta ŠGD "Hercegbosanske šume", u tabeli 23 prikazan je pregled stanja šuma i šumskog zemljišta u državnom vlasništvu.

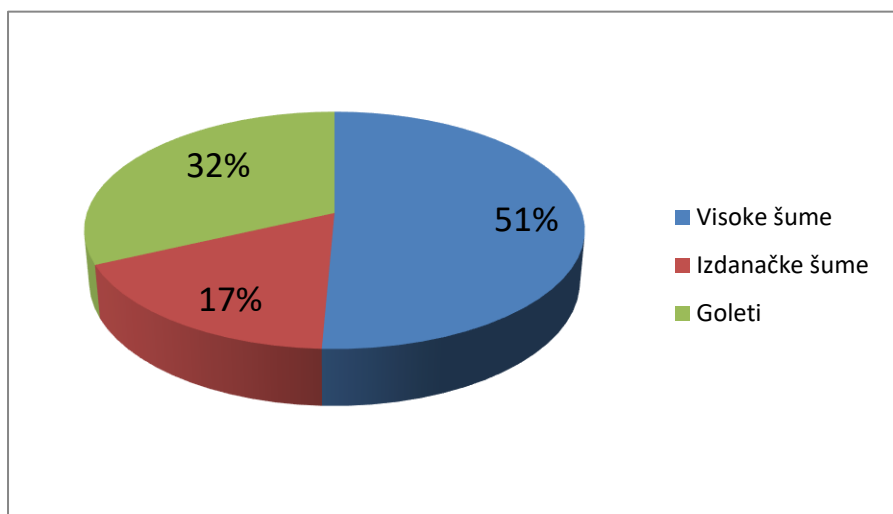
Tablica 29. Prikaz površina šumskog fonda (ŠGD Hercegbosanske šume)

ŠUMARIJA	POVRŠINA (ha)				
	visoke šume	izdanačke	goleti	ukupno	MINIRANO

		šume			
Drvar	24.018,00	9.750,94	7.857,40	41.626,34	2.068,50
Glamoč	28.944,79	4.648,24	25.416,59	59.009,62	9.930,66
Grahovo	21.763,90	7.469,80	13.692,90	42.926,60	11.843,10
Kupres	16.326,30	1.926,20	8.354,80	26.607,30	9.854,60
Livno	7.603,61	22.802,68	27.652,92	58.059,21	5.876,15
Tomislavgrad	6.944,88	13.397,23	35.593,10	55.935,21	1.087,40
UKUPNO	105.601,48	59.995,09	118.567,71	284.164,28	40.660,41

Izvor: ŠGD Hercegbosanske šume

Slika 15. Šumske površine na prostoru opštine Bosansko Grahovo

Izvor: ŠGD Hercegbosanske šume

Iz predhodne tablice i slike 15 vidljivo je da je veliki procenat šuma i šumskog zemljišta neobraslo šumsko zemljište, odnosno goleti (32%), dok na visoke šume od ukupnog šumskog zemljišta otpada 51%. Na cijeloj teritoriji opštine izdanačke šume zauzimaju 17%.

Generalno šumovitost opštine je na dobrom nivou, u ukupnom bilansu, obraslo šumsko zemljište zauzima 36,42% teritorije opštine što je iznad kantonalnog prosjeka šumovitosti (30,79%, ali ispod prosjeka šumovitosti Bosne i Hercegovine koji iznosi 53%. Najšumovitija opština Kantona 10 je Drvar.

Tablica 30. Bilansi šuma i šumskog zemljišta u opštini

Površina općine (ha)	Površina šumskog Fonda (ha)	Učešće šumskog Fonda (%)	Površina šibljava i Goleti (ha)	Učešće šibljava i Goleti(%)
79170	28833.25	36.42	35065.94	44.29

Izvor: ŠGD Hercegbosanske šume

Prema podacima preuzetim iz projekta Evropske agencije za životnu sredinu CLC CORINE 2006, koji se odnosi na aktuelno korištenje zemljišnjih resursa i koji su dobijeni satelitskim snimanjem koje je za

BiH započeto 2007. godine, a uspješno završeno 2008. godine, dobijena je sljedeća struktura šumskog fonda na području Bosanskog Grahova (tablica 31).

Tablica 31. struktura šumskog fonda na području Bosanskog Grahova

Kategorija	Površina (ha)	Kategorija	Površina (ha)
Crnogorične šume	2714.42	Površine podesne za pošumljavanje	1921.00
Listopadne šume	16641.24	Prirodni travnjaci	21768.49
Mješovite šume	9477.59	Sukcesija šumske vegetacije	10671.20
Površinene podesne za Pošumljavanje i požarišta	-	Visokoplaninska vegetacija	705.25
Ukupno: 63899.19			

Izvor: ŠGD Hercegbosanske šume

U okviru kategorije „površine podesne za pošumljavanje“ sadržane su i površine sa oskudnim biljnim pokrovom kao i rijetka grmolika termofilna vegetacija, dok su u kategoriji „sukcesija vegetacije“ djelom uključene i napuštene poljoprivredne površine. U kategoriju „visokoplaninska vegetacija“ pokraj sekundarnih planinskih travnjaka isprepletenim grmolikom vegetacijom, uključene su i vrištine.

Tablica 32. Godišnji mogući sječivi etat za 2008. godinu

Šumarija	GODIŠNJI SJEČIVI ETAT (m ³) – krupno drvo				Ukupno
	Četinari	Lišćari		Ukupnolišćari	
	Visoke šume	Visoke šume	Izdanačkešume		
Drvar	93.326,00	43.436,00	1.169,00	44.605,00	137.931,00
Glamoč	143.147,00	35.495,00	0,00	35.495,00	178.642,00
Grahovo	40.901,00	61.103,00	1.190,00	62.293,00	103.194,00
Kupres	37.424,00	8.656,00	3.370,00	12.026,00	49.450,00
Livno	9.120,00	6.587,00	5.343,00	11.930,00	21.050,00
Tomislavgrad	12.052,00	463,00	1.439,00	1.902,00	13.954,00
UKUPNO:	335.970,00	155.740,00	12.511,00	168.251,00	504.221,00

Izvor: ŠGD Hercegbosanske šume

U okviru gazdovanja šumama, gazduje se i lovnim područjima.

U Kantonu 10 je 22 lovišta Odlukom o uspostavljanju lovišta (Narodne novine Hercegbosanske županije broj 12/08) i ista egzistiraju u okviru svih šest šumskogospodarskih područja. To su lovišta brdsko -planinskog tipa.

Šumarija Bosansko Grahovo je izdvojila dva lokaliteta za koja je urađen Elaborat gospodarenja HCVF (šume visoke zaštitne vrijednosti/HCVF – High Conservation Value Forests) površinama, i to lokalitet Ledenica i lokalitet Šator.

Poslije Glamoča i Drvara, Bosansko Grahovo je treće po veličini sječivog etata u Kantonu 10 (tablica 32), s tim da u prikazanu količinu sječive drvene mase (etat), nisu uzete u obzir šumske površine pod minama.

Tabela 33. Drvna zaliha na cijeloj površini

ŠUMARIJA	DRVNA ZALIHA NA CIJELOJ POVRŠINI (m ³)				UKUPNO
	Četinari	Lišćari		Ukupno lišćari	
	Visoke šume	Visoke šume	Izdanačke šume		
Drvar	4.440.395	3.181.302	933.952	4.115.254	8.575.689
Glamoč	7.692.859	2.164.248	180.829	2.345.077	10.042.441
Grahovo	2.211.989	3.431.215	427.084	3.858.299	6.071.108
Kupres	3.176.060	645.879	233.000	878.879	4.067.764
Livno	1.148.425	1.021.186	1.532.144	2553.330	3.708.625
Tomislavgrad	1.099.697	120.531	201.146	321.677	1.423.412
UKUPNO	19.769.425	10.564.361	3.508.155	14.072.516	33.889.039

Izvor: ŠGD Hercegbosanske šume

Rasadničarska proizvodnja: kao organizaciona jedinica ŠGD "Hercegbosanske šume", na teritoriji opštine Grahovo, formiran je rasadnik „Pržine“, sa ukupnom površinom od 32 ha. Trenutna proizvodnja u ovom rasadniku je organizovana na površini od 16 ha, gdje se godišnje proizvede oko 1200 000 sadnica, iz sjemena domaće provenijencije. U sljedećoj tabeli je prikazana struktura proizvedenog sadnog materijala.

Tabela 34. Struktura sadnog materijala

Vrsta sadnica	Količina
Bijeli i crni bor	950 000
Smrča	100 000
Sadnice lišćara	150 000
Hortikulturni sadni materijal, 40 vrsta	20 000

Izvor: ŠGD Hercegbosanske šume

Prema strukturi vlasništva, šume i šumsko zemljište su u državnom i privatnom vlasništvu. Tačni podaci ne postoje o stanju šumskog fonda u privatnom vlasništvu, osim na teritoriji opštine Galmoč gdje je jedino urađena Šumsko gospodarska osnova, izvršena je procjena šumskog fonda u privatnom vlasništvu u Bosanskom Grahovu.

Tabela 34. Pregled površina šumskog fonda prema vlasništvu

POVRŠINA (ha)		
državne šume	privatne šume	UKUPNO
42 926,60	19 372,31	62 298.91

Izvor: ŠGD Hercegbosanske šume

Prema podacima navedenim u gornjoj tabeli, može se konstatirati da na teritoriji Grahova u privatnom vlasništvu ima oko 31% ukupnog šumskog fonda.

7.5. Upravljanje otpadom

Na području Opštine Grahovo, JKP "Grahovo" je odgovorno za prikupljanje i odlaganje otpada. Godišnja procjena je oko 500 tona prikupljenog otpada, s tim da se prikuplja sa samo 50% teritorije. Ostalih 50% domaćinstava nisu obuhvaćena uslugom, a nalaze se uglavnom u ruralnim dijelovima općine, odlažu svoj otpad na ilegalnim tj. divljim odlagalištima ili spaljuju. Tačna površina divljih odlagališta je nepoznata, a tokom 6 godina sanirane su četiri divlje deponije, ostala je jedna.

Trenutno se ne vrši selektivno prikupljanje otpada, ne znaju se ni količine ni vrste opasnih kategorija otpada. Odlagalište otpada na koje JKP trenutno odlaže otpad su Korita, površine 800.000 m³, ispunjenosti 100.000 m³. Oprema je zastarjela, što iziskuje i značajne troškove održavanja.

Tabela 35. Karakteristike upravljanja otpadom u opštini

Opis	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
	Procenat pokrivenosti odvozom smeća (50 %)						
Domaćinstva	-	-	-	-	-	-	-
Pravna lica	-	-	-	-	-	-	-
Broj korisnika usluge odvoza smeća i otpada	190	210	220	235	240	240	250
Količina otpada godišnje (m ³)	500	500	500	500	500	500	500
Procenat smeća i otpada koji se sortira	Ne sortira se ništa.						
Količina otpada prikupljenog tokom godine – koji je kontrolirano odložen m ³	500	500	500	500	500	500	500
Količina otpada koji nije prikupljen (odložen na „divlje“ deponije i sl.)	Nema podataka.						
Broj divljih deponija na području JLS – procjena	5	5	5	3	3	3	2
Broj saniranih divljih deponija na	3	3	2	4	2	1	1

području JLS							
Iznos investicija u izgradnju regionalnih deponija/u zatvaranje postojećih neadekvatnih deponija/ u održavanje postojećih deponija (KM)	Ne ulaže se.						

Izvor: Opština Bosansko Grahovo

Obzirom da je sanitarno deponovanje siguran način zbrinjavanja otpada, postoji težnja da se, u okviru uspostavljanja sistema upravljanja otpadom, izgrade i organizuju regionalne sanitarne deponije pri čemu se (prema planovima Kantona 10) predlažu dva lokaliteta (Livno i Tomislavgrad), pri čemu bi Grahovo bilo sastavni dio sistema na lokalitetu Livno.

Međutim, trenutni ključni problem u upravljanju otpadom i komunalnim uslugama uopšteno je, prema informacijama sa terena, poslovanje preduzeća JKP Grahovo, zadnjih mjeseci i više je vrlo otežano. Na relaciji sukoba između osnivača (Opštine Bosansko Grahovo) i preduzeća, ustvari nema usluge za građane, preduzeće samostalno i paušalno naplaćuje svoju uslugu koja je slaba pa Opština Grahovo iznajmljuje uslugu od drugih opština iz okruženja i, čak se planira formirati novo preduzeće.

7.6. Upravljanje prostorom i okolišem, stanje gradskog zelenila

U urbanom dijelu opštine malo zelenih površina održava JKP Grahovo.

7.7. Zaštita prirodnog (posebno biodiverziteta) i kulturno-povijesnog naslijeđa

Biodiverzitet

U opisu bio diverziteta Bosansko Grahova, može se istaći prisustvo velike "divljači" (prema evidencijama lovačkih udruženja), i to: mrki medvjed (*Ursus arctos*), srna (*Capreolus capreolus*), divlja svinja (*Sus scrofa*), vuk (*Canis lupus*), divokoza (*Rupicapra rupicapra*), sitna divljač: zec (*Lepus europeus*), divlja mačka (*Felis silvestris*), lisica (*Vulpes vulpes*), jazavac (*Melesmeles*), kuna zlatica (*Martes martes*), lasica (*Mustela nivalis*), tvor (*Mustela putorius*), prepelica (*Conturnixcoturnix*), jarebica šumska – lještarka (*Terastes bonasia*), veliki tetrijeb (*Tetrao urogallus*), jarebicakamenjarka – grivna (*Alectoris graeca*), divlje patke (*Anatidae sp*), liska crna (*Fulica atra*), šljuka šumska (*Scolopax rusticola*) i dr.

Prema nacrtu Prostornog plana HBŽ za period 2008.-2028. navedeno je da područje kantona naseljavaju i rijetke i ugrožene vrste divljači koje su pod posebnom zaštitom: ris (*Lynxlynx*), vjeverica (*Sciurus vulgaris*), čaplje (*Ardeidae sp.* - osim sive čaplje), orlovi (*Aquila sp*), sokolovi (*Falconidae sp.*), jastrebovi (*Accipitridae sp*), liske (*Rallidae sp.* - osim crne liske), čigre (*Strenidae sp.*), sove (*Strigidae*) i gnjurci (*Podicipedidae sp.*).

Prema evidenciji Zavoda za zaštitu spomenika Federalnog ministarstva kulture i sporta, i podacima JU Novi Urbanistički Zavod RS, koji su usaglašeni sa kategorizacijom donesenom u Zakonu o zaštiti prirode iz 2003. godine (Sl. novine FBiH, 33/03), formirana je lista zaštićenih prirodnih vrijednosti na teritoriji Kantona 10, na kojoj se nalazi u kategoriji Zaštićena prirodna područja:

- Geološki rezervat - Pećina Ledenica u Resanovcima kod Bosanskog Grahova

Prostornim planom Bosne i Hercegovine za period 1981.-2000.godine, predviđeno je da se pod zaštitu stavi planina Šator u kategoriji zaštite – Nacionalni park.

Kulturno – istorijsko naslijeđe

U ovoj zoni su prisutne mnogobrojni praistorijski tumulusi, ilirske gradine, rimski lokaliteti i srednjovjekovne nekropole stećaka. Bosansko Grahovo karakteriše prisutnost ilirskih gradina, rimskih lokaliteta i srednjovjekovnih nekropola stećaka u nešto manjoj mjeri nego u opštinama Glamoč i Livno.

Na spisku nacionalnih spomenika BiH, kao i spisku nepokretnih dobara na teritoriji Kantona 10 (Privremena lista nacionalnih spomenika BiH) u Bosanskom Grahovu je:

1. Rodna kuća Gavrila Principa – naselje Obljaj,
2. Župna crkva sv. Ilije Proroka – naselje Obljaj.

7.8. Utjecaj lokalne ekonomije na okoliš

Sva postojeća industrija i postrojenja ne rade, osim nekolicine pilana što se u ovom trenutku, sa okolišnog aspekta može promatrati kao prednost. Svako poduzeće, da se pokrene prethodno mora ishoditi oklinsku dozvolu kojom su predviđni okolišni aspekti zaštite. Danas, nedovoljna kontrola pitke vode za koju se nema analiza i nisu redovne, nesanitarno odlaganje otpada i minskih područja, drugih utjecaja na okoliš (regstriranih) nema.

7.9. Utjecaj okoliša na javno zdravlje

Kao i gore, ne može se konstovati da na zdravlje stanovnika utječe okoliš Bosanskog Grahova. Konkretnih podataka o zdravlju stanovništva nema, osim što je kroz cijeli dokument utvrđeno da su svi sistemi, kao i sistem zdravstvene zaštite u Bosanskom Grahovu zakazali, ne postoje, što je poražavajuće.

U pogledu stanja u okolišu za Bosansko Grahovo se može istaknuti ogromne šumske i poljoprivredne površine koje ili se slabo iskorištavaju (poljoprivreda) ili se iskorištavaju (šume), ali ne pod nadležnossti Opštine Bosansko Grahovo. Korist od iskorištavanja šuma ogleda se u taksikou opština dobije po osnovu korištenja šumai kojatrenutno iznosi 8% od prometa drvnemase. Zagađenje zraka, voda i tla, kao i šuma nije evidentirano, osim što su registrirane minirane sumnjive površine od 2.100ha (2,69% površine opštine). Karakteristični su dobri vodni resursi, sa kapacitetima iznad 82L/s, a koristi se samo 2,5 L/s. Kvalitet voda izvorišta je dobra, ali nedovoljna snabdjevenost stanovništva pitkom vodom, a za one koji se snabdjevaju vodom iz vodovodnemreže kontrola se ne odvija u skladu sa propisanim pravilima. Područje obiluje prirodnim bogatsvima, procjenjuje se i energetski potencijal u vjetru.

Sve ostalo u opštini (upravljanje otpadom, odvodnja otpadnih voda, upravljanje javnim površinama, na granici je minimalnih aktivnosti.

8. STANJE PROSTORNO-PLANSKE DOKUMENTACIJE

Ne postoji prostorno-planska dokumentacija opštine.

Prema projekciji prostorno – planskih cijelina za Grahovo urađena je u nacrtu Prostornog plana područja Kantona 10 od 2008. – 2028 godine. Podjela prostora (prijedlog) obzirom na naseljenost prema pokazateljima u tablici 26. Tri su glavne cijeline.

Tablica 36. Zone sekundarnih općinskih centara i zone lokalnih centara Bosanskog Grahova

Zona sekundarnog centra	Zona lokalnog centra	Prigradska naselja	Naselja u sastavu zona lokalnog centra	Površina (km ²)
Bosansko Grahovo	Bosansko Grahovo	Obljaj	Bosansko Grahovo, Crnac, Kesici, Korita, Luka, Maleševci, Malo Tičevo, Marinkovci, Mračaj, Obljaj, Pečenci, Preodac, Radlovići, Stožišta, Ugarci, Uništa, Veliko Tičevo, Vidovići, Zaseok	379.17
	Crni Lug		Bastasi, Crni Lug, Donje Peulje, Donji Kazanci, Gornje Peulje, Gornji Kazanci, Grkovci, Jaruga, Nuglašica, Pržine	270.3
	Peći		Donji Tiškovac, Duler, Isjek, Peći, Resanovci, Zebe	142.23

Izvor: nacrt Prostornog plana područja Kantona 10 od 2008. – 2028 godine.

Planira se Grahovo kao gradsko naselje, Peći i Crni Lug kao tipovi mješovito naselje, a sva ostala kao seoska.

9. ANALIZA BUDŽETA

9.1. Pregled učešća poreskih i neporeskih prihoda u ukupnom budžetu

Pri analizi budžeta treba se posvetiti analizi poreznih i neporeznih prihoda, kao i rashoda i izdataka koji su propisani i definisani zakonom ili odlukama Opštinskog vijeća. Neporezne prihode najvećim dijelom čine naknade i pristojbe od pružanja javnih usluga (administrativne i komunalne), a zatim prihodi od korištenja šuma i prihodi od korištenja poljoprivrednog zemljišta.

U svakom slučaju treba analizirati porezne i neporezne prihode, jer isti variraju posljednjih godina. Okosnicu izvora prihoda za opštinu Bosansko Grahovo čine porezni i neporezni prihodi, počev od 2005. godine i to treba prihvatiti kao realnost u planiranju rashodovne strane, a grantovi koji se dodjeljuju većinom su namjenski usmjereni u svrhe za koje se troše.

Analizom ukupno planiranih prihoda (od 2009. do 2013. godine) vidi se da je u svim promatranim godinama, osim u 2011. (u kojoj je ostvaren višak prihoda od planiranih), ostvareno manje od planiranog.

Tablica 37. Ukupno planirani i ostvareni prihodi i grantovi opštinskog budžeta

	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Ukupno planirani prihodi, grantovi	1.307.789	1.144.200	1.132.000	1.373.450	1.280.700
Ukupno ostvareni prihodi, grantovi	649.563	1.052.490	1.401.561	997.897	1.254.119

Izvor: Služba za privredu i finansije

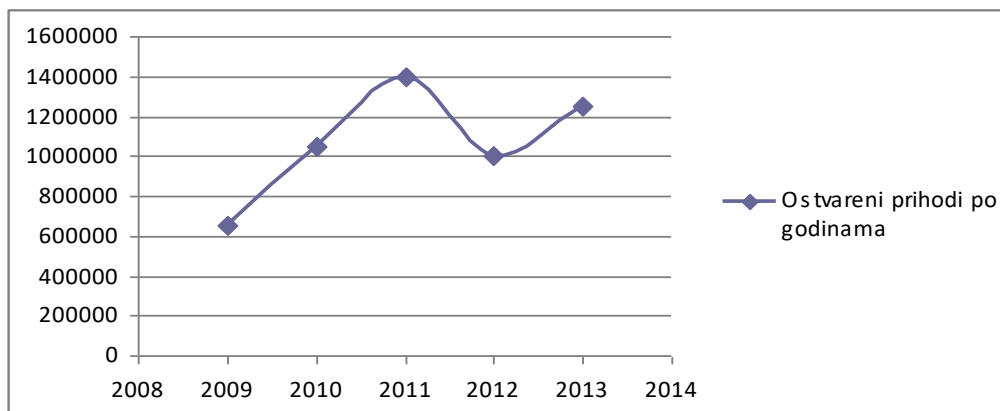
Slika 16. Ukupno planirani i ostvareni prihodi i grantovi opštinskog budžeta

Izvor: Služba za privredu i finansije

U periodu od 2009.-2013. godine došlo je do znatnog povećanja prihoda sa 649.563 KM u 2009. godini na 1.254.119 KM u 2013. godini. U posmatranom periodu došlo je do promjene zakonske regulative, što je dovelo do povećanja prihoda što pokazuje sljedeći grafikon.

Slika 17. Ukupno ostvareni prihodi i grantovi

Izvor: Služba za privredu i finansije

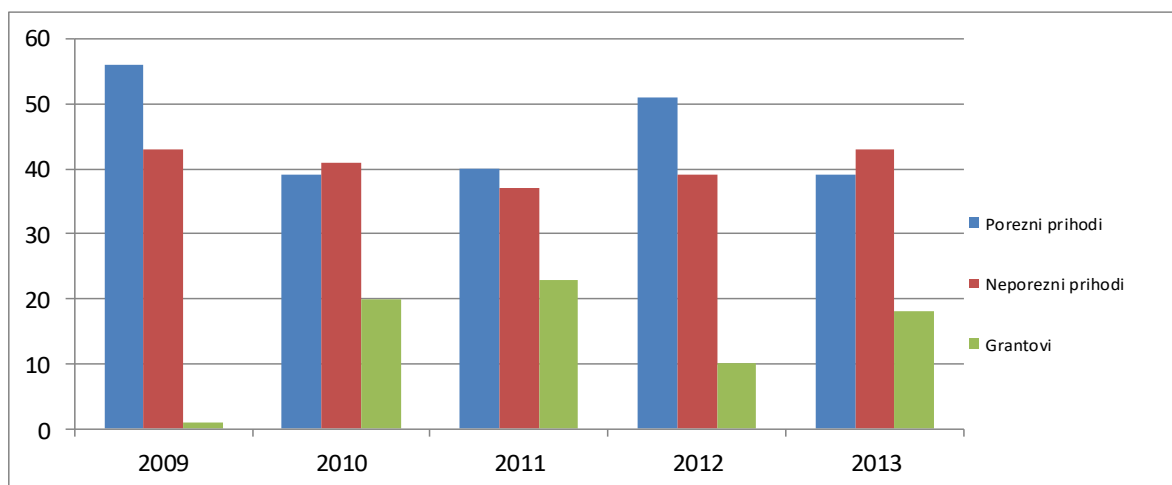
Strukturu ukupnih prihoda budžeta Opštine Bosansko Grahovo čine porezni, neporezni prihodi i grantovi od viših nivoa vlasti (Federacija BiH, Kanton 10). U periodu od 2009.-2013. godine učešće poreznih, neporeznih prihoda i grantova u ukupnom budžetu različito je po godinama.

Tablica 38. Učešće ukupnih poreznih, neporeznih prihoda i grantova u ukupom budžetu za period od 2009. do 2013. godine

Godina	Porezni prihodi		Neporezni prihodi		Grantovi		Ukupno
	KM	%	KM	%	KM	%	
2009.	385.757	56	298.310	43	5.000	1	689.067
2010.	485.968	39	517.395	41	257.723	20	1.261.086
2011.	555.562	40	517.395	37	328.560	23	1.401.517
2012.	507.599	51	392.457	39	95.248	10	995.304
2013.	491.405	39	534.846	43	227.864	18	1.254.115

Izvor: Služba za privredu i finansije

Slika 18. Učešće ukupnih poreznih, neporeznih prihoda i grantova u ukupnom budžetu za period od 2009. do 2013. godine u %

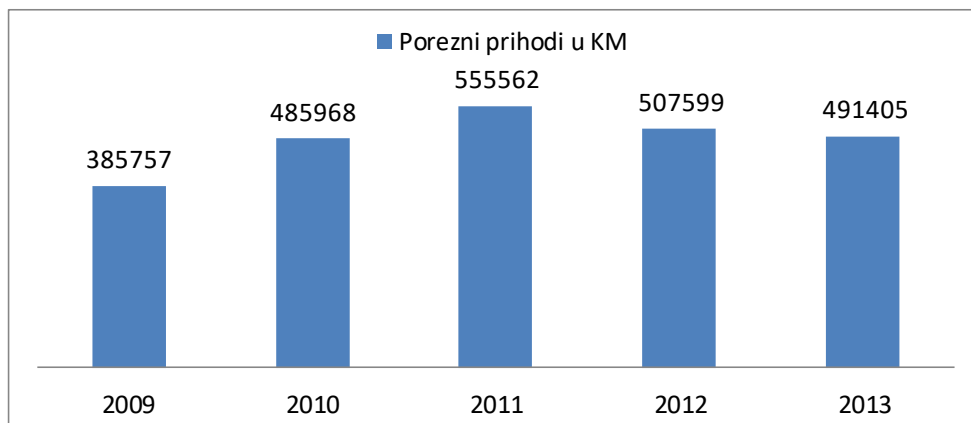
Izvor: Služba za privredu i finansije

Kretanje poreznih prihoda

Strukturu prihoda od poreza čine porez na plate i druga lična primanja, porez na imovinu, porez na prodaju dobara i usluga, porez na promet posebnih usluga, porez na međunarodnu trgovinu i transakcije, prihodi od indirektnog oporezivanja, ostali porezi.

Najznačajniju stavku ovih prihoda čine prihodi od indirektnog oporezivanja, koji zavise od ukupne bruto naplate i koeficijenta raspodjele na niže nivoe vlasti. U periodu od 2009. do 2013. godine ostvareni su najveći prihodi od indirektnog oporezivanja u iznosu od 467.197 KM u 2011. godini. Prihod od poreza su prihodi koji dolaze sa viših nivoa vlasti na koje službe organa uprave ne mogu da utiču.

Slika 19. Porezni prihodi (KM)

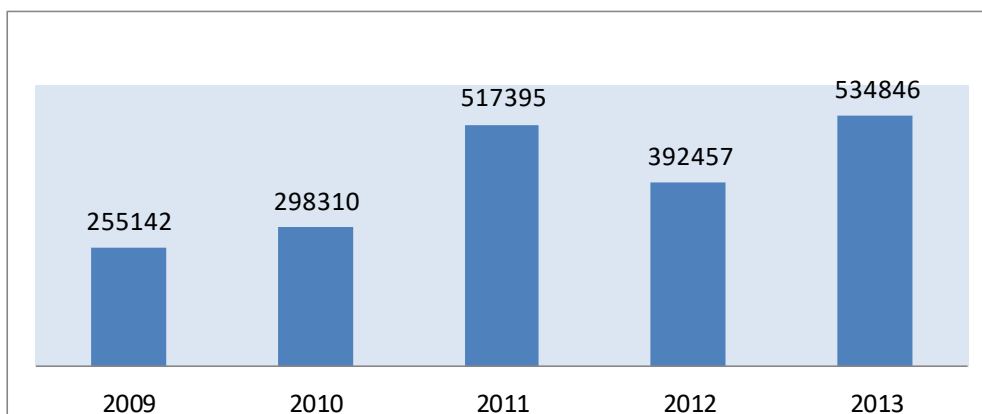
Izvor: Služba za privredu i finansije

Neporezni prihodi

Strukturu neporeznih prihoda čine prihodi od nefinansijskih javnih preduzeća, ostali prihodi od imovine, opštinske administrativne takse, opštinske komunalne naknade, posebne naknade i takse. Najznačajniju stavku ovih prihoda čine posebne naknade i takse tj. nakande za korištenje državnih šuma.

Neporezni prihodi zavise od Odluka koje donosi Opštinsko vijeće (ostali prihod od imovine), angažovanosti službi organa uprave na naplati taksa i naknada, pružanja usluga građanima. U 2013. godini ostvareni su najveći neporezni prihodi zbog većih ostalih prihoda od imovine i veće naknade za korištenje državnih šuma što prikazuje slika 19.

Slika 20. Neporezni prihodi (KM)

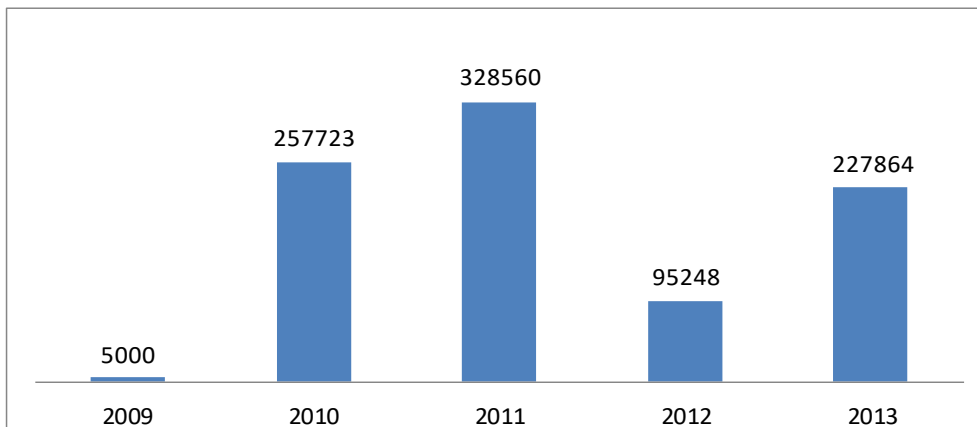

Izvor: Služba za privredu i finansije

Grantovi

Grantovi predstavljaju doznačena sredstva sa viših nivoa vlasti (Federalnih i Kantonalnih) i inostranih vlada i važan su izvor finansiranja razvojnih projekata. Primljeni grantovi najvećim djelom zavise od odobrenih projekata na koje je opština aplicirala, kao i raspoloživih sredstava u budžetima viših nivoa vlasti. Po osnovu grantova Opštini je najviše doznačeno sredstava u 2010. i 2011.g. što pokazuje slika 20.

Slika 21. Grantovi (KM)

Izvor: Služba za privredu i finansije

9.2. Struktura rashoda prema ekonomskoj i funkcionalnoj klasifikaciji

Plan rashoda za 2013. godinu koje čine stavke prema popisu iz tabele 38 ostvaren je u iznosu od 91,73% od planiranih rashoda. Vidi se da je najveća stavka u rashodima za plate i naknade uposlenika (39%), koje zajedno sa naknadama troškova uposlenih i odbornika (13%) čine 52% rashoda budžeta. Kapitalni izdaci učestvovali su u procentu od 13%.

Tablica 38. Planirani i ostvareni rashodi u budžetu za 2013. godinu, po ekonomskoj klasifikaciji

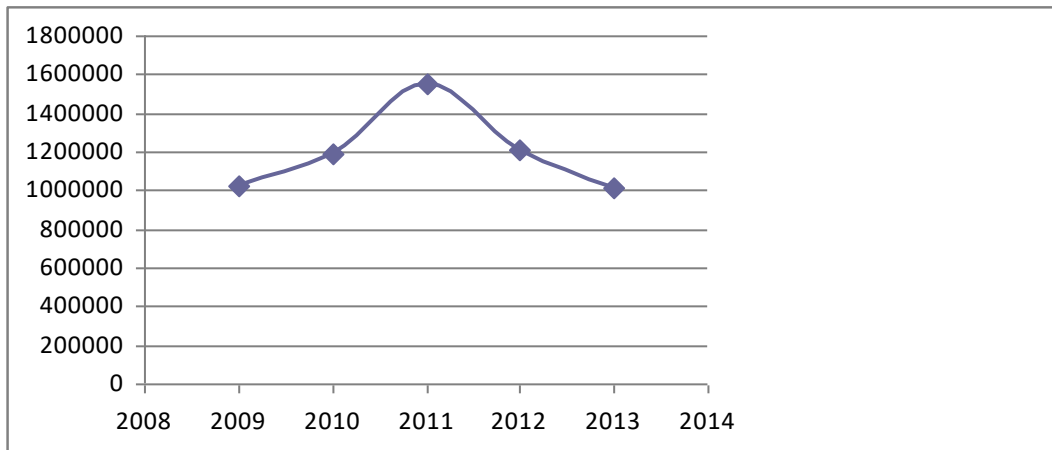
Vrsta	Planirano	Izvršenje	Izvršenje (%)
Bruto plate i naknade	439.000,00	458.308,79	104,39
Naknade troškova uposlenih i odbornika (OV)	297.500,00	156.811,86	52,70
Doprinosi poslodavca i ostali doprinosi	0,00	46.410,71	0,00
Putni troškovi i sredstva za čišćenje	4.000,00	3.998,43	99,96
Izdaci za energiju	47.500,00	42.463,30	89,39
Izdaci za komunikaciju i komunalne usluge	64.700,00	31.587,62	48,82
Nabavka materijala	16.300,00	12.424,08	76,22
Izdaci za usluge prevoza i gorivo	62.000,00	71.116,87	114,70
Izdaci za tekuće održavanje	39.419,62	50.143,87	127,20
Izdaci osiguranja bankarskih usluga	2.500,00	2.163,96	86,55
Ostali izdaci	167.500,00	86.209,42	51,46
Tekući grantovi	114.000,00	53.118,13	46,59
Raspored rashoda	26.280,38	2.274,50	8,65
Kapitalni izdaci	0,00	157.828,32	0,00
UKUPNO rashodi:	1.280.700,00	1.174.859,86	91,73

Izvor: Služba za privredu i finansije

U periodu od 2009.-2013. godine rashodi su se kretali u rasponu od 1.014.382 KM u 2013. godini kada su bili najmanji do 1.549.248 KM u 2011. godini kada su bili najveći.

U ovom periodu rashodi i izdaci bili su najveći u 2011. i 2012. godini što pokazuje sljedeći grafikon.

Slika 22. Ukupno ostvareni rashodi i izdaci (KM)

Izvor: Služba za privredu i finansije

U opštini Bos.Grahovo dominiraju tekući rashodi u odnosu na kapitalne rashode. Tekući rashodi nisu imali većih oscilacija. Značajne oscilacije bile su kod kapitalnih izdataka prije svega zbog realizacije projekata iz oblasti infrastrukture. Radi se o rekonstrukciji putne infrastrukture, rekonstrukciji elektro mreže. Određena sredstva izdvojena su i za ulaganja u komunalnu infrastrukturu (izdaci za vodosnadbjevanje). Posebno mali iznos grantovskih sredstava Opština Bosansko Grahovo dobija iz budžeta Federacije Bosne i Hercegovine.

9.3. Kretanje odnosa kapitalnih i administrativnih izdataka

Administrativni izdaci obuhvataju troškove plaća i naknada zaposlenih koji su neophodni u poslovanju.

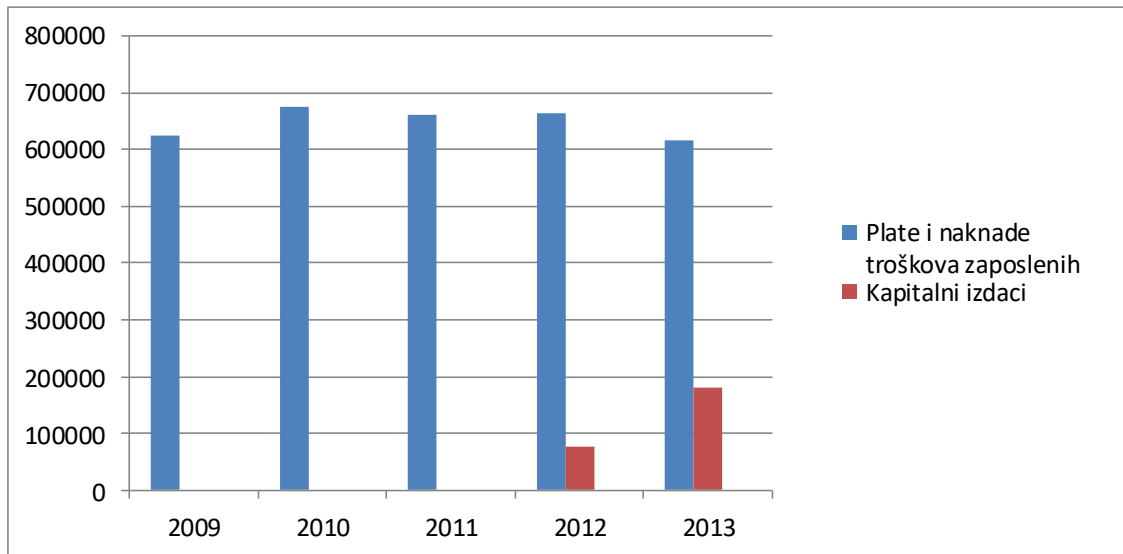
Tablica 39. Pregled administrativnih izdataka (KM)

Vrsta	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Plate i naknade troškova zaposlenih	623.229	675.212	660.456	662.931	615.120
Kapitalni izdaci	0,00	0,00	0,00	77.617	179.244
Odnos kapitalni i administrativnih izdataka	---	---	---	11 %	29 %

Izvor: Služba za privredu i finansije

Kao što se vidi iz prethodne tabele Opština Bosansko Grahovo nije imala kapitalnih izdataka u 2009, 2010. i 2011. godini, a kapitalni izdaci u 2012. i 2013. godine se odnose na sanaciju vodovodne mreže od izvora u selu Peći do bazena u B. Grahovu dužine cca 12 kilometara.

Slika 23. Odnos administrativnih i kapitalnih izdataka za period od 2009. do 2013.godine

Izvor: Služba za privredu i finansije

9.4. Kreditna zaduženost i kreditni potencijal

U skladu sa Zakonom o dugu, zaduživanju i garancijama Federaciji BiH (Službene novine Federacije BiH, 86/07) odnosno odredbom člana 7. definisana je gornja granica dugoročnog zaduživanja opština.

U ovome slučaju opština Bosansko Grahovo može da se zaduži na godišnjem nivou kako slijedi:

1. Ukupan prihod ostvaren u 2013. godini je 1.254.119 KM
2. Mogući godišnji limit je (10% od 1.254.119) 125.411 KM
3. Godišnji limit za 2014. g.- postojeće zaduženje za 2014.g.

$$125.411 - 4.044,30 = 121.366,70 \text{ KM}$$

Na osnovu gore navedenih podataka opština Bosansko Grahovo može se dugoročno zadužiti na godišnjem nivou do 121.366,70 KM.

Postojeće stanje zaduženosti i kreditna sposobnost Opštine Bos. Grahovo

Opština Bosanko Grahovo ima jedno kreditno zaduženje čija otpalata je u toku, a odnosi se na Kredit Svjetske banke za program Urbane infrastrukture u iznosu od 76.000,00 KM.

Opština Bosansko Grahovo otplaćuje kredit na osnovu ugovora sa Vladom Federacije BiH broj IDA 39540 sklopljen dana 20.10.2005. godine u cilju projekta urbane infrastrukture i pružanja usluga na iznos od 24.845 SDR (Specijalna prava vučenja) odnosno 28.391,73 EUR, odnosno 55.363,89 KM.

Na osnovu otplatnog plana servisiranja kredita započet je u 2013. godini po jednakim polugodišnjim tranšama u iznosu od 750,21 SDR što na godišnjem nivou sa kamatama iznosi 1.542,00 SRD, a otplata za 2014. godinu je iznosila 3.330,15 SDR. Otplatni traje do kraja 2024. godine.

Opština Bosansko Grahovo je potpisala kredit sa Federalnim ministarstvom finansija kao posrednikom za povlačenje kredita u iznosu od 804.366,29 EUR od Evropske Investicione Banka (EIB) za projekte elektrifikacije.

Tablica 40. Pregled kredita Opštine Bos. Grahovo

KREDIT	Valuta	Mjesečni anuitet	KURS	Mjesečni anuitet (KM)	Broj mjeseci	UKUPNO anuiteti
Svjetska banka za program Urbane infrastrukture	SDR	151	2,228	336,42	228	76.703,76
						76.703,73

Izvor: Služba za privredu i finansije

9.5. Procjena investicionog potencijala i izvora finansiranja strateških projekata

U narednom periodu Opština Bosansko Grahovo očekuje priliv većih finansijskih sredstava od naknade za korišćenje državnih šuma, pošto je dosadašnja stopa od 3% koliko je Opština dobija po tom osnovu za sječu šuma na njenoj teritoriji povećana na 8%. Tako da su to značajna sredstva uzme li se u obzir da je od 3% naknade Opština u 2014 godini dobila oko 270.000 KM. Takođe Opština očekuje i povećanje prihoda od iznajmljivanja poljoprivrednog zemljišta. Jedan dio zemljišta je već iznajmljen cca 1.700 hektara, a trenutno su raspisana još dva javna poziva za dodjelu poljoprivrednog zemljišta za koje su zainteresovane dvije Italijanske firme.

Procjena ulaganja iz vlastitih sredstava

VLASTITA ULAGANJA (KM)			Ukupno
2015	2016	2017	
221.900	229.800	252.800	704.500

Procjena ulaganja iz eksternih izvora

OSTALI IZVORI FINANSIRANJA								
Godina	Kredit	Entitet / Kanton	Država	Javna poduzeća	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo
2015								
2016								
2017								
Ukupno								

U strukturi ostvarenih prihoda porezni prihodi čine oko 40% od čega prihodi po osnovu indirektnog oprezivanja čine 84% ostvarenih poreznih prihoda. Od 2011. godine primjetna je tendencija pada poreskih prihoda. Drugi važan izvor su neporezni prihodi koji nemaju većih oscilacija te učestvuju sa 43% u ukupno ostvarenim prihodima. Veliki udio u neporeznim prihodima imaju naknade za korištenje državnih šuma koje čine 43% ostvarenih neporeznih prihoda. Također, važan izvor neporeznih prihoda predstavlja prihod od zakupa zemljišta 14%, što sa naknadama šuma ukupno čini 57% ostvarenih neporeznih prihoda. Grantovi također zauzimaju sve značajnije mjesto u finansiranju kapitalnih projekata i prosječno obuhvataju oko 15% ostvarenih prihoda. ,

Važna je činjenica da je od januara 2015. godine u primjeni povećanje stope naknade za korištenje državnih šuma sa 3% na 8%, te su očekivanja da će se na ovaj način ostvariti povećanje finansijskih sredstava za najmanje 153.000 KM koja će se usmjeriti na realizaciju projekata definisanih strategijom razvoja.

Trošenje sredstava se najvećim dijelom odnosi na plate i doprinose zaposlenih te tekuće izdatke za materijalne troškove rada administracije što iznosi oko 67% ukupno ostvarenih rashoda, odnosno oko 782.000 KM. Ukoliko se tome dodaju ostali troškovi održavanja može se primjetiti veoma malo preostalih sredstava za implementaciju projekata iz strategije razvoja. Analizom budžeta nisu primjetni ili su veoma malo zastupljeni grantovi za podršku projekata za nevladine organizacije, sport, kulturu, turizam i druge projekte koji mogu unaprijediti društveni razvoj i kvalitetu života u općini.

S toga je neophodno u narednom periodu:

- Planiranje sredstava ukladiti sa metodologijom za srednjoročno planiranje od 3 godine u skladu sa praksama viših razina vlast. Ovo će omogućiti disciplinu u planiranju prihoda i ostvarenja rashoda u skladu sa raspoloživim prihodima. Osim toga planiranje grantova će se uskladiti sa planiranim budžetima viših nivoa vlasti;
- Prihode po osnovu naknada od korištenja državnog zemljišta usmjeriti na realizaciju projekata iz strategije razvoja. Također, planirati da se rashodi prema funkcionalnim kategorijama planiraju prema određenim postotcima (kultura, sport, obrazovanje i dr) kako bi se na taj način smanjila neproduktivna potrošnja i omogućilo dovoljno sredstava za razvoj projekata za društveni razvoj;
- Provoditi aktivnosti na smanjenju materijalnih troškova, te sredstva usmjeravati na razvoj i unapređenje vlastitih kapaciteta za privlačenje sredstava iz eksternih izvora finansiranja.

10. SWOT ANALIZA

SWOT analiza je instrument za povezivanje sadašnjeg stanja utvrđenog Socio – ekonomskom analizom sa željenim budućim stanjem koje se definira strateškim planom razvoja. SWOT prikazuje sistemski analizu prijetnji i prilika, kao i mogućnost njihovog usaglašavanja s jakim i slabim stranama opštine. SWOT analiza je korisna za usklađivanje opštinskih kapaciteta s okruženjem u kojemu opština djeluje.

Da bi se ekonomski razvila opština mora maksimalno iskoristiti svoje snage koje se prvenstveno ogledaju u prirodnim potencijalima (šume, vode, poljoprivredno i šumsko tlo i mineralne sirovine) za kreiranje radnih mjesta, preradu i proizvodnju, razvoj poljoprivrede i mogućnost iskorištavanja prirodnih resursaza za proizvodnju čiste energije (vjetar i biomasa). U skladu s tim, prilike se pronalaze upravo u bogatstvu prirodnim resursima, planinskom okruženju, i potencijalima OIE, blizini granice sa Hrvatskom, pojooprivredi, preradi mineralnih sirovina, proizvodnji hrane.

Sa druge strane, opština ima cijeli niz slabosti koji su doveli do toga da je vrlo nizak životni standard. Loša je demografska slika, loša infrastruktura, loši opštinski i opšte kapaciteti stručnih kadrova, nedjelotvorna administracija, nizak nivo privrednih aktivnosti i stupanj zaposlenosti, nedostatak svih vrsta strateških dokumenata i prostorno-planske dokumentacije, i drugo. Glavne prijetnje uključuju pogoršanje demografske slike, ekonomsku krizu, političku nestabilnost, nedovoljnu saradnju sa višim nivoima vlasti, nezainteresovanost stanovništva i nedostupnost izvora finansiranja.

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> - Očuvana životna sredina - Šumsko bogatstvo - Potencijal u obnovljivim izvorima energije (biomasa) - Bogatstvo u mineralnim sirovinama (treset, glina, šljunak) - Tradicija u drvo –prerađivačkoj industriji - Raspoloživost građevinskim zemljištem - GDP po glavi stanovnika u KM (115) viši od federalnog prosjeka - Prosječna plaća (977 KM u 2013.) viša od prosječne plaće na nivou Kantona i Federacije - Povoljni uvjeti i potencijal za razvoj poljoprivrede (stočarstvo, pčelarstvo) - Grahovo ulazi u red bogatih opština sa 7ha/stanovniku poljoprivrednog zemljišta - Kapaciteti u proizvodnji mlijeka - Trend rasta broja poljoprivrednih gazdinstva u registru (135 u 2014.) - Prirodna baština (Šatorsko jezero, Borovača, Preodac) - Kulturna i arheološka baština (kuća Gavrila Principa, nalazišta iz raznih perioda) - Bogatstvo ljekovitim biljem - Projektna dokumentacija za vodosnabdijevanje - Dobra pokrivenost elektromrežom i 	<ul style="list-style-type: none"> - Negativna demografska slika - Negativna stopa migracija i prirodni priraštaj, - Odnos između statističkih ekonomskih pokazatelja i realnog stanja u Opštini nerealan/ne oslikava stvarno stanje - Loše provedena privatizacija (uništeni industrijski kompleksi) - Visok stepen nezaposlenosti - Nepostojanje tržišta rada - Nizak indeks razvijenosti (9,8%) - Ograničene nadležnosti opštine - Loši opštinski kapaciteti (svi) - Loša infrastruktura (sva) - Nedostatak sredstava u budžetu opštine - Nedostatak prostorno – planske dokumentacije i strateških dokumenata - Loša saobraćajna povezanost sa drugim opštinama, - Nerješeni imovinsko – pravni odnosi - Nedostatak podrške stočarstvu (veterinarska stanica, savjetodavna služba) - Nedostatak kvalificiranog kadra - Veliki broj neefikasnih NVO - Usitnjenost posjeda - Loša organizacija poljoprivredne

<p>telekomunikacijama</p> <ul style="list-style-type: none"> - Veliki broj grahovljana u dijaspori (oko 15.000 ljudi) 	<p>proizvodnje</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nema odjela za poljoprivredu u opštinskoj upravi - Nema predškolskog i srednjoškolskog obrazovanja - Nedostatak obrazovnih institucija - Nema prostornih ni ljudskih kapaciteta za sport i kulturu - Potpuni izostanak sistema zdravstvene zaštite i institucija zdravstvenog sistema - Veliki broj korisnika socijalne pomoći - Nefunkcionalan JKP Grahovo - Neadekvatno upravljanje otpadom - Neadekvatno upravljanje okolišem
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> - Zainteresiranost potencijalnih investitora za korištenje OIE - Povećanje proizvodnje i razvoj novih proizvoda u drvnoj industriji - Iskorištavanje prirodnih resursa - Prekogranična suradnja - Blizina Hrvatske i Jadranskog mora - Ulaganje u opštinske kapacitete (ljudske i tehničke) - Pronalaženje eksternih izvora finansiranja - Izgradnja cestovnog saobraćaja - Regionalno umrežavanje u turizmu - Potencijal u investicijama dijaspore - Trend povećanja poljoprivredne proizvodnje - Trend povećanje proizvodnje mlijeka - Razvoj vikend naselja i drugih kapaciteta za kombinovanu ponudu (more-zračne banje) i turizma u planinskom okruženju zimi i ljeti - Razvoj poljoprivrede i prehrambene industrije 	<ul style="list-style-type: none"> - Još lošija demografska slika i nedostatak obrazovanog stanovništva - Loša saradnja sa višim nivoima vlasti - Ekonomska kriza - Politička nestabilnost zemlje - Migracije stanovništva - Nezainteresiranost stanovništva - Nepovoljni kreditni uslovi - Nepostojanje sistema za prikupljanja podataka, - Nepostojanje sistema upravljanje razvojem i timova za upravljenje razvojem

Strateški fokusi opštine Bosansko Grahovo su:

1. Privlačenje novih investicija koristeći prirodne potencijale u šumskom i mineralima bogatom zemljištu, kao i potencijalima za vjetroenergiju,

Prvenstveno je potrebno identificirati stvarno stanje u privredi i definisati koji postojeći privredni resursi mogu postati ključni za pokretanje razvoja, s tim da se razmišlja prvo o manjim investicijama koje će postepeno povećavati broj zaposlenih i razvijati privredu i kvalitetu života. Razvijati poslovni ambijent za pokretanje postojećih i privlačenje novih preduzeća i investicija stvaranjem poticajnih mjera, olakšica i promocije potencijala, bolje koordinacije sa privrednim sektorom, kao i stvaranjem neophodne prostorno-planske i infrastrukturne osnove.

2. Unapređenje kvalitete života u sferama efikasnosti administracije, komunalne, obrazovne i zdravstvene infrastrukture na području cijele opštine,

U Opštini Bosansko Grahovo prisutan je trend pada broja stanovnika, negativan prirodni priraštaj imigracija, mali je udio mladih u ukupnoj populaciji, mladi ljudi odlaze, nemakulturnih ni sportskih sadržaja, nema kapaciteta za obrazovanje, nema zdravstvene, a slaba je socijalna zaštita. U oblasti ljudskih kapaciteta takođe je deficit i ako se ovako nastavi, pitanje je opstanka Opštine. Zato je neophodno inicirati projekte i mjere koje će obogatiti sadržaje života u Opštini.

3. Unapređenje turističke ponude i aktivno stavljanje ponude u funkciju razvoja opštine uvažavajući principe povećanja kvalitete života građana, održivosti i zaštite okoliša.

S obzirom na prirodne resurse i blizinu Jadranskog mora, turistička ponuda koja bi se bazirala na planinskom turizmu i sadržajima iz više disciplina, regionalnom umrežavanju i izgradnji kapaciteta za turizam te proizvodnja hrane u takvom ambijentu koja bi svoj plasman pronašla u turistima, ali i mogućnostima izvoza ključ su razvoja i poboljšanja kvaliteta života stanovnika Opštine Bosansko Grahovo.

Vizija

Bosansko Grahovo do 2020.

Bosansko Grahovo je privlačno mjesto u kojem žive mladi i obrazovani građani, okupljeni oko vodećih privrednika i unapređene opštine iskorištenog prirodnog i historijskog bogatstva, razvijenog turizma, poljoprivrede i drvo – prerađivačke industrije, sa ponudom prepoznatljivom na prostoru Federacije BiH, Hrvatske i šire.

Ciljevi

1. Stvoreni uslovi za razvoj privrede na bazi prirodnih pogodnosti Bosanskog Grahova
2. Razvijena infrastruktura i efikasna javna uprava u pružanju svima dostupnih javnih usluga
3. Razvoj efikasnog sistema zaštite okoline

Strateški cilj (SC) 1. Stvoreni uslovi za razvoj privrede na bazi prirodnih pogodnosti Bosanskog Grahova

Bosansko Grahovo posjeduje prirodne resurse u šumi, vodama, mineralnim sirovinama i poljoprivrednom zemljištu. Opštinska uprava treba stvoriti uslove za iskorištavanje ovih prirodnih resursa definisanjem prioriteta i realnih mogućnosti opštine. Potrebno je uraditi prostorno – plansku dokumentaciju sa definisanim industrijskim zonama i napraviti pregled postojeće industrijske infrastrukture, resursa u sirovinama i prioriteta akcija za privlačenje investitora. Za razvoj Opštine potrebno je staviti u funkciju poljoprivredne resurse, naročito u stočarstvu i proizvodnji mlijeka što već ima trend rasta u Opštini. Poljoprivredu generalno treba bolje organizirati, razviti sistemi sistem poticajnih mjera.

U saradnji sa nevladinim sektorom ojačati kapacitete za stvaranje turističke ponude i promociju prirodnih vrijednosti opštine Bosansko Grahovo. Razvojem promotivnih instrumenata, a potom i konkretnih turističkih ponuda povećati broj posjetioca, naročito razvijati infrastrukturu za zimski turizam i rekreativni turizam.

Kako je opština Bosansko Grahovo nemoćna da samostalno podigne turističke kapacitete većeg značaja cilj je pokrenuti međuopštinsku inicijativu zajedničkog razvoja malih opština u Kantonu 10, sa ciljem da se mali gradovi kao čuvari kulturno – historijske i prirodne baštine sa prepoznatljivim okolišnim kvalitetom povežu u mrežu zajedničke turističke ponude, brenda u poljoprivredi i što je karakteristično za područje Grahova i okolnih opština u šumskim i drveno prerađivačkim kapacitetima i time podignu kvalitet života stanovništva.

Strateški cilj (SC) 2. Razvijena infrastruktura i efikasna javna uprava u pružanju svima dostupnih javnih usluga

Opština Bosansko Grahovo u ovom cilju treba prije svega obezbjediti efikasniji i bolji rad opštinske uprave. Povećati opštinske kapacitete sa edukovanim kadrovima, naročito u oblasti komunalnih usluga. Opštinska uprava treba razviti prioritete u oblasti zaštite zdravlja stanovnika, osigurati bolje obrazovanje i srednjoškolski sistem u opštini te razviti podršku poljoprivrednim proizvođačima.

Prioriteti u opštini su organizirati stalnu ambulantu sa redovnom uslugom zdravstvene zaštite, kao i osigurati redovno snabdijevanje lijekovima. Osigurati minimalno jedna ambulanta kola za prevoz teških slučajeva do većih medicinskih centara. Unutar zdravstvenog sistema, neophodno raditi na podizanju kapaciteta socijalnih usluga, posebno kod lica koji su korisnici socijalne i zdravstvene

zaštite a imaju posebne potrebe. Potrebno je osigurati veterinarsku stanicu te stalnu veterinarsku uslugu, kao i savjetodavnu opštinsku službu za razvoj poljoprivrede.

U Opštini je značajno pojačati kapacitet iz oblasti sigurnosti, stoga je neophodno započeti odosnovnih kao nabavka opreme za čišćenje ulica u zimskim uvjetima ili vatrogasno vozilo.

Strateški cilj (SC) 3. Razvoj efikasnog sistema zaštite okoline

Unapređenjem i boljom organizacijom rada u JKP Grahovo, povećati njihove kapacitete za nastavak razvijanja sistema za vodosnabdijevanje i pripremu dokumentacije za rješavanje komunalnih otpadnih voda. Preduzeće mora razviti realan plan rada i u oblasti prikupljanja otpada te podići sistemupravljanja otpadom, a u razvoj uključiti kapacitete nevladinog sektora i staviti ih u funkciju partnerstva. Takođe, potrebno je uraditi studije energetske efikasnosti javnih objekata i započeti proces uvođenje energetske efikasnosti u javnim ustanovama (osnovna škola i zgrada opštine) što će doprinijeti uštedi, odnosno smanjenju troškova Opštine.

12. SEKTORSKI PLANOVI

12.1. Plan ekonomskog razvoja

12.1.1. Fokusiranje

SWOT analiza – ekonomski razvoj

U pogledu ekonomskog razvoja Opština Bosansko Grahovo posebnu pažnju treba posvetiti snagama koje se pronalaze prvenstveno u poljoprivrednim kapacitetima. Tu se ističu pašnjačke površine za razvoj stočarstva i paralelno s tim proizvodnje mlijeka, a pogodni su uvjeti za pčelarstvo, ima dosta ljekovitog bilja. Jedna od najvećih snaga je raspoloživost poljoprivrednih površina po glavi stanovnika. Pored toga značajne su mineralne sirovine i šumsko bogatstvo. Nije zanemariv geostrateški položaj (granični pojas sa EU), dobri su vodni i kulturno historijski resursi.

Sa druge strane, u Opštini cijeli je niz slabosti i prijetnji koje utiču na ekonomski razvoj. Najbitnije slabosti su vezane na veliku stopu nezaposlenosti, nizak indeks razvijenosti, nizak stepen finalizacije u privrednoj proizvodnji, depopularizacija područja, slaba opšta infrastruktura, nedostatak svih vrsta kapaciteta u opštinskoj administraciji, te prijetnje na nepovoljnu kantonalnu politiku i odnos viših razina vlasti koje se maksimalno trude da što više otežaju privredni razvoj Opštine Bosansko Grahovo. To se najbolje ogleda kroz odsustvo bilo kakve pomoći Opštini Bosansko Grahovo sa Federalnog nivoa vlasti, a takođe i kantonalnog nivoa vlasti koji je privatizacijom uništio sva Grahovska preduzeća (Drvni kombinat, Unis kuglični ležajevi, Ciglanu Grahovo, Borac fabriku obuće, Treset Grahovo i druge). Takođe treba spomenuti i da je Opštini gazdovanje njenim najvećim prirodnim resursom šumama nedostupno. Ipak, pored svih navedenih slabosti prilike se moraju tražiti u izradi strateških dokumenata i projekata te potrazi sredstava za njihovu implementaciju i u zemlji i u fondovima EU, a potencijali za razvoj ne nedostaju.

SNAGE	SLABOSTI
Bogatstvo u prirodnim resursima (voda, šume, poljoprivredne površine, treset, glina, šljunak)	Visoka stopa nezaposlenosti
Nezagađena životna sredina	Nizak indeks razvijenosti (9,8%)
Tradicija i iskustvo u privrednim djelatnostima, posebno u u drvo –prerađivačkoj industriji	Nesređeni imovinsko pravni odnosi
Povoljni uvjeti za razvoj poljoprivrede (stočarstvo, mljekarstvo, pčelarstvo)	Loše provedena privatizacija (uništeni industrijski kompleksi)
Trend rasta broja poljoprivrednih gazdinstva (135 u 2014.)	Nizak stepen finalizacije proizvoda
Visok prosjek poljoprivrednog zemljišta po glavi stanovnika (7ha/stan.)	Slaba organizacija poljoprivrednih proizvođača i poljoprivredne proizvodnje
Postojeći kapaciteti za proizvodnju mlijeka i njihov trend rasta	Nema savjetodavne službe ni odjela za poljoprivredu u opštinskoj administraciji
Prirodno i kulturno - historijsko nasljeđe	Nedostatak prostorno – planske dokumentacije i strateških dokumenata
Geostrateški položaj (granica sa EU)	Loša saobraćajna povezanost sa drugim opštinama,
Bogatsvo ljekovitim biljem	Nedovoljno izgrađena turistička infrastruktura
Raspoloživost građevinskim zemljištem	Negativna demografska slika i visoka stopa migracija

<p>Visok prosjek makro ekonomskih pokazatelja (GDP i prosječna plata) po glavi stanovnika</p> <p>Brojna dijaspora</p>	<p>Nepostojanje institucionalne saradnje sa dijasporom</p> <p>Nema tržišta rada</p> <p>Ograničene nadležnosti opštine</p> <p>Slabi opštinski kapaciteti</p> <p>Nema kapaciteta za upravljanje projektnim ciklusima</p> <p>Nema sistema prikupljanja i obrade podataka</p> <p>Nefunkcionalna javna preduzeća</p>
PRILIKE	PRIJETNJE
<p>Pokretanje dijaloga za rješavanje i stavljanje u funkciju postojećih resursa koji su u nadležnosti viših nivoa vlasti (šumarija)</p> <p>Jačanje odnosa između privatnog sektora i lokalne zajednice</p> <p>Uspostavljanje poslovne saradnje sa dijasporom</p> <p>Izrada poslovnih zona</p> <p>Promocija privrednih mogućnosti i potencijala</p> <p>Jačanje vlastitih kapaciteta za pisanje i implementaciju projekata</p> <p>Potencijal u obnovljivim izvorima energije (biomasa)</p> <p>Potencijali za razvoj turizma (Pećina Ledenica, Rodna kuća Gavrila Principa, Šatorsko Jezero)</p> <p>Potencijal u blizini granice sa EU (prekogranična saradnja)</p>	<p>Zakonska regulativa-preuzimanje nadležnosti lokalne zajednice od viših nivoa vlasti</p> <p>Skup i preglomazan administrativni aparat viših nivoa vlasti</p> <p>Nepostojanje institucionalne saradnje sa kantonalnim i federalnim nivoima vlasti</p> <p>Nepovoljan odnos viših naspram nižih nivoa vlasti</p> <p>Pogoršanje demografske slike stanovništva</p> <p>Nezainteresiranost opštinske administracije</p> <p>Nezainteresiranost stanovništva za razvoj</p> <p>Nepostojanje sistema upravljanje razvojem i timova za upravljanje razvojem</p> <p>Ekonomska kriza i politička situacija u zemlji</p>

Fokusi ekonomskog razvoja

1. Integrisani razvoj poljoprivrede kroz kooperativnu proizvodnju
2. Pokretanje i razvoj drveno prerađivačke i prehrambene industrije
3. Privlačenje direktnih investicija
4. Stavljanje prirodnih resursa u funkciju razvoja turističkog sektora u privredi

1. Integrisani razvoj poljoprivrede kroz kooperativnu proizvodnju

Opština Bosansko Grahovo je opština sa dominantno ruralnim stanovništvom u kojoj se veliki broj stanovnika bavi poljoprivrednom proizvodnjom (stočarstvom) sa površinama po glavi stanovnika koje je stavljaju u red bogatijih opština (7ha/stan), sa velikim potencijalima u stočarstvu, naročito mljekarstvu, i Opština će morati da vodi računa o ovoj oblasti. Neophodno je podstaći razvoj poljoprivrede u ruralnim područjima i povratak raseljenog stanovništva u ta područja. Pored podsticaja razvoja poljoprivredi, organizirati obaveznu edukaciju poljoprivrednih proizvođača čime bih

se povećao i kvalitet i kvantitet poljoprivredne proizvodnje. Na području opštine postoji i potencijal za razvoj eko-poljoprivrede za kojom je sve veća potražnja na tržištu.

2. Pokretanje i razvoj drveno prerađivačke i prehrambene industrije

U sadašnjim uslovima stanovništvo i Opština Bosansko Grahovo ne uživaju veliku korist od poljoprivredne proizvodnje, jer se najvećim dijelom prodaje sa niskim stepenom finalizacije i malom vrijednošću. Tako bih na području Opštine trebalo pronaći investitora koji će otvoriti mljekaru, jer u sadašnjih uslovima mlijeko se prodaje Livnjskoj mljekari, pokretanjem za početak mini mljekare obezbijedio bih se proizvođačima siguran otkup mlijeka i upošljavanje radnika u proizvodnji, u mljekari.

Takođe u Opštini bogatoj šumom morao bi se pokrenuti nekadašnji drveni kombinat koji je zapošljavao preko 1.000 radnika i uvesti dodatni finalni proizvodi kao što je na primjer, briket i pelet za kojim je velika potražnja na tržištu.

3. Privlačenje direktnih investicija

Opština Bosansko Grahovo treba iskoristiti geografski položaj, tradiciju i iskustvo privrednog sektora za stvaranje privlačnog poslovnog ambijenta za privlačenje novih investicija. Fokus treba biti na zapošljavanje što većeg broja nezaposlenog stanovništva i kroz nove investicije vraćanje izbjeglog stanovništva u Opštinu Bosansko Grahovo. Opština treba indentifikovati nove proizvode i pripremiti jasan sistem opštinskih poticaja novim investitorima. Takođe, treba napraviti barem jednu privrednu/poslovnu zonu, kroz stvaranje uslovu za nesmetan rad, korišćenje infrastrukture.

4. Stavljanje prirodnih resursa u funkciju razvoja turističkog sektora u privredi

Na području Opštine Bosansko Grahovo evidentno je postojanje prirodnih i kulturno istorijskih vrijednosti koje u kombinaciji mogu da predstavljaju interesantnu turističku destinaciju što bi dalo doprinos razvoju turističkog sektora u privredi i zapošljavanju, ali i indirektno, podsticaj poljoprivrednoj proizvodnji i razvoju ugostiteljskog sektora. Preduslov za ovaj razvoj je izgradnja i modernizacija turističke infrastrukture i uspostava organizacijskih kapaciteta.

Pošto resursi nisu povezani u jedinstveni turistički proizvod, nisu ni prepoznati na tržištu kao turističke destinacije, strateškim djelovanjem mogao bih se razviti prepoznatljiv turistički proizvod interesantan za posjete domaćih i stranih turista.

12.1.2. Razvojni ciljevi ekonomskog razvoja

Ciljevi ekonomskog razvoja	Veza sa strateškim ciljevima	Veza sa razvojnim ciljevima u drugim sektorima
SEC1. Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20 % do 2020. godine i razvijeni mali obrti sa naglaskom na ruralna područja do 2020.godine	SC1. Stvoreni uslovi za razvoj privrede na bazi prirodnih pogodnosti Bosanskog Grahova	CDR1. Unapređeni kapaciteti i usluge iz sektora zdravstva, socijalne pomoći, obrazovanja, kulture, turizma, civilne zaštite i komunalnih djelatnosti do 2020. godine. CDR2. Modernizovana i efikasna javna uprava do 2020. godine CZO 2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.godine

<p>SEC 2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih privrednih proizvoda, najmanje 1 investicija do 2020. godine</p>	<p>SC1. Stvoreni uslovi za razvoj privrede na bazi prirodnih pogodnosti Bosanskog Grahova</p>	<p>CDR1. Unapređeni kapaciteti i usluge iz sektora zdravstva, socijalne pomoći, obrazovanja, kulture, turizma, civilne zaštite i komunalnih djelatnosti do 2020. godine</p> <p>CZO 2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.godine</p>
<p>SEC 3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i kulturno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine</p>	<p>SC1. Stvoreni uslovi za razvoj privrede na bazi prirodnih pogodnosti Bosanskog Grahova</p> <p>SC2. Razvoj efikasnog sistema zaštite okoline</p>	<p>CDR1. Unapređeni kapaciteti i usluge iz sektora zdravstva, socijalne pomoći, obrazovanja, kulture, turizma, civilne zaštite i komunalnih djelatnosti do 2020. godine.</p> <p>CDR2. Modernizovana i efikasna javna uprava do 2020. godine</p> <p>CZO 2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.godine</p>

Integracija sa strateškim dokumentima viših nivoa

Sektorski ciljevi ekonomskog razvoja opštine Bosansko Grahovo imaju svoje uporište u dokumentima viših strategija, planova i zakona. Ciljevi su usklađeni sa Strategijom razvoja FBiH u periodu od 2010. do 2020 godine. U Strategiji FBiH u okviru jačanja konkurentnosti predviđeno je: Poboljšavanje poslovne okoline; Modernizacija i standardizacija poslovanja; Konkurentnost u izvozu, promocija izvoza; Klasteri; Kompetetnost ljudskih resursa; Naučno-tehnološka i poslovna infrastruktura; Smanjenje uvoza, uvozna supstitucija; Rast i podrška investicijama, podrška ino investicija; Završetak privatizacije (do 2015. godine); Unapređenje javno-privatnog partnerstva, između ostalog. Usklađenost se ogleda i u izjavi na str. 145 Strateškog dokumenta Federacije gdje stoji: „Uzimajući u obzir stanje i potrebe u FBiH razvijali bi se sljedeći oblici podržavajuće gospodarske infrastrukture: lokalne razvojne agencije/poduzetnički centri, poduzetnički inkubatori, tehnološki parkovi i male poslovne zone.“

Plan ekonomskog razvoja Opštine Bosansko Grahovo usklađen je takođe, sa strateškim dokumentom „Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u FBiH (2008)“ u kojem stoji:...,„Dugoročno gledajući, primjenom mjera i ostvarenjem prioriteta i ciljeva postavljenih ovim dokumentom ostvario bi se razvoj na načelima koncepcije održivoga razvoja, malom i srednjem poduzetništvu olakšalo bi se povezivanje s gospodarstvima europskih zemalja“. Ciljevi i mjere razvoja u ovom dokumentu ogledaju se u promicanju poduzetništva, izobrazbi svih sudionika iz Programa poticanja malog i srednjeg poduzetništva, finansijskoj podršci poduzetnicima, usklađivanju postojećih zakonskih propisa sa potrebama MSP, stručnoj pomoći poduzetnicima i podršci tehnološkom razvoju i razvoju poduzetničke infrastrukture (podmirivanje potreba za poslovnim prostorom, savjetodavnim uslugama, informacijama i sl.), poticanju međusobne saradnje i povezivanju subjekata MSP, te poticanje saradnje s velikim poduzetnicima. Usklađenost se odražava kroz sve operativne ciljeve plana ekonomskog razvoja Opštine Grahovo, a posebno kod jačanja konkurentnosti, preduzetničke klime i preduzetničke infrastrukture.

Plan ekonomskog razvoja Opštine Grahovo, odnosno SEC1 (Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20 % do 2020 godine i razvijeni mali obrti sa naglaskom na ruralna područja do 2020.godine) i SEC2 (Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih privrednih proizvoda, najmanje 1

investicija do 2020. godine) usklađeni su takođe sa odredbama Zakona o poticanju razvoja male privrede (Sl. novine FBiH, 19/06 i 25/09). Ova usklađenost je važna jer se za implementaciju projekata iz ekonomskog sektora može tražiti finansijska podrška Federacije BiH koja se daje putem javnih poziva preko nadležnih ministarstva za okoliš i turizam, te Ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta Federacije BiH.

SEC1 (Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20 % do 2020 godine i razvijeni mali obrti sa naglaskom na ruralna područja do 2020.godine) usklađen je sa odredbama Zakona o poljoprivredi (Sl. novine FBiH, 88/07, 4/10, 7/13), Zakona o poljoprivrednom zemljištu (Sl. novine FBiH, 52/09), Zakona o novčanim podrškama u poljoprivredi i ruralnom razvoju (Sl. novine Federacije BiH, 42/10) te generalnom opredjeljenju BiH i FBiH za razvoj poljoprivrede koje je razrađeno u Srednjoročnoj strategiji razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH za period 2014-2018. godine. U ovoj strategiji srednjoročni razvojni ciljevi razvijeni su kroz 9 područja djelovanja:

1. Podrška stabilnosti dohotka poljoprivrednih gospodarstava
2. Tehničko-tehnološko unapređenje sektora
3. Transfer znanja, tehnologija i informacija
4. Konkurentnost poljoprivrednoprehranbenog sektora – prilagođavanje zahtjevima domaćeg i inostranog tržišta
5. Unapređenje sistema upravljanja prirodnim resursima
6. Racionalno korištenje i održivo upravljanje zemljištem
7. Razvoj lanaca vrijednosti – horizontalna i vertikalna koordinacija
8. Razvoj ruralnih područja
9. Moderno upravljanje javnim politikama i uspostavljanje efikasne administracije

U navedenih 9 područja djelovanja razvijeno je 39 operativnih ciljeva, a principi na kojima mora počivati poljoprivredna politika kreirana i promovisana ovom strategijom, su prije svega prilagođenost potrebama, dugoročnost, konzistentnost i stabilnost i podrazumjeva specijalizaciju i povećanje obima proizvodnje. Na račun ove strategije kreirana je i politika finansijskog ulaganja za period od 5 godina, korištene su najbolje prakse strateškog planiranja, treba se poštivati transparentnost provođenja politike i strategije i uvesti praćenje implementacije. SEC1 u potpunosti je usklađen sa ovim dokumentom. Posebno je SEC1 usklađen sa ciljem 4.1. Jačanje prepoznatljivosti poljoprivredno prehranbenih proizvoda na domaćem i internacionalnom tržištu, 6.1. Povećanje nivoa korištenja obradivih površina, 7.3. Jačanje infrastrukture u doradi preradi i distribuciji (logistika sektora), 8.1. Zaustavljanje negativnih trendova depopulacije ruralnih područja i drugim. Još jedan dokument značajan za SEC1 je Strategija povećanja konkurentnosti i privlačenja ulaganja u vrijednosne lance mlijeka i mliječnih proizvoda i voća i povrća u FBiH, 2014., gdje se kao prilike vide (bazirano na analizi konkurentnosti) tržišta za podsektore mlijeka i mliječnih proizvoda, podsektoru prehrambene industrije za preradu voća i povrća. Obe prilike temelje se na latentnoj komparativnoj prednosti FBiH koje većinom proizlaze iz povoljnih prirodnih uvjeta, pri čemu obilje poljoprivrednog zemljišta, dostupnosti neobrađenog zemljišta, kvalitete tla, povoljnih klimatskih uvjeta, resursa čiste vode i relativno niske razine zagađenosti prirodnih resursa koji predstavljaju glavne faktore koji bi se mogli pretvoriti u konkurentsku prednost odabranih vrijednosnih lanaca u FBiH, kvalificiranoj radnoj snazi i njene dostupnosti po konkurentnim cijenama u usporedbi sa EU-27 zbog visoke stope nezaposlenosti i relativno povoljnom geografskom položaju. Sve ove konkurentne prednosti (izuzev dovoljno kvalificirane radne snage) Bosansko Grahovo ima.

Plan ekonomskog razvoja usklađen je sa odrednicama Federalne strategije razvoja turizma (www.fmoit.gov.ba). Ciljevi razvoja turizma FBiH obuhvataju ekonomske i socio-kulturne ciljeve, te zaštitu okoliša. Jedan od sektorskih ekonomskih ciljeva razvoja Opštine Bosansko Grahovo (SEC3) je Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i kulturno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine.

Takođe, paralelno sa izradom Strategija razvoja opštine Bosansko Grahovo 2015.-2020. godine izrađuje se i Strategija razvoja Livanjskog kantona, do 2020. godine koja u nacrtu, razvoj poljoprivrede,

šumarstva, drvo – prerađivačke industrije, razvoj MSP temeljen na prirodnim resursima, vidi kao strateške razvojne ciljeve.

12.1.3. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju plana ekonomskog razvoja definirano je 21 projekta, grupiranih u 4 programa:

Program 1: Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede

- 1.1. Izrada neophodne dokumentacije i uspostava poslovne zone
- 1.2. Promocija investicijskih mogućnosti Opštine Bosansko Grahovo
- 1.3. Izrada mjera za stvaranje poslovnog ambijenta za investiranje i ulaganje
- 1.4. Podrška projektima komunalne infrastrukture

Program 2: Razvoj preduzetništva i obrta

- 2.1. Izgradnja prehrambeno prerađivačkih kapaciteta
- 2.2. Izrada i realizacija programa podsticanja mladih nezaposlenih osoba na osnivanje MSP
- 2.3. Otvaranje fabrike peleta
- 2.4. Otvaranje fabrike sa finalnim proizvodom od drveta
- 2.5. Otvaranje fabrike tjestenine

Program 3: Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja

- 3.1. Izrada programa integrisanog razvoja poljoprivrede i sela
- 3.2. Legalizacija stajskih i pratećih objekata
- 3.3. Podrška poljoprivrednim proizvođačima
- 3.4. Mini mljekara sa bar jednim finalnim proizvodom
- 3.5. Nabavka poljoprivredne mehanizacije
- 3.6. Nabavka visokosteonih junica
- 3.7. Otvaranje veterinarske stanice
- 3.8.

Program 4: Razvoj turizma

- 4.1. Uspostavljanje kulturno turističkog brenda Bosanskog Grahova
- 4.2. Identifikacija turističkih potencijala opštine Bosansko Grahovo
- 4.3. Infrastrukturno uređenje turističkih lokaliteta (putne komunikacije, komunalna infrastruktura)
- 4.4. Stavljanje u funkciju pećine Ledenice
- 4.5. Uređenje okoline i rekonstrukcija brane postojećeg vještačkog jezera u selu Preodac

Inicijative međuopćinske suradnje

Opština Bosansko Grahovo će u okviru jačanja međuopštinske saradnje sa susjednim opštinama raditi na slijedećim inicijativama:

- Projekat Via Dinarica
- Zajednička promocija i izrada turističkog proizvoda sa susjednim općinama NP Una
- Ljekovito bilje

12.1.4. Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima

Ciljevi ekonomskog razvoja	Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima
1. Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20 % do 2020 godine i razvijeni mali obrti sa naglaskom na ruralna područja do 2020.godine	<p>Očekivani rezultati:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Izrađen Program integrisanog razvoja poljoprivrede i sela do 2018. godine ✓ Završen proces legalizacije stajskih i pratećih objekata do 2020. godine ✓ Unapređen razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje pružanjem podrške poljoprivrednim proizvođačima na godišnjem nivou do 2020. godine ✓ Najmanje 5 mladih osoba osnovalo obrt/MSP koristeći prirodne potencijale u ruralnom području do 2019. godine ✓ Provedene poticajne mjera za osnivanje obrta/MSP sa akcentom na mlade osobe u ruralnim područjima do 2020. godine ✓ Podrška razvoju poljoprivredne djelatnosti u ruralnim područjima do 2020. godine <p>Indiaktori:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Rast broja registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20% do 2020. godine ✓ Povećanje zaposlenosti razvojem poljoprivredne proizvodnje i malih obrta u ruralnim područjima za 20% do 2020. godine ✓ Najmanje 5 mladih nezaposlenih lica otvorilo obrte do 2020. godine
2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih proizvoda privlačenjem najmanje 1 investicije do 2020.godine	<p>Očekivani rezultati:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Izrađena dokumentacija za poslovnu zonu "Grahovo II" do 2017. godine ✓ Promovirane investicione mogućnosti na prostoru opštine Bosansko Grahovo do 2018. godine ✓ Izrađene poticajne mjere za privlačenje domaćih i stranih investitora do 2020. godine

Ciljevi ekonomskog razvoja	Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima
	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Izrađena poslovna i komunalna infrastruktura do 2020. godine <p>Indiaktori:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Privučena najmanje jedna investicija za proizvodnju finalnih proizvoda do 2020. godine ✓ Rast broja zaposlenih za najmanje 50 radnih mjesta u postojećim i novoj zoni do 2020. godine ✓ Porast investicija u prerađivačkoj industriji za 1 milion do 2019. godine
<p>3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i društveno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020.godine</p>	<p>Očekivani rezultati:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Izrađen kulturno-turistički brend opštine Bosansko Grahovo do 2020. godine ✓ Identificirani turistički potencijali opštine Bosansko Grahovo do 2018. godine ✓ Izrađena turistička i komunalna infrastruktura do 2020. godine <p>Indiaktori:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Povećan broj turista za 50% do 2020. godine ✓ Prihodi od turizma povećani za 30% do 2018. godine razvojem najmanje jedne turističke destinacije

PLAN lokalnog ekonomskog razvoja (2016 – 2020.)

Program	Projekat /mjera	Veza sa sektorskim ciljevima	Orijentacioni period realizacije*					Izvori finansiranja (BAM)		
			Dinamika implementacije					Budžet	Eksterni izvori	Ukupno
			2016	2017	2018	2019	2020			
	21		273.500	303.000	216.500	76.000	71.000	940.000	4.060.000	5.000.000
		Eksterni izvori:	1.520.000	1.645.000	725.000	85.000	85.000		4.060.000	
Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	1.1. Izrada neophodne dokumentacije i uspostava poslovne zone	SEC2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih proizvoda privlačenjem najmanje 1 investicije do 2020.	25.000					25.000	0	25.000
Eksterni izvori/po godinama			0					25.000	0	OK
Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	1.2. Promocija investicijskih mogućnosti Opštine Bosansko Grahovo	SEC2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih proizvoda privlačenjem najmanje 1 investicije do 2020.	2.500	5.000	2.500			10.000	40.000	50.000
Eksterni izvori/po godinama			20.000	10.000	10.000			10.000	40.000	OK
Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	1.3. Izrada mjera za stvaranje poslovnog ambijenta za investiranje i ulaganje	SEC2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih proizvoda privlačenjem najmanje 1 investicije do 2020.	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	10.000	40.000	50.000
Eksterni izvori/po godinama			10.000	10.000	10.000	5.000	5.000	10.000	40.000	OK
Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	1.4. Podrška projektima komunalne infrastrukture	SEC2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih proizvoda privlačenjem najmanje 1 investicije do 2020.	10.000	5.000	5.000	5.000	5.000	30.000	70.000	100.000
Eksterni izvori/po godinama			20.000	20.000	10.000	10.000	10.000	30.000	70.000	OK

Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	2.1. Izgradnja prehrambeno prerađivačkih kapaciteta	SEC2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih proizvoda privlačenjem najmanje 1 investicije do 2020.	0	0				0	150.000	150.000
Eksterni izvori/po godinama			100.000	50.000				0	150.000	OK
Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	2.2. Izrada i realizacija programa podsticanja mladih nezaposlenih osoba na osnivanje MSP	SEC1. Razvijeni mali obrti i MPS sa disperzijom u ruralnim područjima do 2020. godine	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	50.000	150.000	200.000
Eksterni izvori/po godinama			50.000	50.000	20.000	15.000	15.000	50.000	150.000	OK
Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	2.3. Otvaranje fabrike peleta	SEC2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih proizvoda privlačenjem najmanje 1 investicije do 2020.		100.000	50.000			150.000	1.350.000	1.500.000
Eksterni izvori/po godinama				1.000.000	350.000			150.000	1.350.000	OK
Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	2.4. Otvaranje fabrike sa finalnim proizvodom od drveta	SEC2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih proizvoda privlačenjem najmanje 1 investicije do 2020.	40.000	30.000	30.000			100.000	900.000	1.000.000
Eksterni izvori/po godinama			700.000	100.000	100.000			100.000	900.000	OK
Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	2.5. Otvaranje fabrike tjestenine	SEC2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih proizvoda privlačenjem najmanje 1 investicije do 2020.	0	0	0			0	150.000	150.000
Eksterni izvori/po godinama			100.000	25.000	25.000			0	150.000	OK

Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	3.1. Izrada programa integrisanog razvoja poljoprivrede i sela	SEC1. Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20% do 2020. godine i razvijeni mali obrti i MPS sa disperzijom u ruralnim područjima do 2020.	30.000	30.000	20.000			80.000	0	80.000
Eksterni izvori/po godinama			0	0	0			80.000	0	OK
Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	3.2. Legalizacija stajskih i pratećih objekata	SEC1. Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20% do 2020. godine i razvijeni mali obrti i MPS sa disperzijom u ruralnim područjima do 2020.	4.000	4.000	4.000	4.000	4.000	20.000	80.000	100.000
Eksterni izvori/po godinama			30.000	20.000	10.000	10.000	10.000	20.000	80.000	OK
Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	3.3. Podrška poljoprivrednim proizvođačima	SEC1. Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20% do 2020. godine i razvijeni mali obrti i MPS sa disperzijom u ruralnim područjima do 2020.	20.000	20.000	20.000	20.000	20.000	100.000	200.000	300.000
Eksterni izvori/po godinama			70.000	50.000	40.000	20.000	20.000	100.000	200.000	OK
Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	3.4. Mini mljekara sa bar jednim finalnim proizvodom	SEC1. Razvijeni mali obrti i MPS sa disperzijom u ruralnim područjima do 2018. godine	10.000	5.000	5.000			20.000	180.000	200.000
Eksterni izvori/po godinama			100.000	50.000	30.000			20.000	180.000	OK

Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	3.5. Nabavka poljoprivredne mehanizacije	SEC1. Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20% do 2020. godine i razvijeni mali obrti i MPS sa disperzijom u ruralnim područjima do 2020.	10.000	5.000	5.000			20.000	180.000	200.000
Eksterni izvori/po godinama			100.000	50.000	30.000			20.000	180.000	OK
Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	3.6. Nabavka visokosteonih junica	SEC1. Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20% do 2020. godine i razvijeni mali obrti i MPS sa disperzijom u ruralnim područjima do 2020.	10.000	10.000	10.000			30.000	150.000	180.000
Eksterni izvori/po godinama			80.000	40.000	30.000			30.000	150.000	OK
Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	3.7. Otvaranje veterinarske stanice	SEC1. Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20% do 2020. godine i razvijeni mali obrti i MPS sa disperzijom u ruralnim područjima do 2020.	10.000	10.000				20.000	30.000	50.000
Eksterni izvori/po godinama			20.000	10.000				20.000	30.000	OK
Program 4. Razvoj turizma	4.1. Uspostavljanje kulturno turističkog brenda Bosanskog Grahova	SEC3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i društveno- istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	50.000	0	50.000
Eksterni izvori/po godinama			0	0	0	0	0	50.000	0	OK

Program 4. Razvoj turizma	4.2. Identifikacija turističkih potencijala opštine Bosansko Grahovo	SEC3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i društveno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine	10.000	5.000	5.000			20.000	0	20.000
Eksterni izvori/po godinama			0	0	0			20.000	0	OK
Program 4. Razvoj turizma	4.3. Infrastrukturno uređenje turističkih lokaliteta (putne komunikacije, komunalna infrastruktura)	SEC3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i društveno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine	50.000	30.000	25.000	25.000	20.000	150.000	200.000	350.000
Eksterni izvori/po godinama			70.000	50.000	30.000	25.000	25.000	150.000	200.000	OK
Program 4. Razvoj turizma	4.4. Stavljanje u funkciju pećine Ledence	SEC3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i društveno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine	20.000	15.000	10.000			45.000	100.000	145.000
Eksterni izvori/po godinama			50.000	40.000	10.000			45.000	100.000	OK
Program 4. Razvoj turizma	4.5. Uređenje okoline i rekonstrukcija brane postojećeg vještačkog jezera u selu Preodac	SEC3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i društveno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine		7.000	3.000			10.000	90.000	100.000
Eksterni izvori/po godinama				70.000	20.000			10.000	90.000	OK

12.2. Plan Društvenog razvoja

12.2.1. Fokusiranje

Sektorska SWOT analiza – društvenog razvoja

Opština Bosansko Grahovo želi da iskoristi uočene snage, kao što su otvorenost prema razvoju civilnog sektora i do sada s njima razvijeni kontakti i saradnja, dobra saradnja sa dijasporom i prije svega, pogodni uslovi za unapređenje i razvoj sporta, kulture i turizma, da bi uticala na slabosti pogotovo u oblasti jačanja ljudskih kapaciteta Opštine. Nedovoljno stručnog i obučenog kadra, neredovne i neblagovremene komunalne usluge, neusklađen rad organa javne uprave sa strateškim ciljevima razvoja, nerješena zdravstvena i socijalna zaštita svih kategorija stanovništva, nepovoljna starosna struktura stanovništva, odlazak stanovništva su samo neke od slabosti koje ima Opština Bosansko Grahovo i koje ima namjeru da kroz uočene prilike kao što je geostrategijski položaj, blizina granice sa EU i mogućnost razvoja međudržavne saradnje iz oblasti kulture, sporta i turizma, korištenje fondova sa viših nivoa i grantova i na taj način doprinese smanjenju glavne pretnje, a to je odliv stanovništva, naročito mlađe populacije.

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Razvijeni kontakti sa višim nivoima uprave, NVO organizacijama, kulturnim i sportskim udruženjima i drugim subjektima, ➤ Dobra saradnja sa dijasporom, ➤ Pogodni uslovi za unapređenje i razvoj sporta, kulture i turizma, ➤ Otvorenost prema razvoju NVO i civilnog sektora ➤ Program uvođenje predškolskog obrazovanja – 300 obaveznih sati	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Nerješena zdravstvena i socijalna zaštita svih kategorija stanovništva, ➤ Nepovoljna starosna struktura stanovništva, ➤ Nedovoljno stručnog i obučenog kadra, ➤ Neiskorešten potencijal i saradnja sa dijasporom, ➤ Neredovne i neblagovremene komunalne usluge, ➤ Neusklađen rad organa javne uprave sa strateškim ciljevima razvoja, ➤ Slaba informatičko tehnička opremljenost službi organa javne uprave, ➤ Podjeljenost nadležnosti raznih nivoa vlasti u obrazovanju, kulturi, zdravstvu, socijalnoj i civilnoj zaštiti
MOGUĆNOSTI/PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Geostrategijski položaj, blizina granice EU, ➤ Mogućnost razvoja međudržavne saradnje iz oblasti kulture, sporta i turizma, ➤ Uvođenje predškolskog obrazovanja – 300 obaveznih sati ➤ Promjena ustava F BiH, nadležnosti jedinice lokalne uprave, ➤ Razvijanje sportske, kulturne i etnoturističke ponude i infrastrukture, ➤ Međuregionalna i međuopštinska saradnja sa javnom upravom i NVO, ➤ Korištenje fondova sa viših nivoa i grantova	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Odliv stanovništva, mlađa populacija, ➤ Nespremnost za korištenje potencijala međudržavne saradnje, blizina granice sa EU, ➤ Nepovoljna zakonska i administrativna ograničenja nadležnosti javne uprave, ➤ Nepovoljna ekonomska i politička situacija u svijetu i zemlji, ➤ Mito i korupcija u svim oblastima javnih usluga.

Fokusi društvenog razvoja

Fokusi u segmentu planiranja društvenog razvoja Bosansko Grahovo su:

1. Unaprijediti postojeću infrastrukturu i kapacitete u oblasti zdravstva, socijalne pomoći, obrazovanja, turizma, civilne zaštite, sporta i komunalnih usluga;

Pošto su usluge stanovništvu, a i pomoć ugroženim kategorijama na veoma niskom nivou, Opština Bosansko Grahovo želi da unaprijedi usluge koje pruža stanovništvu. Socijalni programi se obično svode na davanje novčanih sredstava, a programi druge pomoći ugroženim kategorijama stanovništva gotovo da i ne postoje. Razvojem ovih programa, kao i postojeće infrastrukture doprinjelo bi se opštem poboljšanju životnih uslova u Opštini. Ovo se posebno odnosi na oblasti kulture, zdravstva, obrazovanja i civilne zaštite. Da bi se društveni sektor unaprijedio, neophodno je popraviti postojeće devastirane objekte, ali i raditi u pravcu kreiranja projekata i programa koji će pokrenuti društveni život u Opštini. Pored ekonomskih faktora, razvoj sveukupne socijalne infrastrukture, kroz poboljšanje životnih uslova u Opštini inidrektno doprinosi ostanku stanovništva u Bosanskom Grahovu

2. Racionalizirati i poboljšati javnu upravu u korist građana i civilnog sektora.

Slaba i neefikasna uprava nije u mogućnosti da dopinese razvoju Opštine i privuče investicije, kao ni da pripremi i realizuje projekte za moguće investitore ili donatore. Obukom osoblja i modernizacijom fizičke infrastrukture Opštine podići će se kvalitet i vrsta usluga koje pružaju javne institucije. Nedostatak strateških dokumenata je uzrokovano slabom i neefikasnom upravom, privlačenje potencijalnih investitora zahtjeva dobro upravljanje prostorom, odnosno izradom prostorno planske dokumentacije koja u ovom trenutku ne postoji.

12.3.2. Razvojni ciljevi društvenog razvoja

Ciljevi društvenog sektora	Veza sa strateškim ciljevima	Veza sa razvojnim ciljevima u drugim sektorima
Unapređeni kapaciteti i usluge iz sektora zdravstva, socijalne pomoći, obrazovanja, kulture, turizma, civilne zaštite i komunalnih djelatnosti do 2020. godine.	SC2. Razvijena infrastruktura i efikasna javna uprava u pružanju svima dostupnih javnih usluga	SEC 3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i kulturno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine CZO 3. Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama minimalno za 10% do 2020.god
Modernizovana i efikasna javna uprava do 2020. godine	SC2. Razvijena infrastruktura i efikasna javna uprava u pružanju svima dostupnih javnih usluga	SEC 3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i kulturno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine CZO 3. Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama minimalno za 10% do 2020.god

Integracija sa strateškim dokumentima viših nivoa

Prilikom izrade operativnih ciljeva društvenog razvoja izvršen je uvid u strateške dokumente s viših razina vlasti. U Strategiji razvoja FBiH u periodu od 2010.-2020. godine opšti prioritetni ciljevi u oblasti zapošljavanja su vezani uz stimulaciju rasta, zapošljavanja i unapređenja kvaliteta radnih mjesta; Osiguranja inkluzivnog tržišta rada sprječavanjem dugoročne nezaposlenosti, neaktivnost, socijalne isključenosti i siromaštva radno sposobnog stanovništva; Unapređenja usklađenosti ponude sa potrebama tržišta rada; Povećanja i unaprjeđenja ulaganja u ljudski kapital i prilagodbe sistemu

obrazovanja i obuke novim zahtjevima na tržištu rada za znanjima i vještinama; Jačanja socijalne i teritorijalne kohezije kroz razvoj poduzetništva; Jačanja institucionalnih kapaciteta i socio-ekonomskog dijaloga na planu zapošljavanja poboljšanja obrazovanja i razvoj sporta i kulture. CDR1 (Unapređeni kapaciteti i usluge iz sektora zdravstva, socijalne pomoći, obrazovanja, kulture, turizma, civilne zaštite i komunalnih djelatnosti do 2020. godine) i CDR2 (Modernizovana i efikasna javna uprava do 2020. godine) usklađeni su sa operativnim ciljevima Strategije razvoja Federacije 2010.-2020.

Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH (Sl. nov. FBiH 36/99, 54/04, 42/06, 22/09) definira socijalnu zaštitu kao djelatnost usmjerenu na osiguranje socijalne sigurnosti građana FBiH i njihovih porodica u stanju socijalne potrebe. Ustav FBiH propisuje zajedničku nadležnost FBiH i kantona u socijalnoj zaštiti. Strategija socijalnog uključivanja BiH (2010) poseban naglasak stavlja na socijalnu integraciju kroz participaciju na tržištu rada. U smislu usklađivanja sa zakonom i strategijama viših nivoa, ovaj dokument definiše nekoliko strateških pravaca koji su bitni za Opštinu Bosansko Grahovo u cilju CDR1 "Unapređeni kapaciteti i usluge iz sektora zdravstva, socijalne pomoći, obrazovanja, kulture, turizma, civilne zaštite i komunalnih djelatnosti do 2020. godine":

- Osigurati uključivanje socijalno isključenih kategorija u aktivno tržište rada;
- Osigurati pristup svim dobrima, uslugama, resursima i pravima koje će poboljšati aktivno učešće socijalno isključenih na tržištu rada.
- Razvijati kapacitete pružatelja usluga socijalne zaštite na lokalnom nivou;
- Jačati mehanizme socijalnog dijaloga i razviti partnerstva i participaciju svih relevantnih aktera;
- Razvijati mreže socijalne zaštite kroz jačanje međusektorske suradnje sa zdravstvom, obrazovanjem, institucijama tržišta rada i NVO-ima.

Ovdje je potrebno istaći i usklađenost sa Prijedlogom akcijskog plana za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u Kantonu 10, 2014.-2017. koji je rezultat politike FBiH da poboljša uslove života i razvojnih mogućnosti za djecu uzrasta od rođenja do 10 godina. Ovo uključuje i bolji pristup odgovarajućim zdravstvenim, obrazovnim i uslugama socijalne zaštite za djecu i obitelji s djecom te afirmaciju odgovornog roditeljstva, a što je sadržano u Strateškom planu za unapređenje ranog rasta i razvoja djece u FBiH 2013.–2017. Ciljevi ovog akcijskog plana su:

1. Unapređenje međusektorskog pristupa u oblasti rane intervencije kroz ostvarivanje prava na usluge rane intervencije svoj djeci i roditeljima, s fokusom na ugrožene, marginalizovane i djecu sa razvojnim poremećajima
2. Kreiranje baze podataka o djeci pod rizikom i djeci sa smetnjama u razvoju uzrasta od 0-6 godina na području Kantona 10.
3. Stvaranje organizacijskih uvjeta za provođenje integriranih aktivnosti u oblasti rane intervencije, praćenja i procjene (monitoring i evaluacija).
4. Stvaranje kadrovskih pretpostavki za pružanje integriranih usluga rane intervencije

Ministastvo prosvjete K10 već drugu godinu provodi program obaveznih 300 sati nastave u polasku pred školu. *Akcijski plan za unapređenje ranog rasta i razvoja u Kantonu 10 od 2015. – 2017.* obuhvaća sve aspekte razvoja djeteta od 0 do 10 godina starosti. U skladu sa Akcijskim plan UNICEF podržava uspostavljanje Centra za rani rast i razvoj djeteta, kroz opremanje centra i edukaciju medicinskog kadra iz oblasti rane detekcije i rane intervencije.

Zakon o predškolskom obrazovanju postavlja pred Opštinu takođe, obavezu osiguravanja uslova za jednaku dostupnost kvalitetnih programa predškolskog obrazovanja svoj djeci na području općine.

Pored toga plan društvenog razvoja naslanja se na Strateške pravce razvoja obrazovanja u BiH, sa planom implementacije od 2008. do 2015. godine. Strateški pravci obrazovanja u BiH od 2008. do 2015. godine ističu potrebu tješnje povezanosti sektora obrazovanja i tržišta rada. U oblasti kulture relevantna je Strategija kulturne politike u BiH.

Strategija u oblasti migracije i azila BiH 2012.-2015. godine: u Akcionom planu za primjenu strategije predviđen je čitav niz mjera za uključivanje bh dijaspora u društveni i ekonomski život zemlje, a posebno: javne kampanje na jačanju svijesti o važnosti emigracija za razvoj u privatnom, akademskom i nevladinom sektoru, kao i medijima, koje mogu biti relevantne i za lokalni nivo. Strategija je integrirala u društveni sektor i aspekt sigurnosti uvođenjem Opartivnog plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo u plan implementacije.

12.3.3. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju plana društvenog razvoja definirano je 20 projekata, grupiranih u 5 programa:

Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema

Projekat 1.1. Promjena krova i stolarije u OŠ „Grahovo“

Projekat 1.2. Adaptacija fiskulturne sale u sklopu OŠ „Grahovo“

Projekat 1.3. Opremanje kabineta u OŠ „Grahovo“

Projekat 1.4. Uvođenje predškolskog odgoja kod predškolskog uzrasta

Program 2: Stvoriti osnovne pretpostavke za razvoj kulture i sporta

Projekat 2.1. Pokrivanje doma kulture Gavriilo Princip

Projekat 2.2. Razvoj godišnjeg program kulturnih manifestacija opštine Bosansko Grahovo

Program 3: Poboljšanje zdravstvene zaštite

Projekat 3.1. Poboljšanje prostornih kapaciteta i zdravstvene usluge u ambulanti Opštine B. Grahovo

Projekat 3.2. Donošenje plana rada ambulante sa redovnim zdravstvenim specijalističkim uslugama (mjera OV)

Projekat 3.3. Uspostavljanje Centra za rani rast i razvoj u ambulanti opštine Bosansko Grahovo

Projekat 3.4 Osnivanje Doma zdravlja u Opštini

Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo

Projekat 4.1. Prikupljanje zaostalog i ilegalnog naoružanja, MES i municije

Projekat 4.2. Nabavka freze za snijeg

Projekat 4.3. Nabavka vatrogasnog vozila

Projekat 4.4. Opremanje jedinice CZ opšte namjene neophodnom opremom

Projekat 4.5. Izraditi bazu podataka korisnika usluga Centra za socijalni rad

Projekat 4.6. Kampanja podizanja svijesti o sprečavanje nasilja u porodici, maloljetničkoj delikvenciji i nasilju u školama

Projekat 4.7. Uređenje gradskog groblja

Program 5: Poboljšanje rada i usluga javne uprave

Projekat 5.1. Formiranje jedinice za upravljanje razvojem (JURA)

Projekat 5.2. Izrada planske dokumentacije i obilježavanje parcela za zakup zemljišta

Projekat 5.3. Izrada novih prostorija u zgradi Opštine

Inicijative međuopćinske saradnje

Općina Bosansko Grahovo će u okviru jačanja međuopćinske suradnje sa susjednim Općinama raditi na slijedećim inicijativama:

1. Formiranje vatrogasne jedinice i gorske službe spašavanja
2. Markiranje i mapiranje planinarskih i biciklističkih staza

12.3.4. Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima

Operativni cilj	Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima
Unapređeni kapaciteti i usluge iz sektora zdravstva, socijalne pomoći, obrazovanja, kulture, turizma, civilne zaštite i komunalnih djelatnosti do 2020. godine.	<p>Očekivani rezultati:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Renovirani javni objekti i infrastruktura ➤ Nabavljena neophodna oprema za javne službe (civilna zaštita, vatrogasci, zdravstvo), ➤ Poboljšano predškolsko obrazovanje <p>Indikatori:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Rekonstruisana OŠ „Grahovo“ ➤ Rekonstruisan Dom kulture „Gavrilo Princip“ ➤ Opremljen kabinet OŠ „Grahovo“ ➤ Broj sati predškolskog odgoja ➤ Nabavljeno vatrogasno vozilo i oprema za CZ ➤ Povećana kvadratura ambulante za zdravstvene usluge ➤ Izrađen uredan plan obavljanja zdravstvenih usluga na dnevnoj bazi ➤ Uspostavljen Centar za rani rast i razvoj u ambulanti opštine Bosansko Grahovo ➤ Izrađen godišnji program kulturnih manifestacija opštine Bosansko Grahovo ➤ Broj ha očišćene površine od zaostalog i ilegalnog naoružanja, MES i municije ➤ Uređeno gradsko groblje ➤ Nabavljena freza za snijeg ➤ Aktivna i ažurna baza podataka korisnika usluga Centra za socijalni rad ➤ Broj akcija kampanje podizanja svijesti o sprečavanje nasilja u porodici, maloljetničkoj delikvenciji i nasilju u školama
Modernizovana i efikasna javna uprava do 2020. godine	<p>Očekivani rezultati:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Napravljena planska dokumentacija ➤ Stvoreni prostorni i tehnički uslovi za bolji rad općinske administracije <p>Indikatori:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Formirana i aktivna JURA ➤ Izrađena projektna dokumentacije za Industrijsko-poslovnu zonu ➤ Izrađena planska dokumentacije i obilježavanje parcela za zakup zemljišta

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Prošireni prostorni kapaciteti u zgradi Opštine za 30% ➤ Administracija završila minimalno dvije edukacije upravljanja projektnim ciklusom
--	--

PLAN lokalnog društvenog razvoja (2016 – 2020.)										
Program	Projekat /mjera	Veza sa sektorskim ciljevima	Orijentacioni period realizacije*					Izvori finansiranja (BAM)		
			Dinamika implementacije					Budžet	Eksterni izvori	Ukupno
			2016	2017	2018	2019	2020			
	20		31.400	32.400	17.400	52.400	27.400	161.000	692.500	853.500
		Eksterni izvori:	141.500	191.500	91.500	106.500	161.500		692.500	
Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema	1.1. Promjena krova i stolarije u OŠ „Grahovo“	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine		10.000				10.000	90.000	100.000
Eksterni izvori/po godinama				90.000				10.000	90.000	OK
Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema	1.2. Adaptacija fiskulturne sale u sklopu OŠ „Grahovo“	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine		8.000	8.000			16.000	144.000	160.000
Eksterni izvori/po godinama				72.000	72.000			16.000	144.000	OK
Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema	1.3. Opremanje kabineta u OŠ „Grahovo“	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine	5.000					5.000	45.000	50.000
Eksterni izvori/po godinama			45.000					5.000	45.000	OK
Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema	1.4. Uvođenje predškolskog odgoja kod predškolskog uzrasta	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske,	400	400	400	400	400	2.000	12.500	14.500

		socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine									
Eksterni izvori/po godinama			2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.000	12.500	OK	
Program 2: Stvoriti osnovne pretpostavke za razvoj kulture i sporta	2.1. Pokrivanje doma kulture Gavrilo Princip	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine				30.000	20.000	50.000	150.000	200.000	
Eksterni izvori/po godinama						100.000	50.000	50.000	150.000	OK	
Program 2: Stvoriti osnovne pretpostavke za razvoj kulture i sporta	2.2. Razvoj godišnjeg program kulturnih manifestacija opštine Bosansko Grahovo	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	25.000	0	25.000	
Eksterni izvori/po godinama			0	0	0	0	0	25.000	0	OK	
Program 3: Poboljšanje zdravstvene zaštite	3.1. Poboljšanje prostornih kapaciteta i zdravstvene usluge u ambulanti Opštine B. Grahovo	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine		2.000	2.000			4.000	16.000	20.000	
Eksterni izvori/po godinama				8.000	8.000			4.000	16.000	OK	
Program 3: Poboljšanje zdravstvene zaštite	3.2. Donošenje plana rada ambulante sa redovnim zdravstvenim specijalističkim uslugama (mjera OV)	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine	0					0	0	0	
Eksterni izvori/po godinama			0					0	0	OK	

Program 3: Poboljšanje zdravstvene zaštite	3.3. Uspostavljanje Centra za rani rast i razvoj u ambulanti opštine Bosansko Grahovo	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine	0	0	0	0	0	0	15.000	15.000
Eksterni izvori/po godinama			15.000	0	0	0	0	0	15.000	OK
Program 3: Poboljšanje zdravstvene zaštite	3.4. Osnivanje Doma zdravlja u Opštini	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine						0	10.000	10.000
Eksterni izvori/po godinama				5.000	5.000			0	10.000	OK
Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	4.1. Prikupljanje zaostalog i ilegalnog naoružanja, MES i municije	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine	0	0	0	0	0	0	10.000	10.000
Eksterni izvori/po godinama			2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	0	10.000	OK
Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	4.2. Nabavka freze za snijeg	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine	4.000					4.000	20.000	24.000
Eksterni izvori/po godinama			20.000					4.000	20.000	OK
Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	4.3. Nabavka vatrogasnog vozila	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine	10.000					10.000	40.000	50.000

Eksterni izvori/po godinama			40.000						10.000	40.000	OK
Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	4.4. Opremanje jedinice CZ opšte namjene neophodnom opremom	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine	5.000						5.000	15.000	20.000
Eksterni izvori/po godinama			15.000						5.000	15.000	OK
Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	4.5. Izrada baze podataka korisnika usluga Centra za socijalni rad	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine		0					0	10.000	10.000
Eksterni izvori/po godinama				10.000					0	10.000	OK
Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	4.6. Kampanja podizanja svijesti o sprečavanje nasilja u porodici, maloljetničkoj delikvenciji i nasilju u školama	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000		5.000	0	5.000
Eksterni izvori/po godinama			0	0	0	0	0		5.000	0	OK
Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	4.7. Uređenje gradskog groblja	CDR1. Izgradnja i unapređenje kapaciteta iz sektora obrazovanja, kulture, sportske, socijalne i zdravstvene zaštite do 2020.godine	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000		5.000	10.000	15.000
Eksterni izvori/po godinama			2.000	2.000	2.000	2.000	2.000		5.000	10.000	OK
Program 5: Poboljšanje rada i usluga javne uprave	5.1. Izrada planske dokumentacije i obilježavanje parcela za zakup zemljišta	CDR2. Modernizovana i efikasna javna uprava do 2020. godine		5.000					5.000	0	5.000

Eksterni izvori/po godinama					0			5.000	0	OK
Program 5: Poboljšanje rada i usluga javne uprave	5.2. Izrada novih prostorija u zgradi Opštine	CDR2. Modernizovana i efikasna javna uprava do 2020. godine				15.000	0	15.000	105.000	120.000
Eksterni izvori/po godinama					0	105.000		15.000	105.000	OK

12.3. Plan zaštite životne sredine

12.3.1. Fokusiranje

Sektorska SWOT analiza - životna sredina

Opština Bosansko Grahovo treba iskoristiti i maksimizirati svoje najvažnije snage koje se odnose na bogate i očuvane prirodne i vodne resurse (kvalitetno zemljište, bogato šumsko zemljište, ogromne količine izvorske vode). Također, prilike koje omogućavaju i olakšavaju realizaciju konkurentskih prednosti su međuopštinska i regionalna saradnja, korištenje fondova EU za finansiranje ekoloških projekata, korištenje alternativnih izvora energije (voda, sunce, biomasa), te jačanje saradnje i nevladinog sektora za zaštitu okoliša.

S druge strane, najvažnije slabosti koje opština treba minimizirati ili ako je moguće potpuno eliminisati su nerješeno pitanje odvodnje otpadnih i oborinskih voda (u ruralnom i urbanom dijelu opštine izvršiti rekonstrukcije sistema), sanirati sve divlje deponije, uspostaviti mehanizme za praćenje stanja okoliša, te kontinuirano riješavati kontaminirana minska područja. Najveće prijetnje koje treba minimizirati ili u potpunosti eliminisati su nekontrolisano korištenje hemijskih sredstava u poljoprivrednoj proizvodnji, neadekvatno zbrinjavanje otpada i rješavanje pitanja regionalne deponije Kantona 10 Livno.

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> – Očuvani prirodni resursi (kvalitetno zemljište, mogućnosti organske proizvodnje) – Bogati vodni resursi (dovoljne količine izvorske vode, planinska jezera) – Šumsko zemljište bogato šumom – Implementacija projekta WATSAN – Postoji projektna dokumentacija za vodosnabdijevanje – Izrađen plan prilagođavanja upravljanja otpadom za deponiju komunalnog otpada	<ul style="list-style-type: none"> – Neefikasno i nefunkcionalno JKP Grahovo – Neriješeno pitanje vodosnabdijevanja (nedovoljne količine, zastarjela distributivna mreža) – Neriješeno pitanje odvodnje oborinskih i otpadnih voda (potrebna rekonstrukcija) – Nepostojanje sistemskog zbrinjavanja otpada (selektiranje, pretovarne stanice, zelena ostrva) – Nepostojanje mehanizama za praćenje stanja okoliša (voda, zrak, zemlja) – Nezaštićena izvorišta pitke vode – Nepostojanje strateškog dokumenta za upravljanje okolišem (LEAP) – Nedovoljni kadroski kapaciteti za privlačenje sredstava iz fondova EU. – Divlje deponije – Magistralne ceste koje prolaze kroz grad što prouzrokuje pojačano zagađenje zraka – Neaktivan NVO sektor za zaštitu okoliša
PRILIKE	PRIJETNJE
<ul style="list-style-type: none"> – Iskorištavanje prirodnih resursa – Korištenje fondova EU za finansiranje ekoloških projekata. – Međuopštinska i regionalna saradnja – Korištenje alternativnih izvora energije	<ul style="list-style-type: none"> – Pogoršanje demografske slike i nedostatak obrazovanog stanovništva – Nekontrolisana upotreba hemijskih sredstva u poljoprivrednoj proizvodnji, – Neadekvatno zbrinjavanje otpada

(voda, – sunčeva energija, biomasa) – Jačanje nevladinih organizacija za zaštitu okoliša. – Ulaganje u opštinske kapacitete (ljudske i tehničke)	– Nerješavanje pitanja regionalne deponije i nedostatak legislative, – Globalne klimatske promjene – Neusklađenost zakona viših nivoa vlasti sa EU zakonodavstvom vezano za zaštitu okoliša – Nepostojanje sistema upravljanje razvojem i timova za upravljenje razvojem
---	---

Fokusi zaštite okoline

1. Zaštita i valorizacija postojećih prirodnih i kulturnih vrijednosti

S obzirom da su snage Opštine Bosansko Grahovo upravo njeni prirodni resursi, da bi tako ostalo mora se njihova vrijednost valorizirati i osmisliti razvoj na bazi tih prirodnih resursa, ali poštujući pri tom principe održivog razvoja. Tako osmišljen razvoj počiva prvenstveno na izradi prostorno – planskih i strateških dokumenata te kontinuiranom jačanju opštinskih kapaciteta koji bi bili u stanju da osmišljavaju i provode projekte razvoja.

2. Unapređenje komunalne i društvene infrastrukture za ravnomjeran i održivi razvoj grada i sela

Kako se jedan od glavnih resursa nalazi u poljoprivrednom zemljištu i potencijalu u stočarstvu te se ciljevi ekonomskog razvoja temelje upravo na tome, neophodno je izgraditi komunalnu infrastrukturu, i to na način da se ravnomjerno razvija selo i grad. Prvenstveno je potrebno obezbjediti vodosnabdijevanje, tokom cijele godine i u dovoljnim količinama, a zaštititi izvorišta. U cilju zaštite resursa odvodnja otpadnih voda i dobro upravljanje otpadom svih vrsta su priritetni projekti, poboljšanjem komunalne, poboljšaće se i društvena infrastruktura koja će omogućiti ostanak mladih ljudi i privući grahovljane na povratak.

3. Kontinuirano unapređenje obrazovanja i komunikacije sa zainteresovanim stranama (industrija, stanovništvo) na lokalnom i regionalnom nivou

Nema razvoja bez uključivanja svih zainteresiranih strana u strateško planiranje, kao i u ukupan život Opštine. Zbog ovog Opština mora kontinuirano jačati kanale kominikacije, koordinacije i pobuđivati interes stanovništva Grahova, ali i regije za investicije, za povratak i za razvoj. Pri tom je neophodno promovirati održivi razvoj i energetska učinkovitost i projekte uštede troškova Opštine koji se mogu preusmjeriti u razvoj, a sveto uz jačanje opštinskih kapaciteta i kapaciteta društvaupšteno.

12.3.2. Ciljevi zaštite životne sredine

Ciljevi zaštite životne sredine	Veza sa strateškim ciljevima	Veza sa razvojnim ciljevima u drugim sektorima
CZO1. Uspostavljen sistem zaštite vodnih resursa do 2020 god.	SC1. Stvoreni uslovi za razvoj privrede na bazi prirodnih pogodnosti Bosanskog Grahova SC3. Razvoj efikasnog sistema zaštite okoline	SEC 3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i kulturno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine
CZO 2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.godine	SC1. Stvoreni uslovi za razvoj privrede na bazi prirodnih pogodnosti Bosanskog	SEC 3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i kulturno-istorijskih resursa u

	Grahova SC3. Razvoj efikasnog sistema zaštite okoline	funkciji turističke ponude do 2020. godine CDR1. Unapređeni kapaciteti i usluge iz sektora zdravstva, socijalne pomoći, obrazovanja, kulture, turizma, civilne zaštite i komunalnih djelatnosti do 2020. godine.
CZO 3. Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama minimalno za 10% do 2020.god.	SC2. Razvijena infrastruktura i efikasna javna uprava u pružanju svima dostupnih javnih usluga SC3. Razvoj efikasnog sistema zaštite okoline	SEC 3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i kulturno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine CDR2. Modernizovana i efikasna javna uprava do 2020. godine

Integracija sa strateškim dokumentima viših nivoa

Najznačajniji strateški dokument iz oblasti životne sredine na nivou BiH je akcioni plan zaštite životne sredine BiH (NEAP BiH). NEAP-om je razrađeno osam prioriternih oblasti: Vodni resursi/otpadne vode; održivi razvoj ruralnih područja; Upravljanje životnom sredinom; Zaštita biološke i pejzažne raznolikosti; Otpad/upravljanje otpadom; Privreda/održivi razvoj privrede; Javno zdravlje; Deminiranje.

Iz prioriternih oblasti Vodni resursi/otpadne vode su Rekonstrukcija i izgradnja kanizacionog sistema i sistema za prečišćavanje otpadnih voda koji je u vezi sa sektorskim ciljem CZO1. Uspostavljen sistem zaštite vodnih resursa do 2020. godine, a cilj CZO 2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.godine pokriva oblasti Upravljanje životnom sredinom; Otpad/upravljanje otpadom i dr.

Prioritetno područje u okviru oblasti Privreda / održivi razvoj privrede jeste Izrada strategije razvoja energetike kojom bi se izbalansirali domaći energetske resursi (hidro, vjetro) i potencijalni strani energetske resursi (nafta, gas) i formulisala politika njihovog balansirano korištenja definisanjem razvojnih pravaca i mogućih dimenzija razvoja a vezano za sektorski cilj CZO3. Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama minimalno za 10 % do 2020.god.

Drugi značajan strateški dokument iz ove oblasti a koji je donesen na entitetskom nivou jeste Strategija zaštite okoliša FBiH 2008. – 2018. Ovim dokumentom je obuhvaćen cjelokupni aspekt životne sredine, a posebno je razrađena Federalna strategija zaštite voda 2008.-2018. Strateški cilj u oblasti korištenja voda iz ovog dokumenta integrisan sa CZO1 i CZO2.

CZO3 (Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama za 10% do 2020. godine) usklađen je sa nacrtom Zakona o energijskoj efikasnosti u FBiH, a ciljevi ovog zakona su održivost energetskog razvoja: smanjenje negativnih uticaja na okoliš, povećanje sigurnosti snabdijevanja energijom, zadovoljavanje potreba za energijom krajnjih potrošača i ispunjenje međunarodnih obaveza koje je preuzela BiH u pogledu smanjenja emisija gasova staklene bašte primjenom mjera energetske efikasnosti u krajnjoj potrošnji. BiH je potpisnica međunarodnih sporazuma o energetskoj efikasnosti, član energetskih zajednica EU i regije, a ovim ciljem ispunjavaju se i odrednice Zakona o električnoj energiji u FBiH (Sl. novine FBiH 41/02 i 38/05) kojim se postavljaju ciljevi kao ekonomično i racionalno korištenje električne energije i energetska efikasnost.

12.3.3. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju plana zaštite životne sredine definirano je 14 projekta, grupisanih u 5 programa:

Program 1: Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta

Projekt 1.1. Izrada studije zaštite izvorišta

Projekt 1.2. Izgradnja vodovoda "Gudaja"

Projekt 1.3. Rekonstrukcija gradske distributivne mreže

Projekt 1.4. Obezbeđenje provođenja zaštitnih mjera izvorišta pitke vode

Program 2: Unapređenje sistema za odvodnju otpadnih voda i njihovo prečišćavanje

Projekat 2.1. Izrada Studije odvodnje i prečišćavanje otpadnih voda

Projekat 2.2. Rekonstrukcija i izgradnja kanalizacionog sistema Bosanskog Grahova sa rekonstrukcijom sistema za prečišćavanje otpadnih voda u s. Luke

Program 3: Unapređenje upravljanja cvrstim otpadom

Projekat 3.1. Izrada Plana upravljanja otpadom

Projekat 3.2. Sanacija opštinske deponije Gorica – Korita

Projekat 3.3. Sanacija divljih deponija

Program 4: Unapređenje energetske efikasnosti

Projekat 4.1. Izrada studije energetske efikasnosti javnih objekata

Projekat 4.2. Uvođenje energetske efikasnosti u javnim ustanovama (osnovna škola i zgrada opštine)

Program 5: Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i i izrada planskih dokumenta

Projekat 5.1. Izrada LEAP-a opštine Bosansko Grahovo

Projekat 5.2. Donošenje mjera OV za proglašenje zaštitnih zona izvorišta vode

Projekat 5.3. Projekt podizanja javne svijesti o zaštiti okoliša i jačanja kapaciteta i saradnje sa OCD

Inicijative međuopćinske saradnje

Opština Bosansko Grahovo će u okviru jačanja međuopćinske suradnje sa susjednim Opštinama raditi na slijedećim inicijativama:

1. Izgradnja regionalne deponije za Kanton
2. Inicijativa za zaštitu Livanjskog polja

12.3.4. Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima

Operativni cilj	Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima
1. Uspostavljen sistem zaštite vodnih resursa do 2020. godine	Očekivani rezultati: - Rekonstruisan i izgrađen kanalizacioni sistem sa prečistačem

	<p>urbanog dijela grada</p> <ul style="list-style-type: none"> - Zaštićena izvorišta vode - Kvalitetno vodosnabdijevanje koje uključuje izgradnju vodovodnog sistema sa izvorišta Gudaja - Poboljšan kvalitet vode za piće - Zaštita izvorišta vodosnabdijevanja - Izrada projektne dokumentacija za kanalizacionu mrežu - Izgrađeno centralno opštinsko postrojenje za tretman otpadnih voda - Regulisano 35 % otpadnih i oborinskih voda do 2019 godine - Smanjen stepen rizika od zaraznih bolesti <p>Indikatori:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Broj stanovnika koji koristi usluge vodosnabdijevanja - Dužina vodovodne mreže do 2019. godine - Fizičko – hemijska i bakteriološka ispravnost vode za piće - Broj stanovnika (ili udio u ukupnom broju stanovništva) priključenih na kanalizacionu mrežu - Dužina izgrađene kanalizacione mreže u periodu do 2019 godine - Procenat otpadnih voda koje se prečišćavaju - Broj oboljelih od zaraznih bolesti
<p>2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.godine</p>	<p>Očekivani rezultati:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Uspostavljen sistem edukacije stanovništva o važnosti očuvanja okoliša - Uspostavljen sistem mjera za zaštitu biodiverziteta - Povećan broj rekultivisanih površina zemljišta - Deminirano 30% miniranih površina - Izgrađeno 30 % infrastrukture za reciklažu i tretiranje otpada - Sanirana postojeća deponija Gorica-Korita - Poboljšanje razumevanja ekoloških problema <p>na lokalnom nivou,</p> <ul style="list-style-type: none"> - Rangiranje problema u odnosu na ljudsko zdravlje, eko - sisteme, kvalitet života uopšte, - Racionalno usmeravanje ograničenih sredstava na prioritete probleme, <p>Indikatori:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Broj rangiranih i urađenih eko projekata - Broj realizovanih projekata zaštite životne sredine - Količina uloženi sredstava na projekte zaštite životne sredine
<p>3. Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama minimalno za 10% do 2020.god</p>	<p>Očekivani rezultati:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Rekonstruisane javne ustanove u svrhu smanjenja troškova energije u skladu sa energetsom efikasnošću - Povećana energetska efikasnost korištenjem alternativnih izvora

	<p>energije.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Rekonstrukcija objekata u svrhu smanjenja gubitaka energije - Provođenje mjera energetske učinkovitosti u objektima - Povećano korištenje obnovljivih izvora energije (energije sunca i vjetra) <p>Indikatori:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Broj rekonstruisanih objekata u svrhu smanjenja gubitaka energije - Korištenje i učešće obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji energije - Izrađena studijska i projektna dokumentacija iz oblasti korištenja obnovljivih izvora energije
--	--

PLAN lokalnog okolišnog razvoja (2016 – 2020.)

Program	Projektat /mjera	Veza sa sektorskim ciljevima	Orijentacioni period realizacije*					Izvori finansiranja (BAM)		
			Dinamika implementacije					Budžet	Eksterni izvori	Ukupno
			2016	2017	2018	2019	2020			
	14		182.000	142.000	129.000	121.000	111.000	685.000	8.253.000	8.938.000
		Eksterni izvori:	2.693.000	2.325.000	1.083.000	1.121.000	1.031.000		8.253.000	
Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	1.1. Izrada studije zaštite izvorišta	SEC1. Uspostavljen sistem zaštite vodnih resursa do 2020 god	20.000					20.000	0	20.000
Eksterni izvori/po godinama			0					20.000	0	OK
Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	1.2. Izgradnja vodovoda "Gudaja"	SEC1. Uspostavljen sistem zaštite vodnih resursa do 2020 god	0	0				0	2.600.000	2.600.000
Eksterni izvori/po godinama			1.400.000	1.200.000				0	2.600.000	OK
Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	1.3. Rekonstrukcija gradske distributivne mreže	SEC 1. Uspostavljen sistem zaštite vodnih resursa do 2020 god	20.000	20.000	20.000	20.000	10.000	90.000	810.000	900.000
Eksterni izvori/po godinama			200.000	150.000	150.000	200.000	110.000	90.000	810.000	OK
Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	1.4. Obezbjedenje provođenja zaštitnih mjera izvorišta pitke vode	SEC 1. Uspostavljen sistem zaštite vodnih resursa do 2020 god	0	0	0	0	0	0	100.000	100.000
Eksterni izvori/po godinama			20.000	20.000	20.000	20.000	20.000	0	100.000	OK
Program 2. Unapređenje sistema za odvodnju otpadnih voda i njihovo prečišćavanje	2.1. Izrada studije odvodnje i prečišćavanje otpadnih voda	SEC 1. Uspostavljen sistem zaštite vodnih resursa do 2020 god	5.000					5.000	15.000	20.000

Eksterni izvori/po godinama			15.000					5.000	15.000	OK
Program 2. Unapređenje sistema za odvodnju otpadnih voda i njihovo prečišćavanje	2.2. Rekonstrukcija i izgradnja kanalizacionog sistema Bos. Grahova sa rekonstrukcijom sistema za prečišćavanje otpadnih voda u s. Luke	SEC2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.god.	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000	500.000	4.500.000	5.000.000
Eksterni izvori/po godinama			900.000	900.000	900.000	900.000	900.000	500.000	4.500.000	OK
Program 3. Unapređenje upravljanja čvrstim otpadom	3.1. Izrada plana upravljanja otpadom	SEC2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.god.	2.000					2.000	8.000	10.000
Eksterni izvori/po godinama			8.000					2.000	8.000	OK
Program 3. Unapređenje upravljanja čvrstim otpadom	3.2. Sanacija opštinske deponije Gorica – Korita	SEC2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.god.	10.000	0	0			10.000	90.000	100.000
Eksterni izvori/po godinama			90.000	0	0			10.000	90.000	OK
Program 3. Unapređenje upravljanja čvrstim otpadom	3.3. Sanacija divljih deponija	SEC2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.god.	6.000	6.000				12.000	48.000	60.000
Eksterni izvori/po godinama			24.000	24.000				12.000	48.000	OK
Program 4. Unapređenje energetske efikasnosti	4.1. Izrada studije energetske efikasnosti javnih objekata	SEC3. Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama minimalno za 10% do 2020.god	3.000					3.000	5.000	8.000
Eksterni izvori/po godinama			5.000					3.000	5.000	OK
Program 4. Unapređenje energetske efikasnosti	4.2. Provođenje mjera energetske efikasnosti u javnim	SEC3. Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama	5.000	5.000	8.000			18.000	72.000	90.000

	ustanovama (osnovna škola i zgrada opštine)	minimalno za 10% do 2020.god								
Eksterni izvori/po godinama			30.000	30.000	12.000			18.000	72.000	OK
Program 5. Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i i izrada planskih dokumenta	5.1. Izrada LEAP-a opštine Bosansko Grahovo	SEC3. Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama minimalno za 10% do 2020.god	10.000	10.000				20.000	0	20.000
Eksterni izvori/po godinama			0	0				20.000	0	OK
Program 5. Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i i izrada planskih dokumenta	5.2. Donošenje mjera OV za proglašenje zaštitnih zona izvorišta voda	SEC3. Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama minimalno za 10% do 2020.god	0					0	0	0
Eksterni izvori/po godinama			0					0	0	OK
Program 5. Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i i izrada planskih dokumenta	5.3. Projekat podizanja javne svijesti o zaštiti okoliša i jačanja kapaciteta i saradnje sa OCD	SEC3. Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama minimalno za 10% do 2020.god	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	5.000	5.000	10.000
Eksterni izvori/po godinama			1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	5.000	5.000	OK

13. PLAN IMPLEMENTACIJE INTEGRIRANE STRATEGIJE RAZVOJA 2016.- 2020.

13.1. Orijentacioni pregled prioritarnih projekata i mjera za period od 3 godine

Plan implementacije 2016 – 2018.
Sektor 1: Ekonomski razvoj

Plan implementacije 2016 – 2018.

Projekti/mjere	Program	Orijentacijski period realizacije			Nositelji implementacije
		2016	2017	2018	
1.1. Izrada neophodne dokumentacije i uspostava poslovne zone	Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	25.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
1.2. Promocija investicijskih mogućnosti Opštine Bosansko Grahovo	Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	22.500	15.000	12.500	Opština Bosansko Grahovo
1.3. Izrada mjera za stvaranje poslovnog ambijenta za investiranje i ulaganje	Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	12.000	12.000	12.000	Opština Bosansko Grahovo
1.4. Podrška projektima komunalne infrastrukture	Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	30.000	25.000	15.000	Opština Bosansko Grahovo
2.1. Izgradnja prehrambeno prerađivačkih kapaciteta	Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	100.000	50.000	0	Opština Bosansko Grahovo
2.2. Izrada i realizacija programa podsticanja mladih nezaposlenih osoba na osnivanje MSP	Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	60.000	60.000	30.000	Opština Bosansko Grahovo
2.3. Otvaranje fabrike peleta	Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	0	1.100.000	400.000	Opština Bosansko Grahovo
2.4. Otvaranje fabrike sa finalnim proizvodom od drveta	Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	740.000	130.000	130.000	Opština Bosansko Grahovo
2.5. Otvaranje fabrike tjestenine	Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	100.000	25.000	25.000	Opština Bosansko Grahovo
3.1. Izrada programa integrisanog razvoja poljoprivrede i sela	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	30.000	30.000	20.000	Opština Bosansko Grahovo
3.2. Legalizacija stajskih i pratećih objekata	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	34.000	24.000	14.000	Opština Bosansko Grahovo
3.3. Podrška poljoprivrednim proizvođačima	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	90.000	70.000	60.000	Opština Bosansko Grahovo
3.4. Mini mljekara sa bar jednim finalnim proizvodom	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	110.000	55.000	35.000	Opština Bosansko Grahovo
3.5. Nabavka poljoprivredne mehanizacije	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	110.000	55.000	35.000	Opština Bosansko Grahovo
3.6. Nabavka visokosteonih junica	Program 3.	90.000	50.000	40.000	Opština Bosansko Grahovo

Plan implementacije 2016 – 2018.					
	Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja				
3.7. Otvaranje veterinarske stanice	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	30.000	20.000	0	Opština Bosansko Grahovo
4.1. Uspostavljanje kulturno turističkog brenda Bosanskog Grahova	Program 4. Razvoj turizma	10.000	10.000	10.000	Opština Bosansko Grahovo
4.2. Identifikacija turističkih potencijala opštine Bosansko Grahovo	Program 4. Razvoj turizma	10.000	5.000	5.000	Opština Bosansko Grahovo
4.3. Infrastrukturno uređenje turističkih lokaliteta (putne komunikacije, komunalna infrastruktura)	Program 4. Razvoj turizma	120.000	80.000	55.000	Opština Bosansko Grahovo
4.4. Stavljanje u funkciju pećine Ledenice	Program 4. Razvoj turizma	70.000	55.000	20.000	Opština Bosansko Grahovo
4.5. Uređenje okoline i rekonstrukcija brane postojećeg vještačkog jezera u selu Preodac	Program 4. Razvoj turizma	0	77.000	23.000	Opština Bosansko Grahovo
Sektor 2: Društveni razvoj					
1.1. Promjena krova i stolarije u OŠ „Grahovo“	Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema	0	100.000	0	Opština Bosansko Grahovo
1.2. Adaptacija fiskulturne sale u sklopu OŠ „Grahovo“	Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema	0	80.000	80.000	Opština Bosansko Grahovo
1.3. Opremanje kabineta u OŠ „Grahovo“	Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema	50.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
1.4. Uvođenje predškolskog odgoja kod predškolskog uzrasta	Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema	2.900	2.900	2.900	Opština Bosansko Grahovo
2.1. Pokrivanje doma kulture Gavriilo Princip	Program 2: Stvoriti osnovne pretpostavke za razvoj kulture i sporta	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo
2.2. Razvoj godišnjeg program kulturnih manifestacija opštine Bosansko Grahovo	Program 2: Stvoriti osnovne pretpostavke za razvoj kulture i sporta	5.000	5.000	5.000	Opština Bosansko Grahovo
3.1. Pобољшanje prostornih kapaciteta i zdravstvene usluge u ambulanti Opštine B. Grahovo	Program 3: Pобољшanje zdravstvene zaštite	0	10.000	10.000	Opština Bosansko Grahovo
3.2. Donošenje plana rada ambulante sa redovnim zdravstvenim specijalističkim uslugama (mjera OV)	Program 3: Pобољшanje zdravstvene zaštite	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo
3.3. Osnivanje Doma zdravlja u Opštini	Program 3: Pобољшanje zdravstvene zaštite	0	5.000	5.000	Opština Bosansko Grahovo

Plan implementacije 2016 – 2018.					
3.4. Uspostavljanje Centra za rani rast i razvoj u ambulanti opštine Bosansko Grahovo	Program 3: Poboljšanje zdravstvene zaštite	15.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
4.1. Prikupljanje zaostalog i ilegalnog naoružanja, MES i municije	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	2.000	2.000	2.000	Opština Bosansko Grahovo
4.2. Nabavka freze za snijeg	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	24.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
4.3. Nabavka vatrogasnog vozila	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	50.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
4.4. Opremanje jedinice CZ opšte namjene neophodnom opremom	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	20.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
4.5. Izrada baze podataka korisnika usluga Centra za socijalni rad	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	0	10.000	0	Opština Bosansko Grahovo
4.6. Kampanja podizanja svijesti o sprečavanje nasilja u porodici, maloljetničkoj delikvenciji i nasilju u školama	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	1.000	1.000	1.000	Opština Bosansko Grahovo
4.7. Uređenje gradskog groblja	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	3.000	3.000	3.000	Opština Bosansko Grahovo
5.1. Izrada planske dokumentacije i obilježavanje parcela za zakup zemljišta	Program 5: Poboljšanje rada i usluga javne uprave	0	5.000	0	Opština Bosansko Grahovo
5.2. Izrada novih prostorija u zgradi Opštine	Program 5: Poboljšanje rada i usluga javne uprave	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo
Sektor 3: Okoliš					
1.1. Izrada studije zaštite izvorišta	Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	20.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
1.2. Izgradnja vodovoda "Gudaja"	Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	1.400.000	1.200.000	0	Opština Bosansko Grahovo

Plan implementacije 2016 – 2018.					
1.3. Rekonstrukcija gradske distributivne mreže	Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	220.000	170.000	170.000	Opština Bosansko Grahovo
1.4. Obezbjedenje provođenja zaštitnih mjera izvorišta pitke vode	Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	20.000	20.000	20.000	Opština Bosansko Grahovo
2.1. Izrada studije odvodnje i prečišćavanje otpadnih voda	Program 2. Unapređenje sistema za odvodnju otpadnih voda i njihovo prečišćavanje	20.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
2.2. Rekonstrukcija i izgradnja kanalizacionog sistema Bosanskog Grahova sa rekonstrukcijom sistema za prečišćavanje otpadnih voda u s. Luke	Program 2. Unapređenje sistema za odvodnju otpadnih voda i njihovo prečišćavanje	1.000.000	1.000.000	1.000.000	Opština Bosansko Grahovo
3.1. Izrada plana upravljanja otpadom	Program 3. Unapređenje upravljanja čvrstim otpadom	10.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
3.2. Sanacija opštinske deponije Gorica – Korita	Program 3. Unapređenje upravljanja čvrstim otpadom	100.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
3.3. Sanacija divljih deponija	Program 3. Unapređenje upravljanja čvrstim otpadom	30.000	30.000	0	Opština Bosansko Grahovo
4.1. Izrada studije energetske efikasnosti javnih objekata	Program 4. Unapređenje energetske efikasnosti	8.000	0	0	Opština Bosansko Grahovo
4.2. Provođenje mjera energetske efikasnosti u javnim ustanovama (osnovna škola i zgrada opštine)	Program 4. Unapređenje energetske efikasnosti	35.000	35.000	20.000	Opština Bosansko Grahovo
5.1. Izrada LEAP-a opštine Bosansko Grahovo	Program 5. Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i i izrada planskih dokumenta	10.000	10.000	0	Opština Bosansko Grahovo
5.2. Donošenje mjera OV za proglašenje zaštitnih zona izvorišta voda	Program 5. Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i i izrada planskih dokumenta	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo
5.3. Projekat podizanja javne svijesti o zaštiti okoliša i jačanja kapaciteta i saradnje sa OCD	Program 5. Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i i izrada planskih dokumenta	2.000	2.000	2.000	Opština Bosansko Grahovo

13.1.1. Akcioni plan za projekte koji se implementiraju u prvog godini

Akcioni plan za 2016. godinu

Akциони plan za 2016. godinu						
Projekti / mjere	Veza sa programom*	Veza sa strateškim i sektorskim ciljevima	Osnovne informacije za praćenje		Nosioci implementacije	Vrijednost projekta
			Indikatori	Trajanje		
				(od-do)		
Sektor 1: Ekonomski razvoj						
1.1. Izrada neophodne dokumentacije i uspostava poslovne zone	Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	SC1/ES/SEC2	Otvaranje 2-3 nova preduzeća	12-24 mjeseca	Opština Bosansko Grahovo	25.000
1.2. Promocija investicijskih mogućnosti Opštine Bosansko Grahovo	Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	SC1/ES/SEC2	Otvaranje 2-3 nova preduzeća	12-36 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	50.000
1.3. Izrada mjera za stvaranje poslovnog ambijenta za investiranje i ulaganje	Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	SC1/ES/SEC2	Otvaranje 2-3 nova preduzeća	12-60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	50.000
1.4. Podrška projektima komunalne infrastrukture	Program 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede	SC1/ES/SEC2	Otvaranje 2-3 nova preduzeća	12-60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	100.000
2.1. Izgradnja prehrambeno prerađivačkih kapaciteta	Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	SC1/ES/SEC2	Otvaranje 2-3 nova preduzeća	12-24 mjeseca	Opština Bosansko Grahovo	150.000
2.2. Izrada i realizacija programa podsticanja mladih nezaposlenih osoba na osnivanje MSP	Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	SC1/ES/SEC1/SEC3	Otvatanje 2-3 nova preduzeća	12-60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	200.000
2.4. Otvaranje fabrike sa finalnim proizvodom od drveta	Program 2. Razvoj preduzetništva i obrta	SC1/ES/SEC2	Otvaranje fabrike	12-36 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	1.000.000
2.5. Otvaranje fabrike tjestenine	Program 2. Razvoj preduzetništva i	SC1/ES/SEC2	Otvaranje fabrike tjestenine	12-36 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	150.000

Akcioni plan za 2016. godinu						
	obrta					
3.1. Izrada programa integrisanog razvoja poljoprivrede i sela	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	SC1/ES/SEC1	Izrađeni programi	12-36 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	80.000
3.2. Legalizacija stajskih i pratećih objekata	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	SC1/ES/SEC1	Legalizovani objekti	12-60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	100.000
3.3. Podrška poljoprivrednim proizvođačima	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	SC1/ES/SEC1	Povećanje gazdinstva za 20 %	12-60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	300.000
3.4. Mini mljekara sa bar jednim finalnim proizvodom	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	SC1/ES/SEC1	Formiranje mini mljekare	12-36 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	200.000
3.5. Nabavka poljoprivredne mehanizacije	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	SC1/ES/SEC1	15 gazdinstava po 2 zaposlena	12-36 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	200.000
3.6. Nabavka visokosteonih junica	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	SC1/ES/SEC1	50 visokosteonih junica	12-36 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	180.000
3.7. Otvaranje veterinarske stanice	Program 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja	SC1/ES/SEC1	Formirana veterinarska stanica	12-24 mjeseca	Opština Bosansko Grahovo	50.000
4.1. Uspostavljanje kulturno turističkog brenda Bosanskog Grahova	Program 4. Razvoj turizma	SC1/ES/SEC3	Izgrađen brend	12-60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	50.000
4.2. Identifikacija turističkih potencijala opštine Bosansko Grahovo	Program 4. Razvoj turizma	SC1/ES/SEC3	Napravljena turistička ponuda	12-36 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	20.000
4.3. Infrastrukturno uređenje turističkih lokaliteta (putne komunikacije, komunalna infrastruktura)	Program 4. Razvoj turizma	SC1/ES/SEC3	Izgradnja 30 km lokalnog puta	12-60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	350.000
4.4. Stavljanje u funkciju pećine Ledenice	Program 4. Razvoj turizma	SC1/ES/SEC3	uređenost pećine Ledenice	12-36 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	145.000
Sektor 2: Društveni razvoj						
1.3. Opremanje kabineta u OŠ „Grahovo“	Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema	SC2/DS/CDR1	Opremljen kabinet	12 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	50.000

Akcioni plan za 2016. godinu						
1.4. Uvođenje predškolskog odgoja kod predškolskog uzrasta	Program 1: Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema	SC2/DS/CDR1	Uveden predškolski razvoj	12-60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	14.500
2.2. Razvoj godišnjeg program kulturnih manifestacija opštine Bosansko Grahovo	Program 2: Stvoriti osnovne pretpostavke za razvoj kulture i sporta	SC2/DS/CDR1	Podržane najmanje 3 manifestacije na godišnjem nivou	12-60 mjeseca	Opština Bosansko Grahovo	25.000
3.2. Donošenje plana rada ambulante sa redovnim zdravstvenim specijalističkim uslugama (mjera OV)	Program 3: Poboljšanje zdravstvene zaštite	SC2/DS/CDR1	Izrađen plan rada za specijalističke usluge	12 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	0
3.4. Uspostavljanje Centra za rani rast i razvoj u ambulanti opštine Bosansko Grahovo	Program 3: Poboljšanje zdravstvene zaštite	SC2/DS/CDR1	Educirane majke i roditelje, povećan standard pružanaj pomoći u ranom razvoju	12-60 mjeseca	Opština Bosansko Grahovo	15.000
4.1. Prikupljanje zaostalog i ilegalnog naoružanja, MES i municije	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	SC2/DS/CDR1	Broj prikupljenog i zaostalog naoružanja i MES-a	60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	10.000
4.2. Nabavka freze za snijeg	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	SC2/DS/CDR1	Pomoć stanovnicima u zimskom periodu, freza za snijeg	12 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	24.000
4.3. Nabavka vatrogasnog vozila	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	SC2/DS/CDR1	Vatrogasno vozilo	12 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	50.000
4.4. Opremanje jedinice CZ opšte namjene neophodnom opremom	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	SC2/DS/CDR1	Nova oprema	12 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	20.000
4.6. Kampanja podizanja svijesti o sprečavanje nasilja u porodici, maloljetničkoj delikvenciji i nasilju u školama	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	SC2/DS/CDR1	Provedeno 5 kampanja / jedna na godišnjem nivou	12-60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	5.000
4.7. Uređenje gradskog groblja	Program 4: Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo	SC2/DS/CDR1	Uređeno gradsko groblje	12-60 mjeseci	Opština Bosansko Grahovo	15.000
Sektor 3: Okoliš						

Akcioni plan za 2016. godinu						
1.1. Izrada studije zaštite izvorišta	Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	SC1/SO/SEC1	Poboljšan kvalitet vode za piće	1 godina	Opština Bosansko Grahovo	20.000
1.2. Izgradnja vodovoda "Gudaja"	Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	SC1/SO/SEC1	Kvalitetno snabdjevanje vodom za piće, te zaštita izvorišta vodosnabdijevanja	2 godine	Opština Bosansko Grahovo	2.600.000
1.3. Rekonstrukcija gradske distributivne mreže	Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	SC1/SO/SEC	Poboljšan kvalitet vode za piće i kvalitet vodosnabdijevanja, mjerljiva potošnja vode u gradskom području	5 godina	Opština Bosansko Grahovo	900.000
1.4. Obezbeđenje provođenja zaštitnih mjera izvorišta pitke vode	Program 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta	SC1/SO/SEC	Provedene mjere zaštite za najmanje tri izvorišta pitke vode	5 godina	Opština Bosansko Grahovo	100.000
2.1. Izrada studije odvodnje i prečišćavanje otpadnih voda	Program 2. Unapređenje sistema za odvodnju otpadnih voda i njihovo prečišćavanje	SC1/SO/SEC	Izrađena studija	1 godina	Opština Bosansko Grahovo	20.000
2.2. Rekonstrukcija i izgradnja kanalizacionog sistema Bosanskog Grahova sa rekonstrukcijom sistema za prečišćavanje otpadnih voda u s. Luke	Program 2. Unapređenje sistema za odvodnju otpadnih voda i njihovo prečišćavanje	SC1/SO/SEC2	Izrada projektne dokumentacije za kanalizacionu mrežu, izrađeno centralno opštinsko postrojenje za tretman otpadnih voda i regulisano 35 % otpadnih i oborinskih voda	5 godina	Opština Bosansko Grahovo	5.000.000
3.1. Izrada plana upravljanja otpadom	Program 3. Unapređenje upravljanja čvrstim otpadom	SC1/SO/SEC2	Izrađen plan upravljanja otpadom	1 godina	Opština Bosansko Grahovo	10.000
3.2. Sanacija opštinske deponije Gorica – Korita	Program 3. Unapređenje upravljanja čvrstim otpadom	SC1/SO/SEC2	Smanjen rizik od pojave bolesti, zagađenje vode, vazduha i zemljišta i zaštićena životna sredina	3 godine	Opština Bosansko Grahovo	100.000

Akcioni plan za 2016. godinu

3.3. Sanacija divljih deponija	Program 3. Unapređenje upravljanja čvrstim otpadom	SC1/SO/SEC2	Smanjen rizik od pojave bolesti, zagađenje vode, vazduha i zemljišta i povećanje svijesti građana o zaštiti okoliša	2 godine	Opština Bosansko Grahovo	60.000
4.1. Izrada studije energetske efikasnosti javnih objekata	Program 4. Unapređenje energetske efikasnosti	SC1/SO/SEC3	Izrađena studija o energetske efikasnosti javnih objekata	1 godine	Opština Bosansko Grahovo	8.000
4.2. Provođenje mjera energetske efikasnosti u javnim ustanovama (osnovna škola i zgrada opštine)	Program 4. Unapređenje energetske efikasnosti	SC1/SO/SEC3	Rekonstrukcija objekata u svrhu smanjenja gubitka energije, povećanje korištenje obnovljivih izvora energije te povećana mjera energetske učinkovitosti u objektima	3 godine	Opština Bosansko Grahovo	90.000
5.1. Izrada LEAP-a opštine Bosansko Grahovo	Program 5. Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i izrada planskih dokumenta	SC1/SO/SEC3	Poboljšanje razumjevanja ekoloških problema na lokalnom nivou, racionalno usmjeravanje ograničenih sredstava na priritetne probleme	2 godine	Opština Bosansko Grahovo	20.000
5.2. Donošenje mjera OV za proglašenje zaštitnih zona izvorišta voda	Program 5. Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i izrada planskih dokumenta	SC1/SO/SEC3	Donesene Odluka o proglašenju zaštitnih zona	1 godina	Opština Bosansko Grahovo	0
5.3. Projekat podizanja javne svijesti o zaštiti okoliša i jačanja kapaciteta i saradnje sa OCD	Program 5. Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i izrada planskih dokumenta	SC1/SO/SEC3	Provedana najmanje jedna edukativna radionica na godišnjem nivou	5 godina	Opština Bosansko Grahovo	10.000

13.2. FINANSIJSKI PLAN STRATEGIJE RAZVOJA

13.2.1. Indikativni finansijski plan za period od 3 godine

Veza sa strateškim ciljem / ciljevima	Projekt / mjera	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora								
			god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)	Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna pod.	Privat. izvori	IPA	Donatori	Ostalo	
SC1/ES/SEC2	1.1. Izrada neophodne dokumentacije i uspostava poslovne zone	25.000	25.000	0	0	25.000									
SC1/ES/SEC2	1.2. Promocija investicijskih mogućnosti Opštine Bosansko Grahovo	50.000	2.500	5.000	2.500	10.000		40.000							
SC1/ES/SEC2	1.3. Izrada mjera za stvaranje poslovnog ambijenta za investiranje i ulaganje	50.000	2.000	2.000	2.000	6.000		30.000							
SC1/ES/SEC2	1.4. Podrška projektima komunalne infrastrukture	100.000	10.000	5.000	5.000	20.000			50.000						
SC1/ES/SEC2	2.1. Izgradnja prehrambeno prerađivačkih kapaciteta	150.000	0	0	0	0						150.000			
SC1/ES/SEC1/SEC3	2.2. Izrada i realizacija programa podsticanja mladih nezaposlenih osoba na osnivanje MSP	200.000	10.000	10.000	10.000	30.000			120.000						
SC1/ES/SEC2	2.3. Otvaranje fabrike peleta	1.500.000	0	100.000	50.000	150.000						1.350.000			

Veza sa strateškim ciljem / ciljevima	Projekt / mjera	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora								
			god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)	Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna pod.	Privat. izvori	IPA	Donatori	Ostalo	
SC1/ES/ SEC2	2.4. Otvaranje fabrike sa finalnim proizvodom od drveta	1.000.000	40.000	30.000	30.000	100.000						900.000			
SC1/ES/ SEC2	2.5. Otvaranje fabrike tjestenine	150.000	0	0	0	0						150.000			
SC1/ES/ SEC1	3.1. Izrada programa integrisanog razvoja poljoprivrede i sela	80.000	30.000	30.000	20.000	80.000									
SC1/ES/ SEC1	3.2. Legalizacija stajskih i pratećih objekata	100.000	4.000	4.000	4.000	12.000								60.000	
SC1/ES/ SEC1	3.3. Podrška poljoprivrednim proizvođačima	300.000	20.000	20.000	20.000	60.000		40.000	60.000				60.000		
SC1/ES/ SEC1	3.4. Mini mljekara sa bar jednim finalnim proizvodom	200.000	10.000	5.000	5.000	20.000						180.000			
SC1/ES/ SEC1	3.5. Nabavka poljoprivredne mehanizacije	200.000	10.000	5.000	5.000	20.000								180.000	
SC1/ES/ SEC1	3.6. Nabavka visokosteonih junica	180.000	10.000	10.000	10.000	30.000								150.000	
SC1/ES/ SEC1	3.7. Otvaranje veterinarske stanice	50.000	10.000	10.000	0	20.000		30.000							

Veza sa strateškim ciljem / ciljevima	Projekt / mjera	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora								
			god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)	Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna pod.	Privat. izvori	IPA	Donatori	Ostalo	
SC1/ES/SEC3	4.1. Uspostavljanje kulturno turističkog brenda Bosanskog Grahova	50.000	10.000	10.000	10.000	30.000									
SC1/ES/SEC3	4.2. Identifikacija turističkih potencijala opštine Bosansko Grahovo	20.000	10.000	5.000	5.000	20.000									
SC1/ES/SEC3	4.3. Infrastrukturno uređenje turističkih lokaliteta (putne komunikacije, komunalna infrastruktura)	350.000	50.000	30.000	25.000	105.000			150.000						
SC1/ES/SEC3	4.4. Stavljanje u funkciju pećine Lednice	145.000	20.000	15.000	10.000	45.000	100.000								
SC1/ES/SEC3	4.5. Uređenje okoline i rekonstrukcija brane postojećeg vještačkog jezera u selu Preodac	100.000	0	7.000	3.000	10.000								90.000	
SC2/DS/CDR1	1.1. Promjena krova i stolarije u OŠ „Grahovo“	100.000	0	10.000	0	10.000			20.000			20.000	50.000		
SC2/DS/CDR1	1.2. Adaptacija fiskulturne sale u sklopu OŠ „Grahovo“	160.000	0	8.000	8.000	16.000			30.000			30.000	84.000		
SC2/DS/CDR1	1.3. Opremanje kabineta u OŠ „Grahovo“	50.000	5.000	0	0	5.000							45.000		
SC2/DS/CDR1	1.4. Uvođenje predškolskog odgoja kod predškolskog uzrasta	14.500	400	400	400	1.200							7.500		

Veza sa strateškim ciljem / ciljevima	Projekt / mjera	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora								
			god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)	Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna pod.	Privat. izvori	IPA	Donatori	Ostalo	
SC2/DS/C DR1	2.1. Pokrivanje doma kulture Gavriilo Princip	200.000	0	0	0	0									
SC2/DS/C DR1	2.2. Razvoj godišnjeg program kulturnih manifestacija opštine Bosansko Grahovo	25.000	5.000	5.000	5.000	15.000									
SC2/DS/C DR1	3.1. Pобоljšanje prostornih kapaciteta i zdravstvene usluge u ambulanti Opštine B. Grahovo	20.000	0	2.000	2.000	4.000		16.000							
SC2/DS/C DR1	3.2. Donošenje plana rada ambulante sa redovnim zdravstvenim specijalističkim uslugama (mjera OV)	0	0	0	0	0									
SC2/DS/C DR1	3.3. Osnivanje Doma zdravlja u Opštini	10.000	0	0	0	0		10.000							
SC2/DS/C DR1	3.4. Uspostavljanje Centra za rani rast i razvoj u ambulanti opštine Bosansko Grahovo	15.000	0	0	0	0							15.000		
SC2/DS/C DR1	4.1. Prikupljanje zaostalog i ilegalnog naoružanja, MES i municije	10.000	0	0	0	0									6.000
SC2/DS/C DR1	4.2. Nabavka freze za snijeg	24.000	4.000	0	0	4.000								20.000	
SC2/DS/C DR1	4.3. Nabavka vatrogasnog vozila	50.000	10.000	0	0	10.000				20.000				20.000	

Veza sa strateškim ciljem / ciljevima	Projekt / mjera	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora							
			god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)	Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna pod.	Privat. izvori	IPA	Donatori	Ostalo
SC2/DS/C DR1	4.4. Opremanje jedinice CZ opšte namjene neophodnom opremom	20.000	5.000	0	0	5.000				5.000			10.000	
SC2/DS/C DR1	4.5. Izrada baze podataka korisnika usluga Centra za socijalni rad	10.000	0	0	0	0								10.000
SC2/DS/C DR1	4.6. Kampanja podizanja svijesti o sprečavanje nasilja u porodici, maloljetničkoj delikvenciji i nasilju u školama	5.000	1.000	1.000	1.000	3.000								
SC2/DS/C DR1	4.7. Uređenje gradskog groblja	15.000	1.000	1.000	1.000	3.000							6.000	
SC2/DS/C DR2	5.1. Izrada planske dokumentacije i obilježavanje parcela za zakup zemljišta	5.000	0	5.000	0	5.000								
SC2/DS/C DR2	5.2. Izrada novih prostorija u zgradi Opštine	120.000	0	0	0	0								
SC1/SO/S EC1	1.1. Izrada studije zaštite izvorišta	20.000	20.000	0	0	20.000								
SC1/SO/S EC1	1.2. Izgradnja vodovoda "Gudaja"	2.600.000	0	0	0	0							2.600.000	
SC1/SO/S EC	1.3. Rekonstrukcija gradske distributivne mreže	900.000	20.000	20.000	20.000	60.000							500.000	

Veza sa strateškim ciljem / ciljevima	Projekt / mjera	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora								
			god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)	Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna pod.	Privat. izvori	IPA	Donatori	Ostalo	
SC1/SO/S EC	1.4. Obezbeđenje provođenja zaštitnih mjera izvorišta pitke vode	100.000	0	0	0	0		60.000							
SC1/SO/S EC	2.1. Izrada studije odvodnje i prečišćavanje otpadnih voda	20.000	5.000	0	0	5.000								15.000	
SC1/SO/S EC2	2.2. Rekonstrukcija i izgradnja kanalizacionog sistema Bosanskog Grahova sa rekonstrukcijom sistema za prečišćavanje otpadnih voda u s. Luke	5.000.000	100.000	100.000	100.000	300.000								2.700.000	
SC1/SO/S EC2	3.1. Izrada plana upravljanja otpadom	10.000	2.000	0	0	2.000								8.000	
SC1/SO/S EC2	3.2. Sanacija opštinske deponije Gorica – Korita	100.000	10.000	0	0	10.000								90.000	
SC1/SO/S EC2	3.3. Sanacija divljih deponija	60.000	6.000	6.000	0	12.000								48.000	
SC1/SO/S EC3	4.1. Izrada studije energetske efikasnosti javnih objekata	8.000	3.000	0	0	3.000								5.000	
SC1/SO/S EC3	4.2. Provođenje mjera energetske efikasnosti u javnim ustanovama (osnovna škola i zgrada opštine)	90.000	5.000	5.000	8.000	18.000								72.000	

Veza sa strateškim ciljem / ciljevima	Projekt / mjera	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora									
			god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)	Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna pod.	Privat. izvori	IPA	Donatori	Ostalo		
SC1/SO/S EC3	5.1. Izrada LEAP-a opštine Bosansko Grahovo	20.000	10.000	10.000	0	20.000										
SC1/SO/S EC3	5.2. Donošenje mjera OV za proglašenje zaštitnih zona izvorišta voda	0	0	0	0	0										
SC1/SO/S EC3	5.3. Projekat podizanja javne svijesti o zaštiti okoliša i jačanja kapaciteta i saradnje sa OCD	10.000	1.000	1.000	1.000	3.000		3.000								
UKUPNO:		14.791.500	486.900	477.400	362.900	1.327.200	100.000	229.000	430.000	25.000	2.730.000	110.000	6.775.500	16.000		

13.2.1. Detaljan finansijski plan za projekte koji se implementiraju u 2016.

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem/ ciljevima	Projekat / mjera	Indikatori	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora										Nositelji implementacije	Veza sa budžetom (vrsta rashoda u općinskom budžetu)	Opštinsko odjeljenje odgovorno za implementaciju	
				2016	2017	2018	ukupno (I+II+III)	Struktura ostalih izvora za I.god.							Pregled ostalih izvora po godinama						
								Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna poduzeca	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	god. I	god. II				god. III
Sektor 1. Ekonomski razvoj																					
SC1/ES/S EC2	1.1. Izrada neophodne dokumentacije i uspostava poslovne zone	Otvaranje 2-3 nova preduzeća	25.000	25.000	0	0	25.000											Opština Bosansko Grahovo	613900		

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem/ ciljevima	Projekat / mjera	Indikatori	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora														Nositelji implementacije	Veza sa budžetom (vrsta rashoda u općinskom budžetu)	Opštinsko odjeljenje odgovorno za implementaciju
				2016	2017	2018	ukupno (I+II+III)	Struktura ostalih izvora za I.god.								Pregled ostalih izvora po godinama								
								Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna poduzeća	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)					
SC1/ES/S EC2	1.2. Promocija investicijskih mogućnosti Opštine Bosansko Grahovo	Otvaranje 2-3 nova preduzeća	50.000	2.500	5.000	2.500	10.000		20.000									20.000	10.000	10.000	40.000	Opština Bosansko Grahovo	613900	
SC1/ES/SE C2	1.3. Izrada mjera za stvaranje poslovnog ambijenta za investiranje i ulaganje	Otvaranje 2-3 nova preduzeća	50.000	2.000	2.000	2.000	6.000		10.000									10.000	10.000	10.000	30.000	Opština Bosansko Grahovo	613900	
SC1/ES/S EC2	1.4. Podrška projektima komunalne infrastrukture	Otvaranje 2-3 nova preduzeća	100.000	10.000	5.000	5.000	20.000			20.000								20.000	20.000	10.000	50.000	Opština Bosansko Grahovo	821600	
SC1/ES/ SEC2	2.1. Izgradnja prehrambeno prerađivačkih kapaciteta	Otvaranje 2-3 nova preduzeća	150.000	0	0	0	0					100.000						100.000	50.000	0	150.000	Opština Bosansko Grahovo		
SC1/ES/SE C1/SEC3	2.2. Izrada i realizacija programa podsticanja mladih nezaposlenih osoba na osnivanje MSP	Otvatanje 2-3 nova preduzeća	200.000	10.000	10.000	10.000	30.000			50.000								50.000	50.000	20.000	120.000	Opština Bosansko Grahovo	614500	
SC1/ES/SEC 2	2.4. Otvaranje fabrike sa finalnim proizvodom od drveta	Otvaranje fabrike	1.000.000	40.000	30.000	30.000	100.000					700.000						700.000	100.000	100.000	900.000	Opština Bosansko Grahovo	821600	
SC1/ES/SE C2	2.5. Otvaranje fabrike tjestenine	Otvaranje fabrike tjestenine	150.000	0	0	0	0					100.000						100.000	25.000	25.000	150.000	Opština Bosansko Grahovo	821600	

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem/ ciljevima	Projekat / mjera	Indikatori	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora														Nositelji implementacije	Veza sa budžetom (vrsta rashoda u općinskom budžetu)	Opštinsko odjeljenje odgovorno za implementaciju	
				2016	2017	2018	ukupno (I+II+III)	Struktura ostalih izvora za I.god.								Pregled ostalih izvora po godinama									
								Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna poduzeća	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)						
SC1/ES/S EC1	3.1. Izrada programa integrisanog razvoja poljoprivrede i sela	Izrađeni programi	80.000	30.000	30.000	20.000	80.000											0	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo			
SC1/ES/SE C1	3.2. Legalizacija stajskih i pratećih objekata	Legalizovani objekti	100.000	4.000	4.000	4.000	12.000											30.000	30.000	20.000	10.000	60.000	Opština Bosansko Grahovo	614300	
SC1/ES/SEC 1	3.3. Podrška poljoprivrednim proizvođačima	Povećanje gazdinstva za 20 %	300.000	20.000	20.000	20.000	60.000		20.000	20.000				30.000					70.000	50.000	40.000	160.000	Opština Bosansko Grahovo	614300	
SC1/ES/SEC 1	3.4. Mini mlijekara sa bar jednim finalnim proizvodom	Formiranje mini mlijekare	200.000	10.000	5.000	5.000	20.000					100.000							100.000	50.000	30.000	180.000	Opština Bosansko Grahovo	614500	
SC1/ES/SEC 1	3.5. Nabavka poljoprivredne mehanizacije	15 gazdinstava po 2 zaposlena	200.000	10.000	5.000	5.000	20.000								100.000				100.000	50.000	30.000	180.000	Opština Bosansko Grahovo	821300	
SC1/ES/SE C1	3.6. Nabavka visokosteonih junica	50 visokosteonih junica	180.000	10.000	10.000	10.000	30.000										80.000		80.000	40.000	30.000	150.000	Opština Bosansko Grahovo	614300	
SC1/ES/SEC 1	3.7. Otvaranje veterinarske stanice	Formirana veterinarska stanica	50.000	10.000	10.000	0	20.000		20.000										20.000	10.000	0	30.000	Opština Bosansko Grahovo	614400	

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem/ ciljevima	Projekat / mjera	Indikatori	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora											Nositelji implementacije	Veza sa budžetom (vrsta rashoda u općinskom budžetu)	Opštinsko odjeljenje odgovorno za implementaciju						
				2016	2017	2018	ukupno (I+II+III)	Struktura ostalih izvora za I.god.								Pregled ostalih izvora po godinama											
								Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna poduzeća	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	god. I	god. II	god. III				ukupno (I+II+III)					
SC1/ES/SEC ₃	4.1. Uspostavljanje kulturno turističkog brenda Bosanskog Grahova	Izgrađen brend	50.000	10.000	10.000	10.000	30.000																Opština Bosansko Grahovo				
SC1/ES/S _{EC3}	4.2. Identifikacija turističkih potencijala opštine Bosansko Grahovo	Napravljena turistička ponuda	20.000	10.000	5.000	5.000	20.000																	Opština Bosansko Grahovo			
SC1/ES/SEC ₃	4.3. Infrastrukturno uređenje turističkih lokaliteta (putne komunikacije, komunalna infrastruktura)	Izgradnja 30 km lokalnog puta	350.000	50.000	30.000	25.000	105.000			70.000														Opština Bosansko Grahovo	821600		
SC1/ES/SE _{C3}	4.4. Stavljanje u funkciju pećine Ledence	uređenost pećine Ledence	145.000	20.000	15.000	10.000	45.000		50.000															Opština Bosansko Grahovo	821600		
Ukupno za sektor ekonomskog razvoja:			3.400.000	273.500	196.000	163.500	633.000	0	120.000	160.000	0	1.000.000	30.000	210.000	0	1.520.000	575.000	355.000	2.450.000								
Sektor 2. Društveni razvoj																											
SC2/DS/CDR1	1.3. Opremanje kabineta u OŠ „Grahovo“	Opremljen kabinet	50.000	5.000	0	0	5.000																		Opština Bosansko Grahovo	614315	

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem/ ciljevima	Projekat / mjera	Indikatori	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora										Nositelji implementacije	Veza sa budžetom (vrsta rashoda u općinskom budžetu)	Opštinsko odjeljenje odgovorno za implementaciju						
				2016	2017	2018	ukupno (I+II+III)	Struktura ostalih izvora za I.god.							Pregled ostalih izvora po godinama											
								Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna poduzeca	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	god. I	god. II				god. III	ukupno (I+II+III)				
SC2/DS/C DR1	1.4. Uvođenje predškolskog odgoja kod predškolskog uzrasta	Uveden predškolski razvoj	14.500	400	400	400	1.200											2.500				7.500	Opština Bosansko Grahovo	614315		
SC2/DS/CDR 1	2.2. Razvoj godišnjeg program kulturnih manifestacija opštine Bosansko Grahovo	Podržane najmanje 3 manifestacije na godišnjem nivou	25.000	5.000	5.000	5.000	15.000												0	0	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo	614315	
SC2/DS/CDR 1	3.2. Donošenje plana rada ambulante sa redovnim zdravstvenim specijalističkim uslugama (mjera OV)	Izrađen plan rada za specijalističke usluge	0	0	0	0	0												0	0	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo	821329	
SC2/DS/CDR 1	3.4. Uspostavljanje Centra za rani rast i razvoj u ambulanti opštine Bosansko Grahovo	Educirane majke i rodilje, povećan standard pružanaj pomoći u ranom razvoju	15.000	0	0	0	0								15.000				15.000				15.000	Opština Bosansko Grahovo	821329	
SC2/DS/CDR 1	4.1. Prikupljanje zaostalog i ilegalnog naoružanja, MES i municije	Broj prikupljenog i zaostalog naoružanja i MES-a	10.000	0	0	0	0								2.000				2.000	2.000	2.000	2.000	6.000	Opština Bosansko Grahovo	821329	
SC2/DS/CDR 1	4.2. Nabavka freze za snijeg	Pomoć stanovnicima u zimskom periodu, freza za snijeg	24.000	4.000	0	0	4.000												20.000	0	0	0	20.000	Opština Bosansko Grahovo	821614	

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem/ ciljevima	Projekat / mjera	Indikatori	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora											Nositelji implementacije	Veza sa budžetom (vrsta rashoda u općinskom budžetu)	Općinsko odjeljenje odgovorno za implementaciju				
				2016	2017	2018	ukupno (I+II+III)	Struktura ostalih izvora za I.god.							Pregled ostalih izvora po godinama										
								Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna poduzeca	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	god. I	god. II	god. III				ukupno (I+II+III)			
SC2/DS/CDR 1	4.3. Nabavka vatrogasnog vozila	Vatrogasno vozilo	50.000	10.000	0	0	10.000				20.000						20.000		40.000	0	0	40.000	Opština Bosansko Grahovo	821329	
SC2/DS/CDR 1	4.4. Opremanje jedinice CZ opšte namjene neophodnom opremom	Nova oprema	20.000	5.000	0	0	5.000				7.000						8.000		15.000	0	0	15.000	Opština Bosansko Grahovo	821380	
SC2/DS/CDR1	4.6. Kampanja podizanja svijesti o sprečavanje nasilja u porodici, maloljetničkoj delikvenciji i nasilju u školama	Provedeno 5 kampanja / jedna na godišnjem nivou	5.000	1.000	1.000	1.000	3.000												0	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo	614315	
SC2/DS/CD R1	4.7. Uređenje gradskog groblja	Uređeno gradsko groblje	15.000	1.000	1.000	1.000	3.000										2.000		2.000	2.000	2.000	6.000	Opština Bosansko Grahovo	821629	
Ukupno za sektor društvenog razvoja:			228.500	31.400	7.400	7.400	46.200	0	0	0	27.000	0	0	112.500	2.000	141.500	6.500	6.500	6.500	154.500					
Sektor 3. Zaštita okoliša																									
SC1/SO/SEC1	1.1. Izrada studije zaštite izvorišta	Poboljšan kvalitet vode za piće	20.000	20.000	0	0	20.000												0	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo	821224	

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem/ciljevima	Projekat / mjera	Indikatori	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora											Nositelji implementacije	Veza sa budžetom (vrsta rashoda u općinskom budžetu)	Općinsko odjeljenje odgovorno za implementaciju				
				2016	2017	2018	ukupno (I+II+III)	Struktura ostalih izvora za I.god.							Pregled ostalih izvora po godinama										
								Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna poduzeća	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	god. I	god. II	god. III				ukupno (I+II+III)			
SC1/SO/SEC1	1.2. Izgradnja vodovoda "Gudaja"	Kvalitetno snabdjevanje vodom za piće, te zaštita izvorišta vodosnabdijevanja	2.600.000	0	0	0	0									1.400.000			1.400.000	1.200.000	0	2.600.000	Opština Bosansko Grahovo	821224	
SC1/SO/SEC	1.3. Rekonstrukcija gradske distributivne mreže	Poboljšan kvalitet vode za piće i kvalitet vodosnabdijevanja, mjerljiva potošnja vode u gradskom području	900.000	20.000	20.000	20.000	60.000								200.000		200.000	150.000	150.000		500.000	Opština Bosansko Grahovo	821618		
SC1/SO/SEC	1.4. Obezbjedenje provođenja zaštitnih mjera izvorišta pitke vode	Provedene mjere zaštite za najmanje tri izvorišta pitke vode	100.000	0	0	0	0		20.000								20.000	20.000	20.000		60.000	Opština Bosansko Grahovo	821224		
SC1/SO/SEC	2.1. Izrada studije odvodnje i prečišćavanje otpadnih voda	Izrađena studija	20.000	5.000	0	0	5.000								15.000		15.000	0	0		15.000	Opština Bosansko Grahovo	821224		

Veza sa strateškim i sektorskim ciljevima	Projekat / mjera	Indikatori	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora												Nositelji implementacije	Veza sa budžetom (vrsta rashoda u općinskom budžetu)	Općinsko odjeljenje odgovorno za implementaciju							
				2016	2017	2018	ukupno (I+II+III)	Struktura ostalih izvora za I.god.								Pregled ostalih izvora po godinama													
								Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna poduzeca	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)										
SC1/SO/SEC2	2.2. Rekonstrukcija i izgradnja kanalizacionog sistema Bosanskog Grahova sa rekonstrukcijom sistema za prečišćavanje otpadnih voda u s. Luke	Izrada projektno dokumentacije za kanalizacionu mrežu, izrađen o centralno opštinsko postrojenje za tretman otpadnih voda i regulisano 35 % otpadnih i oborinskih voda	5.000.000	100.000	100.000	100.000	300.000									900.000						900.000	900.000	900.000	2.700.000	Opština Bosansko Grahovo	821224		
SC1/SO/SEC2	3.1. Izrada plana upravljanja otpadom	Izrađen plan upravljanja otpadom	10.000	2.000	0	0	2.000									8.000							8.000	0	0	8.000	Opština Bosansko Grahovo	821618	
SC1/SO/SEC2	3.2. Sanacija opštinske deponije Gorica – Korita	Smanjen rizik od pojave bolesti, zagađenje vode, vazduha i zemljišta i zaštićena životna sredina	100.000	10.000	0	0	10.000									90.000							90.000	0	0	90.000	Opština Bosansko Grahovo	821618	
SC1/SO/SEC2	3.3. Sanacija divljih deponija	Smanjen rizik od pojave bolesti, zagađenje vode, vazduha i zemljišta i povećanje svijesti građana o zaštiti okoliša	60.000	6.000	6.000	0	12.000									24.000							24.000	24.000	0	48.000	Opština Bosansko Grahovo	821618	

Veza sa strateškim i sektorskim ciljem/ ciljevima	Projekat / mjera	Indikatori	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora											Nositelji implementacije	Veza sa budžetom (vrsta rashoda u općinskom budžetu)	Općinsko odjeljenje odgovorno za implementaciju			
				2016	2017	2018	ukupno (I+II+III)	Struktura ostalih izvora za I.god.							Pregled ostalih izvora po godinama									
								Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna poduzeca	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	god. I	god. II	god. III				ukupno (I+II+III)		
SC1/SO/SEC3	4.1. Izrada studije energetske efikasnosti javnih objekata	Izrađena studija o energetskej efikasnosti javnih objekata	8.000	3.000	0	0	3.000									5.000				5.000	Opština Bosansko Grahovo	821614		
SC1/SO/SEC3	4.2. Provođenje mjera energetske efikasnosti u javnim ustanovama (osnovna škola i zgrada opštine)	Rekonstrukcija objekata u svrhu smanjenja gubitka energije,poveć anjo korištenje obnovljivih izvora energije te povećana mjera energetske učinkovitosti u objektima	90.000	5.000	5.000	8.000	18.000								30.000			30.000	30.000	12.000	72.000	Opština Bosansko Grahovo	821614	
SC1/SO/SEC3	5.1. Izrada LEAP-a opštine Bosansko Grahovo	Poboljšanje razumjevanja ekoloških problema na lokalnom nivou,racionalno usmjeravanje ograničenih sredstava na priritetne probleme	20.000	10.000	10.000	0	20.000											0	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo	613900	
SC1/SO/SEC3	5.2. Donošenje mjera OV za proglašenje zaštitnih zona izvorišta voda	Donesene Odluka o proglašenju zaštitnih zona	0	0	0	0	0											0	0	0	0	Opština Bosansko Grahovo	613900	

Veza sa strateškim i sektorskim ciljevima	Projekat / mjera	Indikatori	Ukupni orijent. izdaci	Finansiranje iz općinskog budžeta				Finansiranje iz ostalih izvora											Nositelji implementacije	Veza sa budžetom (vrsta rashoda u općinskom budžetu)	Opštinsko odjeljenje odgovorno za implementaciju			
				2016	2017	2018	ukupno (I+II+III)	Struktura ostalih izvora za I.god.							Pregled ostalih izvora po godinama									
								Kredit	Entitet Kanton	Država	Javna poduzeća	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	god. I	god. II	god. III				ukupno (I+II+III)		
SC1/SO/SEC3	5.3. Projekat podizanja javne svijesti o zaštiti okoliša i jačanja kapaciteta i saradnje sa OCD	Provedana najmanje jedna edukativna radionica na godišnjem nivou	10.000	1.000	1.000	1.000	3.000		1.000									1.000	1.000	1.000	3.000	Opština Bosansko Grahovo	613900	
Ukupno za sektor zaštite okoliša:			8.938.000	182.000	142.000	129.000	453.000	0	21.000	0	0	0	0	2.672.000	0	2.693.000	2.325.000	1.083.000	6.101.000					
SVEUKUPNO :			12.566.500	486.900	345.400	299.900	1.132.200	0	141.000	160.000	27.000	1.000.000	30.000	2.994.500	2.000	4.354.500	2.906.500	1.444.500	8.705.500					

13.2.2. Rekapitulacija investicija u Strategiju razvoja Opštine Bosanko Grahovo

R/br	UKUPNA REALIZACIJA PROJEKATA	Procijenjeni troškovi	%	VLASTITA ULAGANJA					Ukupno	%
				2016	2017	2018	2019	2020		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Ekonomski sektor	5.000.000	33,80%	273.500	303.000	216.500	76.000	71.000	940.000	18,80%
2.	Društveni sektor	853.500	5,77%	31.400	32.400	17.400	52.400	27.400	161.000	18,86%
3.	Zaštita okoliša	8.938.000	60,43%	182.000	142.000	129.000	121.000	111.000	685.000	7,66%
UKUPNO:		14.791.500	100,00%	486.900	477.400	362.900	249.400	209.400	1.786.000	12,07%

R/br	UKUPNA REALIZACIJA PROJEKATA	Procijenjeni troškovi	%	EKSTERNI IZVORI					Ukupno	%
				2016	2017	2018	2019	2020		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Ekonomski sektor	5.000.000	33,80%	1.520.000	1.645.000	725.000	85.000	85.000	4.060.000	81,20%
2.	Društveni sektor	853.500	5,77%	141.500	191.500	91.500	106.500	161.500	692.500	81,14%
3.	Zaštita okoliša	8.938.000	60,43%	2.693.000	2.325.000	1.083.000	1.121.000	1.031.000	8.253.000	92,34%
UKUPNO:		14.791.500	100,00%	4.354.500	4.161.500	1.899.500	1.312.500	1.277.500	13.005.500	87,93%

R/br	UKUPNA REALIZACIJA PROJEKATA	OSTALI IZVORI FINANSIRANJA (prva 2016 godina)								Ukupno
		Kredit	Entitet / Kanton	Država	Javna poduzeća	Privatni izvori	IPA	Donatori	Ostalo	
1	2	12	13	14	15			16	17	18
1.	Ekonomski sektor	0	120.000	160.000	0	1.000.000	30.000	210.000	0	1.520.000
2.	Društveni sektor	0	0	0	27.000	0	0	112.500	2.000	141.500
3.	Zaštita okoliša	0	21.000	0	0	0	0	2.672.000	0	2.693.000

UKUPNO:	0	141.000	160.000	27.000	1.000.000	30.000	2.994.500	2.000	4.354.500
----------------	---	---------	---------	--------	-----------	--------	-----------	-------	------------------

Externi izvori:	13.005.500
%:	87,93%
Vlasiti izvori:	1.786.000
Učešće vlastitih sredstava:	12,07%

UKUPNO izvori:	14.791.500
%:	100,00%

13.3. Plan razvoja organizacijskih kapaciteta i ljudskih potencijala

Realizacija Strategije razvoja je veliki izazov za jedinicu lokalne samouprave. Stepem i kvalitet realizacije strategije, kao zbir svih pojedinačno realizovanih projekata i mjera, jasno će pokazati koliko je jedinica lokalne samouprave blizu ili daleko od ostvarenja definisanih strateških ciljeva i vizije razvoja općine. Za uspješnu realizaciju Strategije razvoja potrebno je prilagoditi postojeće ili uspostaviti nove organizacione strukture i obezbijediti odgovarajuće ljudske kapacitete, te jasno definisati ključni operativni mehanizam za upravljanje razvojem. Zadatak tog mehanizma je svakodnevno staranje o realizaciji strategije, kao cjeline i svakog projekta pojedinačno, koordinacija svih aktivnosti i aktera od promocije, pripreme i pokretanja projekata, izvođenja, praćenja, izvještavanja do iniciranja ažuriranja strategije.

Integrirana strategija razvoja općine objedinjuje sve sektore koji su u nadležnosti lokalnih vlasti (i više od toga), kao i sve aktere i zainteresirane strane na koordiniran način. Uključivanjem svih pitanja kojima se bavi jedna općina u jednu sveobuhvatnu strategiju otvaraju se mogućnosti za kreiranje sinergije, dodatnih vrijednosti i inovativnosti kroz međusektorsku saradnju. Stoga je važno navesti da je, pored djelotvorne uspostave i funkcioniranja struktura za planiranje razvoja, kao i struktura koje će pratiti provođenje strateških dokumenata, veoma značajno jačanje sveukupne koordinacije unutar općinske administracije u procesu implementacije strategije. Pored toga, neophodno je osigurati da provođenje strategije bude podržano od strane socio-ekonomskih partnera u općini. Svako od njih treba da ima značajne uloge u implementaciji, obezbjeđivanju finansijskih sredstava, te u praćenju i vrednovanju (Prilog 1).

Opština Bosansko Grahovo ima u planu za naredni period formiranje jedinice/tima za upravljanje razvojem (JURA). Tim za upravljanje razvojem učestvovao bi u izradi projekata, programa i njihovom praćenju implementacije. Planirana uloga JURA bila bi i u saradnji sa višim nivoima vlasti, donatorima, NVO i dr. Također, jedna od bitnih uloga pomenutog tima bila bi praćenje implementacije te ažuriranje i evaluacija Strategije razvoja opštine Bosansko Grahovo.

Ključni operativni kapacitet za upravljanje razvojem (JURA) mora biti jasno definisan. MiPRO predviđa da u implementaciju razvojnih planova budu uključene organizacije iz javnog, poslovnog i nevladinog sektora, institucije višeg nivoa vlasti i građani. Ipak, općinska uprava ima najveću obavezu, jer nosi odgovornost za implementaciju ukupne strategije, a za to je potrebno imati odgovarajuću organizacionu strukturu i kvalitetne kadrove. Isti će imati kontinuirano stručno obrazovanje i profesionalno usavršavanje koje će primjenjivati u radu i prenositi znanje na druge aktere u općinskoj upravi i akterima iz okruženja.

Ključni akteri u implementaciji strategije razvoja su:

- Opštinsko vijeće,
- Opštinski načelnik,
- Jedinica za upravljanje razvojem (JURA),
- Služba za Obnovu, urbanizam, stambeno-komunalne i imovinsko-pravne poslove,
- Služba za privredu, financije i budžet,
- Služba za opštu upravu i socijalnu zaštitu,
- Služba za civilnu zaštitu,
- Opštinske institucije i organizacije (Javna preduzeća i ustanove, Institucije za kulturu, škole, Centar za socijalni rad, zdravstvene ustanove, zadruge i poslovna udruženja...),
- Specijalizovane obrazovne, istraživačke i konsultantske organizacije,
- Lokalne nevladine i sportske organizacije i udruženja,
- Resorna ministarstva i agencije.

Svako od njih treba da ima precizno definisane uloge u implementaciji, obezbjeđenju finansijskih sredstava, te u praćenju i vrednovanju.

Uloge i odgovornosti

Opštinsko vijeće ima ključnu ulogu u razmatranju izvještaja o realizaciji strateških dokumenata Opštine, uključujući i Strategiju razvoja kao vodećeg strateškog dokumenta Opštine, koji treba predstavljati osnovu za kreiranje i donošenje svih ostalih razvojnih politika i prioriteta Opštine.

Načelnik Opštine ima ključnu ulogu u operacionalizaciji i implementaciji strategije razvoja putem uspostavljanja jasnih mehanizama i definisanja odgovornosti odjeljenja u pogledu implementacije dijelova strategije iz njihove nadležnosti, te obezbjeđivanja sveukupne koordinacije.

U donjoj tabeli dat je kratak pregled ključnih uloga i odgovornosti u pogledu koordinacije, implementacije, monitoringa i evaluacije lokalne razvojne strategije:

Osnovne uloge i odgovornosti u procesu implementacije i koordinacije strategije	
Uloga	Nadležnost (ko?)
Definisanje odgovornosti u pogledu koordinacije implementacije strategije razvoja;	Načelnik Opštine
Definisanje nadležnosti pojedinačnih odjeljenja/odsjeka za pripremu projektnih prijedloga i implementaciju projekata iz akcionog plana za 2015. godinu;	Načelnik Opštine, šefovi službi
Razrada projektnih prijedloga i osiguravanje izvora finansiranja;	Jedinica za upravljanje razvojem (JURA), opštinske službe po sektorima
Provođenje procedura javnih nabavki;	Komisija za javne nabavke
Praćenje implementacije strategije i redovno izvještavanje;	JURA, Opštinsko vijeće, Opštinski načelnik, opštinske službe
Uspostavljanje i redovno ažuriranje baze podataka relevantnih za razvoj;	JURA, opštinske službe
Razrada i usvajanje operativnih i finansijskih planova za naredne godine implementacije strategije (godišnje i indikativno trogodišnje);	JURA, Opštinsko vijeće, Opštinski načelnik, opštinske službe
Ažuriranje i revizija sektorskih planova i strategije;	JURA, Opštinsko vijeće, Opštinski načelnik, opštinske službe
Definisanje ključnih potreba za izgradnjom kapaciteta osoblja uključenog u implementaciju strategije (Priprema plana i sistemska izgradnja kapaciteta za djelotvornu implementaciju strategije razvoja);	Opštinski načelnik i šefovi službi
Sveukupna komunikacija u pogledu implementacije strategije razvoja sa akterima van općinske uprave (građani, Lokalno razvojno partnerstvo), mediji, poslovni sektor, nevladin sektor, potencijalni finansijeri, viši nivoi vlasti, itd.).	JURA

Trenutno u Opštini ne postoji organizacijski struktuiran pristup izradi i imlementaciji strategije razvoja niti postoji osoba zadužena za koordinaciju i organizaciju implementacije razvojne strategije, Koordinacija opštinskih službi u implementaciji prethodne strategije je sporadična. S tim u vezi, nužno je uspostaviti i osnažiti djelotvorne opštinske strukture za implementaciju strategije, prilagođene potrebama opštine, te precizirati dužnosti i odgovornosti. Naročito je važno osnažiti kapacitete za pripremu i djelotvornu implementaciju projekata domaćih i međunarodnih donatora sa naglaskom na fondove EU.

Također, u pogledu prikupljanja, obrade i ažuriranja podataka za planiranje i praćenje razvoja, Opština ne posjeduje sveobuhvatnu bazu podataka već je samo dio podataka u elektronskoj formi što u narednom periodu predstavlja jedan od prioriteta.

Izgradnju kapaciteta neophodno je izvršiti u sljedećim poljima:

- Upravljanje projektnim ciklusom (PCM)
- Međuoštinska suradnja
- Privatno-javno partnerstvo
- EU i nacionalne nabavke: zakonski i praktični aspekti
- EU IPA finansijski aspekti: politika i praksa
- Engleski jezik

U narednim aktivnostima ključni koraci obuhvataju sljedeće:

- Jačanje struktura u opštinskoj administraciji za upravljanje i koordinaciju implementacije razvojne strategije, te uspostavljanje mehanizma za kontinuirano praćenje, ocjenjivanje i izvještavanje,
- Kontinuirano proaktivno učešće Opštinskog načelnika u operacionalizaciji i implementaciji strategije razvoja putem delagiranja jasnih zadataka odgovornim službama, te redovno dobijanje informacija o napretku strategije razvoja,
- Uspostavljanje i stručno usavršavanje jedinice/tijela za planiranje i praćenje razvojne strategije i priprema projekata za njenu implementaciju uz osiguranje učešća aktera u procesu implementacije, praćenja i izvještavanja, te dorade opisa posla i pojedinačnih odgovornosti uposlenika u opštinskoj administraciji koji bi se bavili implementacijom i ažuriranjem strategije,
- Jačanje struktura, mehanizama i kapaciteta za izradu i implementaciju projekata, kako u okviru općinske uprave tako i relevantnih socio-ekonomskih aktera, te definisanje ovih funkcija u opisima poslova relevantnih uposlenika,
- Kontinuirana uključenost i podrška Opštinskog vijeća i Partnerske grupe u implementaciji strategije putem dostavljanja redovnih izvještaja, te usklađivanje opštinskih politika sa prioritetima strategije razvoja,
- Uspostavljanje jedinstvenog sistema i elektronske baze za praćenje i ocjenjivanje napretka razvojne strategije koja će omogućiti sveobuhvatnu analizu podataka o implementaciji projekata,

13.4. Praćenje, ocjenjivanje i ažuriranje strategije razvoja

Stvarni rezultati razvoja, koji proizilaze iz implementacije integrirane strategije lokalnog razvoja, mogu biti vidljivi i mjerljivi jedino ukoliko Opština Bosansko Grahovo, kao najodgovornija za implementaciju strategije, bude sistematski provodila praćenje i vrednovanje realizacije strategije.

Stoga, sistematsko *praćenje i vrednovanje* (monitoring i evaluacija) realizacije strategije omogućava mjerenje stepena ostvarenja postavljenih ciljeva, dajući takođe mogućnost za preduzimanje pravovremenih mjera u cilju eventualnih korekcija, te ocjenjivanje sveukupne uspješnosti realizacije strategije.

Praćenje strategije integriranog lokalnog razvoja

Praćenje podrazumjeva sistem prikupljanja i obrade podataka u svrhu upoređivanja postignutih rezultata sa planiranim. *Vrednovanje* je zasnovano na nalazima praćenja i daje sveukupnu ocjenu ostvarenja postavljenih ciljeva. Da bismo upravljali implementacijom strategije, kao i implementacijom projekata, moramo biti u mogućnosti da mjerimo stepen ostvarenja definisanih ciljeva i rezultata u određenom vremenskom periodu, za šta nam služe objektivnoproverljivi indikatori.

Indikatori praćenja

Lokalna razvojna strategija, kao konkretan i operativni alat za dugoročni razvoj općine, postavlja set mjerljivih sektorskih/operativnih ciljevima, koji su podržani sa nizom konkretnih indikatora, a koji će se koristiti za mjerenje ukupnog napretka i ostvarenja strategije. Stoga, provođenje redovnog praćenja progressa strategije će se temeljiti na mjerljivim sektorskim (ekonomski, društveni i ekološki), ciljevima i njihovim općim pokazateljima, kao što je navedeno u poglavljima 12.1.4. „Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima plana ekonomskog razvoja“; 12.2.4. „Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima plana društvenog razvoja“; 12.3.4. „Procjena očekivanih ishoda sa indikatorima plana zaštite životne okoline“.

Osim toga, konkretni pokazatelji su postavljeni takođe i na programsko/projektnom nivou, koji sa svojom mnogostrukošću, predstavljaju konkretnije pokazatelje praćenja napretka svakog sektorskog cilja strategije. Projektni pokazatelji definirani su u okviru projektnih prijedloga.

Ključni zadaci i pristup praćenju i vrednovanju strategije

Praćenje provedbe strategije će se organizirati kroz sljedeće zadatke, i biće pokrenuto već u 2015.:

- Definiranje podataka potrebnih za postavljanje indikatora i utvrđivanje odgovornosti za njihovo prikupljanje;
- Prikupljanje početnih podataka kao osnove, s obzirom da je većina podataka dostupan u socio-ekonomskoj analizi strategije;
- Prikupljanje podataka u zahtijevanim intervalima (kvartalno);
- Analiza rezultata, procjena napretka u odnosu na postavljene ciljeve i opšte indikatore i prijedlog kako bi to trebalo utjecati na daljnju provedbu, pa čak i ažuriranja strategije.

Proces prikupljanja podataka za potrebe praćenja će biti organizirani kroz uspostavu baze podataka, koja će omogućiti sistemsko ažuriranje podataka. U tu svrhu, elektronska baza podataka izrađena u toku procesa pripreme socio-ekonomske analize koristit će se i dalje, te redovno ažurirati.

Praćenje će biti takođe usklađeno sa ciklusom pripreme polugodišnjih i godišnjih izvještaja od strane odgovarajućih statističkih i drugih institucija (statistički zavodi, AFIP, itd). Ovo, otprilike, znači da se direktni podaci o realizaciji programa/projekata prikupljaju i analiziraju krajem godine, a da se odgovarajuće baze sekundarnih podataka ažuriraju u četvrtom i petom mjesecu naredne godine, kada su raspoloživi podaci iz odgovarajućih statistika.

Ocjenjivanje ostvarenja sektorskih razvojnih planova obavlja se kontrolno nakon tri godine (kada se u pravilu radi i djelimično ažuriranje) i finalno nakon planskog perioda (nakon pet godina). Tada se radi i kontrolno ocjenjivanje ostvarenja strategije u cijelosti i vrši njeno ažuriranje, u vidu eventualnog pomjeranja strateških fokusa i redefiniranja strateških ciljeva.

Tada se radi i ažuriranje sektorskih razvojnih planova.

Temelje za ocjenjivanje priprema jedinica za upravljanje razvojem, ili drugi zaduženi organizacijski dio, na temelju nalaza godišnjeg praćenja. Drugu osnovu predstavljaju indikatori koji su definirani tokom procesa planiranja. Nalaze i preporuke vrednovanja razmatraju načelnik sa resornim rukovoditeljima i Opštinsko vijeće.

Veoma je značajno da se od početka posao na prikupljanju, obradi i analizi podataka ne tretira kao jednokratna, već da bude sistemski utemeljen. To znači da se postavi tako da se:

- kreiraju odgovarajuće baze sekundarnih podataka, koje će se relativno lako godišnje ažurirati;
- redovno godišnje izvode odgovarajuća direktna ispitivanja grupa aktera/korisnika usluga, prema standardiziranoj metodologiji i instrumentima, kako bi se mogle pratiti promjene i napredak;
- koristi za praćenje (godišnje) i ocjenjivanje (nakon 3 godine) ostvarenja strategije i razvojnih planova.

Preporučljivo je uspostavljanje sljedećih baza sekundarnih podataka: Baza demografskih podataka; Baza podataka o tržištu rada; Baza podataka za socijalne javne usluge; Baza podataka za infrastrukturu i komunalne javne usluge; Baza podataka lokalnog gospodarstva; Baza podataka o stanju okoliša.

Nužno je osigurati da su svi podaci razvrstani po spolu, gdje je god to primjenjivo, kako bi se osiguralo praćenje i ocjenjivanje utjecaja strategije na oba spola.

Ove se baze mogu kreirati koristeći Excel, tako da budu lako upotrebljive.

Preporučuju se sljedeća redovna godišnja ispitivanja:

- Ispitivanje zadovoljstva korisnika socijalnih usluga;
- Ispitivanje zadovoljstva korisnika administrativnih usluga;
- Ispitivanje zadovoljstva korisnika komunalnih usluga.

Metodologija i instrumentarij (uzorkovanje, anketa, programska potpora, vrste izvještaja) za ova ispitivanja trebali bi biti standardizovani i dovoljno osjetljivi da mogu registrirati stanje dostupnosti, kvalitete i cijene usluga za osjetljive grupe, koje se nalaze u zoni socijalne isključenosti.

Odgovornost za praćenje i vrednovanje strategije

Na osnovu ažuriranih podataka praćenje realizacije strategije obavljat će tijelo/jedinica za upravljanje razvojem (JURA). Godišnje vrednovanje će provoditi JURA i izvještavati Općinskog načelnika, Opštinsko vijeće i Partnersku grupu. Aktivnosti praćenja, vrednovanja i ažuriranja pojedinih dijelova strategije biće provedene u određenim vremenskim periodima, datim u narednoj tabeli u skladu sa MiPRO metodologijom.

Aktivnost praćenja i vrednovanja	Vremenski okvir
Praćenje realizacije programa (projekata, mjera)	Godišnje
Kontrolno vrednovanje	Nakon 3 godine za sektorske planove, a nakon 5 godina za strategiju
Ažuriranje sektorskih planova	Djelimično nakon 3 godine, a kompletno nakon 5 godina
Ažuriranje strategije	Djelimično nakon 35 godina, a kompletno nakon 5 godina
Finalno vrednovanje	Nakon 5 godina za sektorske planove i za za strategiju

Prilog 1

U sljedećoj tabeli data je okvirni podsjetnik sa kalendarom za godišnje ažuriranje strategije razvoja:

Komponenta	Opis i podloge za godišnje ažuriranje	Kada se ažurira	Napomena
Socio-ekonomska analiza <i>(radi se u bitno skraćenoj verziji)</i>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Pratimo i publikujemo odabrane ekonomske i socijalne indikatore i važne trendove (demografski, tržište rada, ekonomski pokazatelji po granama i vrstama poslovnih subjekata, stanje poljoprivrede...). ✓ Stanje poslovnog okruženja možemo pratiti putem standardizovanog anketiranja ili fokus grupe. 	Početak u aprilu (kada su obrađeni svi podaci za prethodnu godinu), završetak (publikovanje) u junu	Za ovaj posao vrlo je važno razraditi proceduru i usaglasiti razmjenu podataka sa izvorima podataka (Zavod za zapošljavanje, Fond PIO, Poreska uprava...)
Revizija sektorskih ciljeva	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vrednujemo u kojoj su mjeri ostvareni i da li su još validni. Ako ostvarenja nisu blizu očekivanih, analiziramo uzroke i, po potrebi, intervenišemo u aktivnostima (projektima) i/ili u samim ciljevima. ✓ Reviziju izvodimo na osnovu praćenja realizacije programa i projekata, s jedne strane, i uočenih bitnih promjena u okolnostima. 	Juni-juli	Dobro je da se za reviziju operativnih ciljeva i projekata iskoristimo potencijal Partnerske grupe
Revizija projekata	<p>Vršimo na osnovu:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Iskustva stečenog kroz realizaciju projekata ✓ Rezultata i preporuka realizovanih projekata ✓ Uočenih promjena i novih potreba ✓ Revidiranih operativnih ciljeva. 	Avgust-septembar	
Godišnji operativni plan implementacije, sa projektnim formularima	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Utvrđujemo prioritete za narednu godinu ✓ Revidiramo/kompletiramo projektne formulare / projektne zadatke za prioritete projekte ✓ Pravimo i usaglašavamo finansijski plan ✓ Kompletiramo plan implementacije i usklađujemo finansijski plan za sljedeću godinu sa općinskim budžetom 	Septembar-oktobar	Ažuriran plan od druge polovine oktobra ide na javnu raspravu, zajedno sa budžetom.
Praćenje i vrednovanje	<p>Izvodimo na osnovu:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Plana implementacije 	Pratimo prema dinamici	O rezultatima praćenja i

realizovanih i tekućih projekata	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Razrađenih projektnih formulara / projektnih zadataka (očekivanih rezultata) ✓ Izveštaja o realizaciji projekata (projektne dokumentacije) ✓ Pokazatelja o ostvarenim efektima (npr. podaci o uvozu i izvozu, podaci Zavoda za zapošljavanje...) 	<p>realizacije projekata i izvještavanja.</p> <p>Vrednujemo (dajemo ocjenu ostvarenja i analiziramo razloge) u prvoj polovini marta.</p>	<p>vrednovanja izvještavamo Partnersku grupu, načelnika i skupštinu, u sklopu godišnjeg izvještaja o radu.</p>
---	--	--	--

Prilog 2. Sinteza integrirane strategije razvoja

Vizija razvoja:		
Bosansko Grahovo je privlačno mjesto u kojem žive mladi i obrazovani građani, okupljeni oko vodećih privrednika i unapređene opštine iskorištenog prirodnog i historijskog bogatstva, razvijenog turizma, poljoprivrede i drvo – prerađivačke industrije, sa ponudom prepoznatljivom na prostoru Federacije BiH, Hrvatske i šire.		
Strateški ciljevi:		
Stvoreni uslovi za razvoj privrede na bazi prirodnih pogodnosti Bosanskog Grahova	Razvijena infrastruktura i efikasna javna uprava u pružanju svima dostupnih javnih usluga	Razvoj efikasnog sistema zaštite okoline
Operativni ciljevi:		
1. SEC1. Povećan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava za 20 % do 2020. godine i razvijeni mali obrti sa naglaskom na ruralna područja do 2020.godine 2. SEC 2. Povećan stepen finalizacije i obim prerađenih privrednih proizvoda, najmanje 1 investicija do 2020. godine 3. SEC 3. Stvoreni uslovi za iskorištenje lokalnih prirodnih i kulturno-istorijskih resursa u funkciji turističke ponude do 2020. godine	1. CDR1. Unapređeni kapaciteti i usluge iz sektora zdravstva, socijalne pomoći, obrazovanja, kulture, turizma, civilne zaštite i komunalnih djelatnosti do 2020. godine. 2. CDR2. Modernizovana i efikasna javna uprava do 2020. godine	1. CZO1. Uspostavljen sistem zaštite vodnih resursa do 2020 god. 2. CZO 2. Unapređeno upravljanje okolišem do 2020.godine 3. CZO 3.Povećana energetska učinkovitost u javnim institucijama minimalno za 10% do 2020.god
Programi:		

<ol style="list-style-type: none"> 1. Unapređenje i razvoj komunalne infrastrukture i poslovnog ambijenta za razvoj privrede 2. Razvoj preduzetništva i obrta 3. Unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja 4. Razvoj turizma 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Unapređenje kapaciteta odgojno - obrazovnog sistema 2. Stvoriti osnovne pretpostavke za razvoj kulture i sporta 3. Poboljšanje zdravstvene zaštite 4. Provođenje Plana sigurnosti Opštine Bosansko Grahovo 5. Poboljšanje rada i usluga javne uprave 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Unaprijeđenje sistema vodosnabdijevanja i zaštita izvorišta 2. Unapređenje sistema za odvodnju otpadnih voda i njihovo prečišćavanje 3. Unapređenje upravljanja cvrstim otpadom 4. Unapređenje energetske efikasnosti 5. Donošenje mjera zaštite okoliša, podizanja ekološke svijesti i izrada planskih dokumenta
Projekti i mjere:		
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Izrada neophodne dokumentacije i uspostava poslovne zone ❖ Promocija investicijskih mogućnosti Opštine Bosansko Grahovo ❖ Izrada mjera za stvaranje poslovnog ambijenta za investiranje i ulaganje ❖ Podrška projektima komunalne infrastrukture ❖ Izgradnja prehrambeno prerađivačkih kapaciteta ❖ Izrada i realizacija progrma podsticanja mladih nezaposlenih osoba na osnivanje 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Promjena krova i stolarije u OŠ „Grahovo“ ❖ Adaptacija fiskulturne sale u sklopu OŠ „Grahovo“ ❖ Opremanje kabineta u OŠ „Grahovo“ ❖ Uvođenje predškolskog odgoja kod predškolskog uzrasta ❖ Pokrivanje doma kulture Gavriilo Princip ❖ Razvoj godišnjeg program kulturnih manifestacija opštine Bosansko Grahovo ❖ Poboljšanje prostornih kapaciteta i zdravstvene usluge u ambulanti Opštine B. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Izrada studije zaštite izvorišta ❖ Izgradnja vodovoda "Gudaja" ❖ Rekonstrukcija gradske distributivne mreže ❖ Obezbeđenje provođenja zaštitnih mjera izvorišta pitke vode ❖ Izrada Studije odvodnje i prečišćavanje otpadnih voda ❖ Rekonstrukcija i izgradnja kanalizacionog sistema Bosanskog Grahova sa rekonstrukcijom sistema za prečišćavanje otpadnih voda u s. Luke

<p>MSP</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Otvaranje fabrike peleta ❖ Otvaranje fabrike sa finalnim proizvodom od drveta ❖ Otvaranje fabrike tjestenine ❖ Izrada programa integrisanog razvoja poljoprivrede i sela ❖ Legalizacija stajskih i pratećih objekata ❖ Podrška poljoprivrednim proizvođačima ❖ Mini mljekara sa bar jednim finalnim proizvodom ❖ Nabavka poljoprivredne mehanizacije ❖ Nabavka visokosteonih junica ❖ Otvaranje veterinarske stanice ❖ Uspostavljanje kulturno turističkog brenda Bosanskog Grahova ❖ Identifikacija turističkih potencijala opštine Bosansko Grahovo ❖ Infrastrukturno uređenje turističkih lokaliteta (putne komunikacije, komunalna infrastruktura) ❖ Stavljanje u funkciju pećine Ledence ❖ Uređenje okoline i rekonstrukcija brane postojećeg vještačkog jezera u selu Preodac 	<p>Grahovo</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Donošenje plana rada ambulante sa redovnim zdravstvenim specijalističkim uslugama (mjera OV) ❖ Uspostavljanje Centra za rani rast i razvoj u ambulanti opštine Bosansko Grahovo ❖ Osnivanje Doma zdravlja u Opštini ❖ Prikupljanje zaostalog i ilegalnog naoružanja, MES i municije ❖ Pojekat 4.2. Nabavka freze za snijeg ❖ Nabavka vatrogasnog vozila ❖ Opremanje jedinice CZ opšte namjene neophodnom opremom ❖ Izraditi bazu podataka korisnika usluga Centra za socijalni rad ❖ Kampanja podizanja svijesti o sprečavanje nasilja u porodici, maloljetničkoj delikvenciji i nasilju u školama ❖ Uređenje gradskog groblja ❖ Izrada planske dokumentacije i obilježavanje parcela za zakup zemljišta ❖ Izrada novih prostorija u zgradi Opštine 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Izrada Plana upravljanja otpadom ❖ Sanacija opštinske deponije Gorica – Korita ❖ Sanacija divljih deponija ❖ Izrada studije energetske efikasnosti javnih objekata ❖ Uvođenje energetske efikasnosti u javnim ustanovama (osnovna škola i zgrada opštine) ❖ Izrada LEAP-a opštine Bosansko Grahovo ❖ Donošenje mjera OV za proglašenje zaštitnih zona izvorišta vode ❖ Projekt podizanja javne svijesti o zaštiti okoliša i jačanja kapaciteta i saradnje sa OCD
--	---	---

